

MAGISTERUPPSATS I BIBLIOTEKS- OCH INFORMATIONSVETENSKAP
VID BIBLIOTEKS- OCH INFORMATIONSVETENSKAP/BIBLIOTEKSHÖGSKOLAN
2004:111

Eko av Glas

Läsningar genom ett sekel
av Hjalmar Söderbergs verk
Doktor Glas

En receptionestetiskt orienterad studie

EVA AKINVALL FRANKE

© **Författaren/Författarna**

Mångfaldigande och spridande av innehållet i denna uppsats
– helt eller delvis – är förbjudet utan medgivande av författaren/författarna.

Svensk titel:	Eko av Glas: Läsningar genom ett sekel av Hjalmar Söderbergs verk <i>Doktor Glas</i> : En receptionestetiskt orienterad studie
Engelsk titel:	Echo of Glas: Readings through a century of the work <i>Doctor Glas</i> , by Hjalmar Söderberg: A reception-aesthetically oriented study
Författare:	Eva Akinvall Franke
Kollegium:	1
Färdigställt:	2004
Handledare:	Skans Kersti Nilsson / Christian Swalander
Abstract:	<p>The purpose of this master's thesis is to deepen the understanding of the life, survival and canonising of a literary work. In order to do so I investigate how interpretations and evaluations of <i>Doctor Glas</i> (1905), by Hjalmar Söderberg (1869-1941), has developed throughout a century. The study is based on the reception-aesthetical theories of Hans Robert Jauss and Felix Vodicka, and Roman Ingarden's theory of the concretizations of literary works. I have, in a phenomenological and hermeneutic way, studied the first reception and "the echo" of the work, in Sweden, in handbooks, articles, reference books and research. My conclusion is that <i>Doctor Glas</i> by time and different readers has continued to develop so that the work today can be conceived as more complex compared to when it was "born", though early interpretations and evaluations still are alive. The opinion regarding the style has always been positive throughout time and different readers. The work has been associated with a wide range of literary works and ideas and very different readers can find something in it that speaks to them. It also seems to stimulate readers to discuss classical issues of life, and it is part of an authorship which, concerning style, was highly valued from the beginning. The work has also inspired scholars to analyse it, paying increasingly interest in the story. This is probably partly the explanation of why the work has survived and has gained a firm position as a national classic, with continuing and long-lasting value.</p>
Nyckelord:	Hjalmar Söderberg, reception, kanonisering, klassiker, receptionestetik, litteraturkritik, litteratursociologi, litteraturhistoria

Innehållsförteckning

1. INLEDNING	1
2. PROBLEMFORMULERING, SYFTE OCH FRÅGES TÄLLNINGAR	2
AVGRÄNSNING.....	2
DISPOSITION.....	3
3. TEORETISK UTGÅNGSPUNKT	4
INLEDNING.....	4
FENOMENOLOGI.....	5
KONKRETISATION.....	6
HERMENEUTISK FENOMENOLOGI	7
RECEPTIONSESTETIKEN.....	7
4. METOD OCH MATERIAL	11
LITTERATURSÖKNING OCH URVAL.....	12
ANALYSMODELL.....	14
5. TIDIGARE FORSKNING	15
RECEPTIONEN AV <i>DOKTOR GLAS</i>	15
FORSKNING INOM BIBLIOTEKS- OCH INFORMATIONSVET ENSKAP	17
6. FÖRFATTAREN, VERKET OCH DEN HISTORISKA KONTEXTEN	20
HJALMAR SÖDERBERGS UPPVÄXT, FAMILJELIV, STUDIER OCH FÖRFATTARBANA.....	20
SAMHÄLLSSITUATION OCH IDÉER VID TIDEN FÖR <i>DOKTOR GLAS</i> ' TILLKOMST	24
HJALMAR SÖDERBERGS INFLUENSER OCH FÖRFATTARKARAKTÄR.....	30
FILMATISERING, DRAMATISERING OCH ANNAN OFFENTLIG UPPMÄRKSAMHET KRING VERKET	32
<i>DOKTOR GLAS</i> – ETT KOMMENTERAT REFERAT.....	35
7. KANON OCH KLASSIKER, LITTERATURHISTORIESKRIVNING OCH LITTERATURKRITIK	36
KANON- OCH KLASSIKERBEGREPPEN	36
LITTERATURHISTORIESKRIVNING OCH LITTERATURKRITIK.....	38
8. RESULTATREDOVISNING	43
1905-1920	43
1921-1950	46
1951-1970	48
1971-1990	50
1991-2003	54
9. SLUTSATSER OCH DISKUSSION	61
10. SAMMANFATTNING	70
LITTERATURFÖRTECKNING	72
BIBLIOGRAFISK LITTERATURFÖRTECKNING	80
BILAGOR	85
BILAGA 1 BOKANNONS FÖR <i>DOKTOR GLAS</i> 1905	85
BILAGA 2 BESKRIVNING AV NÅGRA AV FÖRFATTARNA OCH TIDSKRIFTERNA SOM NÄMNS I UPPSATSEN..	86
BILAGA 3 TEXTMATERIALET I REFERATFORM	89
BILAGA 4 UR MARGARET ATWOODS FÖRORD I ENGELSK NYÖVERSÄTTNING AV <i>DOKTOR GLAS</i> 2002. ..	133
BILAGA 5 ANNONS FÖR TEATERUPPSÄTTNING AV <i>DOKTOR GLAS</i> 2003	134

”Och verket sjelf – som på papperet, der det ligger för ögonen, icke kan anses färdigt mer än till det, i bokstäfverna befintliga, artistiska anslaget – blir oupphörligt mer och mer färdigt genom läsarne. Och emedan desse under tidernas lopp blifva fler och fler, så kan man säga, att författarens arbete sålunda ständigt fortfar att förfärdigas, så länge världen står. Innebär det ej en outtömlighet, en viss evighet, som icke saknar intresse?” (Carl Jonas Love Almqvist i Dialog om att sluta Stycken, 1835. Återfinns i *Törnrosens bok* band VI s. 167.)

1. Inledning

Vad är det som gör en bok läst genom ett århundrade och mer – varför överlever ett litterärt verk? Det är antagligen en kombination av orsaker och det finns också olika teorier om vad det är som gör ett verk ”klassiskt”. Det finns verk som bedöms och tolkas på ett sätt i sin samtid och på ett annat senare. 1905 utkom Hjalmar Söderbergs femte verk *Doktor Glas*. Under kursen ”Litteraturen och samhället” höstterminen 2003, på Bibliotekshögskolan, skrev jag en litteratursociologiskt orienterad essä om *Doktor Glas*, som examinationsuppgift, och kom då i kontakt med ett par recensioner av verket samt omnämmanden om att det vid utgivningen skapade rabalder ur sedlighetssynpunkt. Det verkar också vara så att man i allmänhet berömde språket men var kritisk och skeptisk till verkets handling. Under arbetet med essän väcktes lusten att forska vidare om mottagandet, receptionen, av *Doktor Glas* samt i frågan om hur det kommer sig att verket av vissa idag bedöms som en klassiker och har överlevt fast en del litteraturkritiker uttryckte tveksamhet om verkets värde. Verket har behandlats i forskning och artiklar under de snart hundra år som gått sedan det utkom och har givit upphov till olika tolkningar och bedömningar. Jag vill undersöka detta närmare. Relevansen för mitt yrkesområde är tydlig. Litteraturen kan på skilda vägar nå läsarna men läsarna kan också behöva hjälp att hitta ”guldgrubben”, som ju kan vara olika beroende på individ. Som bibliotekarie och informationsvetare söker vi efter och rekommenderar litteratur utifrån diverse premisser. Bibliotekarier tillhör det litterära kretsloppet och är en del av ett fält bestående av litteraturkritiker, litteraturhistoriker/-vetare, läromedelsförfattare, lärare, författare och läsare och väl också dramatiker och filmare och vi bidrar till förmedlingen av litteratur. Vad vi väljer ut och förespråkar bottnar i olika orsaker och en stor betydelse har sannolikt vad som sägs i recensioner. Det kan vara nyttigt att lite djupare reflektera över vad som styr ett litterärt verks öde och överlevnad. Det finns kanske författare och verk även idag som kritiserats negativt men som likväl kan vara av stort värde och som kanske kommer att överleva längre än de som beröms. Ett verk behöver inte uppfattas som bra av alla bara för att någon tycker så eller rekommenderar det men vi behöver som läsare ledsagning för att upptäcka vissa verk – särskilt i den täta bokfloran av idag. Så t.ex. väcktes mitt intresse för att läsa *Doktor Glas* i samband med en dramatisering av verket hösten 2003.¹ Klassiker- och kanonbegreppen har vi stiftat bekantskap med under utbildningstiden på Bibliotekshögskolan, jag vill också fördjupa mig något i detta fenomen med utgångspunkt i verket *Doktor Glas*. Pragtstrukturalisten Felix Vodicka menar att den receptionestetiska forskningen går ut på att följa ”det litterära verkets eko i historien”² och det är vad jag ämnar göra med *Doktor Glas* i föreliggande uppsats.

¹ Dramatiseringen utfördes av regissören och skådespelaren Thorsten Flinck på Vasateatern i Stockholm i september 2003. Det var en enmansföreställning där alla rollerna gestaltades av Flinck.

² Aspelin, Kurt 1975. *Textens dimensioner: problem & perspektiv i litteraturstudiet*, s. 241.

2. Problemformulering, syfte och frågeställningar

Hur kan man analysera och beskriva reception och kanonisering av ett litterärt verk? Vad är det som gör att ett verk överlever och hur ser dess liv ut? Syftet med uppsatsen är att fördjupa insikten och förståelsen för ett litterärt verks liv genom att titta närmare på mottagandet av Hjalmar Söderbergs verk *Doktor Glas* och på hur det har behandlats i litteraturhandböcker, forskning och artiklar. I uppsatsen strävar jag efter att synliggöra de mekanismer, i form av bl. a värderingar, som kan styra ett litterärt verks fortlevnad. Detta berör i hög grad bibliotekarier som, i egenskap av förmedlare av litteratur, bidrar till att upprätthålla och vidarebefordra värderingar och synsätt inom det litterära fältet. Bibliotekarier har möjligheten att påverka vad som bevaras i vårt litterära minne och har därmed ett ansvar som är betydande. Mina frågeställningar är:

- Hur tolkas och värderas *Doktor Glas*?
- Hur har synen på *Doktor Glas* förändrats sedan första mottagandet?
- Finns det något som kan förklara när och varför ett verk, i det här fallet *Doktor Glas*, kommer att betecknas som klassiskt?

För att besvara frågeställningarna använder jag mig av ett teoretiskt perspektiv som utgår från receptionestetiken, vilken sätter upplevelser och tolkningar av verket i centrum och som inriktas på att följa förändringar av synsätt över tid. Metodologiskt arbetar jag hermeneutiskt fenomenologiskt – jag beskriver och tolkar vad som anförts om verket i recensioner, litteraturhandböcker, forskning och artiklar genom ett sekel. Min strävan är att beskriva, förstå och i viss mån förklara ett litterärt verks liv, överlevnad och kanonisering. En analysmodell särskilt konstruerad för denna uppsats används vid läsning av materialet. Denna innebär att jag undersöker särskilt vad som anförts om verket beträffande innehåll och handling, stil och form, författaren, attityder till verket, och om jämförelser görs med andra verk och författare. Dessutom noterar jag hur Hjalmar Söderberg beskrivs i litteraturhistoriska verk och handböcker. Min metodologiska inriktning ges en fördjupning i metodkapitlet.

Avgränsning

I uppsatsen beaktas i huvudsak mottagande och vidare behandling i Sverige.³ Jag ska inte förklara eller undersöka varför verket tolkas på ett visst sätt av en viss person i en viss tid utan fokus är på varför verket överlevt och hur dess resa ser ut. Dock kan man ju se att den tid vi lever i idag är i mycket olik den tid som verket tillkom i och detta kommer i viss mån beröras och vägas in. Även teater, film och operaföreställningar har baserats på *Doktor Glas* och i samband med detta har åsikter om verket och beskrivningar av det uttryckts i media, och detta tillhör ju också området för uppsatsen – att följa verkets eko genom seklet. Teater, film och operaföreställningarna är ju också i sig exempel på tolkningar av verket. Detta kommer dock i stort sett att lämnas utanför

³ *Doktor Glas* har översatts till ett flertal språk (såsom danska, engelska, estniska, franska, holländska, isländska, italienska, lettiska, litauiska, ryska, spanska, tyska, enligt Holmbäck 1988, s. 605 f och nyligen också till färöiska och japanska, enligt professor Lars Erik Böttiger i *Läkartidningen* Nr 38, 2003, och utgivits i skilda länder över världen. Enl. Holmbäck 1991, s. 147, finns *Doktor Glas* i 19 utgåvor på andra språk (varav flera av utgåvorna på samma språk) och är **det mest översatta** av Hjalmar Söderbergs verk. Det bör nu ha blivit minst 22, eftersom en nyutgåva på engelska kom 2002 och inklusive den färöiska och den japanska.

denna undersökning med tanke på uppsatsens nivå och omfång. Endast kort berörs det. När det gäller det första mottagandet av verket begränsar jag mig till att undersöka recensionerna, detta bl. a. på grund av brist på dokumenterade läsningar, av verket, hos allmänheten. Litteraturprofessor Johan Svedjedal⁴ påpekar att det är svårt att komma åt material som visar hur stora mängder av läsare såg på litteratur och att de källor som finns handlar om "elitläsares" syn på verken, vilken kan återfinnas i brev, läsedagböcker, memoarer och recensioner. Recensionen är ofta den smidigaste genvägen till information om synen på ett verk under en viss period, enligt Svedjedal (men han poängterar att recensionen inte är den enda eller bästa vägen).⁵ Det finns alltså en stor grupp läsare vars tolkningar och värderingar är svåra att få fram – de som ej finns bevarade i tryck etc. Jag gör inte heller någon undersökning på egen hand om hur läsare bland allmänheten uppfattar och tolkar verket utan koncentrerar mig på vad som förs fram via litteraturkritik, litteraturhistoriska översikter, avhandlingar, litteraturhistoria, essäer och dylikt.

Disposition

Ett teoriavsnitt inleder uppsatsen med en redogörelse för den teori som är utgångspunkt i undersökningen. Sedan presenteras den metod och det material som använts. Efter detta går jag igenom tidigare forskning, speciellt då vad gäller receptionen av *Doktor Glas*. Därefter följer ett kapitel som sammanfattar Hjalmar Söderbergs författarskap och tiden *Doktor Glas* tillkom i, genom bl. a. en allmän idébakgrund samt en resumé av verket. I kapitlet om kanon, klassiker, litteraturhistoria och litteraturkritik presenteras kortfattat olika syn och teorier inom dessa områden. Härfter övergår jag till själva undersökningen vari de olika tolkningarna och bedömningarna av verket redovisas i fem delar. Den första behandlar receptionen när verket utkom samt tiden närmast efter fram till 1920, den andra 1921-1950, den tredje 1951-1970, den fjärde 1971-1990 och den sista 1991-2003. Efterföljande kapitel innehåller slutsatser och diskussion och jag avslutar med en sammanfattning av uppsatsen. Jag vill gärna påpeka att i bilaga 2 ges en beskrivning av vissa av författarna och tidskrifterna som nämns i uppsatsen. Detta gäller framförallt undersökningsmaterialet men även i viss mån teorikapitlet och kapitel 6. Ett omfattande textreferatmaterial biläggs också uppsatsen. Det handlar om referat av samtliga texter som har analyserats och presenterats i kapitel 8, resultatredovisning. Bilagan omfattar 44 sidor och återfinns i bilaga 3. Referaten var från början tänkta att ingå i uppsatsen för att underlätta läsarens medresa genom seklet. Det visade sig dock bli för omfattande för en D-uppsats varför mitt val blev att istället bilägga dessa referat till den egentliga uppsatsen, för att ändå för läsaren möjliggöra en ytterligare fördjupning i tolkningarnas och värderingarnas utveckling, samt för att underlätta källkritisk värdering. Hjalmar Söderberg benämns ofta HJS i denna uppsats.

⁴ Johan Svedjedal är professor i litteraturvetenskap, särskilt litteratursociologi vid Uppsala universitet och har också Bibliotekarieexamen från Bibliotekshögskolan i Borås 1983.

⁵ Svedjedal, Johan 1998. Kritiska tankar: Om litteraturkritiken och det litterära systemet. *Tidskrift för litteraturvetenskap*, 1998:1, s. 50.

3. Teoretisk utgångspunkt

Kapitlet behandlar den teoretiska utgångspunkten och jag inleder med en kortfattad introduktion till det synsätt jag använder mig av. Sedan fördjupar jag detta något i delkapitlet om fenomenologi, konkretisation enligt Roman Ingarden, hermeneutisk fenomenologi enligt Hans Georg Gadamer, och receptionestetiken enligt Hans Robert Jauss. Kapitlet avslutas med en kortfattad redogörelse för pragmatisterna Felix Vodickas teori om att bl. a följa det litterära verkets eko i historien.

Inledning

Som en grund för undersökningen använder jag mig av den syn som beskrivs inom receptionestetiken och dess föregångare. Receptionestetiken eller receptionsforskningen har bedrivits sedan 1920-talet inom litteraturvetenskap och massmedieforskning och infördes i Sverige genom bl. a litteraturvetaren Gunnar Hansson på 1950 och -60-talen, enligt *Nationalencyklopedien (NE)*.⁶ Wolfgang Iser och Hans-Robert Jauss bidrog till forskningen under 1970-talet. Följande är ett citat ur *NE*: ”En mottagarorienterad litteraturforskning av historisk art som växt fram på senare år är *receptionestetiken*, som fått stöd av det förnyade intresset för hermeneutiken med dess betoning av förståelsens och tolkningens betydelse. Man har t ex. kommit att studera hur mottagande och värdering av dikt förändrats från tid till annan.”⁷ Robert C Holub, som skrivit en introduktion på engelska till receptionestetiken, menar att denna har fem källor vilka är rysk formalism, Roman Ingardens fenomenologi, pragmatismen, Hans-Georg Gadammers hermeneutik samt litteratursociologins intresse för den litterära publiken.⁸ Bengt-Göran Martinsson uttrycker i en avhandling följande:

litteraturen lever ett liv genom eller på grund av sina läsare, [...] detta liv [...] har en historia som i sig utgör en del av litteraturens historia och [...] kunskap om denna historia ger insikt om hur litteraturen *fungerat* för olika läsare i olika sammanhang under olika tidsrymder. Genom en forskning med denna inriktning kommer man några av litteraturens kanske viktigaste förutsättningar, bl. a vad som konstituerar dess fortlevnad, närmare in på livet.⁹

Anders Palm uttrycker, enligt min mening, den receptionestetiska teorins kärna¹⁰:

Varje läsare skall läsa texten under andra villkor än de som en gång var författarens. Och varje läsare skall möta samma text under andra villkor än varje annan läsare. Den litterära texten kan förändras utan att förändras. Den litterära texten gör mer än vad den är. Den litterära texten blir vad den blir.¹¹

Han framför vidare att den ”en gång för alla givna tolkningen finns inte. Istället måste varje tolkning betraktas som ett förslag till möjlig betydelse [...] Tolkningens uppgift är inte att fastslå textens mening, snarare att pröva möjliga betydelseperspektiv”.¹² Detta

⁶ Johannesson, Hans-Erik 2004, ”Litteraturvetenskap”. *Nationalencyklopedien*.

⁷ Ibid.

⁸ Martinsson, Bengt-Göran 1989. *Tradition och betydelse. Om selektion, legitimering och reproduktion av litterär betydelse i gymnasiet litteraturundervisning 1865-1968*, s. 11. Martinsson hänvisar till Robert C Holub, *Reception Theory. A critical introduction*, 1984, s. 12 ff.

⁹ Martinsson, Bengt-Göran 1989. *Tradition och betydelse: Om selektion, legitimering och reproduktion av litterär betydelse i gymnasiet litteraturundervisning 1865-1968*, s. 12.

¹⁰ Palm nämner ej ordet receptionestetik eller dylikt, men beskriver på ett tydligt sätt, enligt min tolkning, receptionestetikens innehåll.

¹¹ Palm, Anders 2002. Att tolka texten. I *Litteraturvetenskap- en inledning*, s. 193.

¹² Ibid., s. 194.

sammanfattar bra min inställning till materialet i undersökningen – jag kan se att det finns olika tolkningar av *Doktor Glas* och att dessa förändrats i viss mån över tid. Jag försöker inte påvisa den rätta tolkningen eller ens den vanligaste. När det gäller tidsaspekten – som jag tror har stor betydelse för utvecklingen av tolkningarna – uttrycker Anders Palm även detta på ett tydligt sätt:

Den primärfaktor som mest påtagligt dikterar de speciella villkoren för tolkningen av det litterära verket är TID. Varje diktverk existerar samtidigt i tre olika tidsperspektiv. För det första: som fullbordat diktprojekt i den tid som var författarens. För det andra: som en artefakt i skrift som bevaras intakt över tiden. För det tredje: som litterär läsning och tolkning, i princip föränderlig under oförutsägbar tid. Det är dessa tre olika tidsperspektiv som ger den litterära texten dess särskilda så kallade historicitet.¹³

Palm menar också att: ”Ingen text kan förstås som litteratur utan att den på olika sätt relateras till annan litteratur. Så lyder ett axiom i litteraturvetenskaplig texttolkning”.¹⁴ Anders Palms text fokuserar på hermeneutiken som tolknings- och förståelseteori. Denna har utvecklats vidare av dem som företräder receptionsetetiken. Låt mig först nämna några ord om fenomenologi och hermeneutik innan jag något mer fördjupat går igenom de receptionsetetiska teorierna.

Fenomenologi

Enligt en definition av ordet fenomenologi är det läran om det som visar sig för medvetandet.¹⁵ Termen har använts på olika sätt, av t ex Friedrich Hegel i början av 1800-talet. Edmund Husserl införde en ny användning av termen kring 1900. Han talade om att gå tillbaka till sakerna själva och att studera dem så som de visar sig – som fenomen.¹⁶ I en lärobok om kvalitativa metoder uttrycks detta sålunda av Karin Dahlberg: ”Fenomenologin [...] vänder sig till sakerna, så som de erfars av någon.”¹⁷ Min tolkning är att det handlar om att sakerna beskrivs olika beroende på vem och i vilket sammanhang de ses – till skillnad från den positivistiska vetenskapen där man utgår från en objektiv och entydig beskrivning av verkligheten. Fenomenologin är en av de stora filosofiska traditionerna idag, men har också utvecklat olika inriktningar, enligt *NE*. Så finns t ex den existensfilosofiska fenomenologin som betonar nödvändigheten i att man beaktar ett fenomenets världslighet. Denna inriktning företräds av bl. a Martin Heidegger och Jean-Paul Sartre. En vidareutveckling av den existensfilosofiska fenomenologin är, enligt *NE*, den hermeneutiska fenomenologin. Enligt denna räcker det ej med att beskriva sakerna – de måste också tolkas. Hans-Georg Gadamer är en av företrädarna för den hermeneutiska fenomenologin.¹⁸ Under 1960-talet började man inom litteraturteori hävda att litteratur är text som uppstår under läsning och inte en enskild författares verk. Detta grundades framförallt i Husserls studium av medvetandet inom den fenomenologiska filosofin. Roman Ingarden var den som först tillämpade detta synsätt på litteratur redan under 1930-talet. Gadamers hermeneutiska teorier om den skapande och tolkande läsaren lade grunden till receptionsforskningen, som av den tyska forskaren Hans Robert Jauss utvecklades till en stark litteraturteori under 1970-talet. Man menade bl. a att en texts betydelse inte är fast utan uppstår på nytt vid varje

¹³ Palm, Anders 2002. Att tolka texten, i *Litteraturvetenskap- en inledning*, s. 200.

¹⁴ *Ibid.*, s. 198.

¹⁵ Bengtsson, Jan 2004. ”Fenomenologi”. *Nationalencyklopedien*.

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ Dahlberg, Karin 1993. *Kvalitativa metoder för vårdvetare*, s. 51.

¹⁸ Bengtsson, Jan 2004. ”Fenomenologi”. *Nationalencyklopedien*.

läsning.¹⁹ Nedan redogör jag mer ingående för Roman Ingardens konkretisationsbegrepp och för den hermeneutiska fenomenologin enligt Hans-Georg Gadamer. Kapitlet avslutas sedan med receptionsetetiken.

Konkretisation

Konkretisationen är enligt Roman Ingarden den gestalt en text tar vid en persons läsning och tolkning av den. Ett och samma verk ”uppfattas i olika växlande ’aspekter’”: ”Mångfalden av dessa ’aspekter’, som hör till en och samma läsning av ett verk, är samtidigt av avgörande betydelse för konstitueringen av en bestämd konkretisation av det just lästa verket.”²⁰ Han menar att vi bara kan ”levande uppfatta” det litterära verket genom en av alla de möjliga konkretisationerna²¹ och hävdar vidare att ”det litterära verket ’lever’, i det att det *framträder i en mångfald av konkretisationer*” och att ”det litterära verket ’lever’ i det att det *till följd av alltid nya, av medvetandesubjekt på motsvarande sätt gestaltade konkretiseringar undergår förvandlingar*”.²² Ingarden påpekar också att mångfalden av konkretisationerna ofta är ordnade i en tidsföljd, varför en konkretisation kan påverka en som inträffar senare. Han menar att konkretisationer förekommer som ej gör verket rättvisa, vilket kan medföra att efterföljande konkretisationer även de blir felaktiga och han anför vidare: ”Det är ett bekant faktum, att varje epok i den mänskliga kulturens totala utveckling äger sina speciella typer av förståelse, av estetiska och utomestetiska värden [...] Vissa tider är vi särskilt mottagliga för bestämda estetiska värdekvaliteter, medan vi är blinda för andra.”²³ Ingarden påpekar att en särskilt viktig förmedlande roll vid tillkomsten av nya konkretisationer är kritiska artiklar, avhandlingar, diskussioner, tolkningsförsök, historiska litterära betraktelser osv. Det är dessa som ”uppfostrar” läsaren till att förstå verket på ett bestämt sätt. Även en dramatisering av ett verk är en konkretisation.²⁴ Ingarden förespråkar en värderande syn på verk och olika konkretisationer och menar att ett litterärt verk i konkretisationerna uppvisar olika faser i sin utveckling, på samma sätt som en ”psykisk individ”. Framför allt vad gäller ”banbrytande verk” finns en period av ”förberedelse” där läsarna inte helt och hållet kan förstå verket som då bara äger anlag till vad som senare kan utvecklas. En period följer sedan då antalet konkretisationer blir fler och verket också ”framträder allt mera adekvat i de enskilda konkretisationerna, under utvecklandet av hela rikedomerna av däri ådagalagda sidor precis som under en människas mognadsperiod”.²⁵ Det kan sedan, enligt Ingarden, komma perioder när inga konkretiseringar av verket sker – verket slutar att hänföra läsarna – och det kan då ”förtvina” men sedan ånyo uppskattas. Till följd av omvandlingarna som sker i de olika konkretisationerna undergår så verket förändringar, enligt Ingarden.²⁶

¹⁹ Vinge, Louise 2004. ”Litteraturteori”. *Nationalencyklopedien*.

²⁰ Ingarden, Roman [1931] 1992. Det litterära verkets ”liv”. I *Modern Litteraturteori*, s. 277.

²¹ *Ibid.*, s. 279.

²² *Ibid.*, s. 289.

²³ *Ibid.*, s. 290.

²⁴ *Ibid.*, s. 291 ff.

²⁵ *Ibid.*, s. 293.

²⁶ *Ibid.*, s. 294 f.

Hermeneutisk fenomenologi

Enligt Hans-Georg Gadamer innebär den hermeneutiska regeln att man måste förstå helheten ur det enskilda och det enskilda ur helheten. Han anför Heideggers syn på den hermeneutiska cirkeln, nämligen att förförståelsen föregår förståelsen av en text och att cirkeln beskriver "ett växelspel mellan traditionens och tolkarens rörelser".²⁷ Gadamer menar att hermeneutiken måste sätta tidsavståndet i centrum och beakta dess betydelse för förståelsen. Gadamer hänvisar till Chladenius²⁸ som menar att en författare inte behöver känna till den sanna meningen av det han skriver och att den som tolkar texten kan och måste förstå mer än författaren själv. "Därför är förståelse inte enbart ett reproduktivt, utan alltid också ett produktivt beteende."²⁹ Gadamer poängterar att ingen förståelse är bättre än någon annan utan det handlar om olika sätt att förstå texten på. Han uttrycker vidare att "tiden [...] är i sanning den bärande grunden för det skeende, i vilket det samtida har sina rötter."³⁰ Han menar att man inte måste övervinna tidsavståndet utan bör istället erkänna det som en möjlighet till vår förståelse.³¹ Det är också svårt för oss att bedöma samtida konst då våra fördomar ställer sig i vägen. Han vill samtidigt framhålla att: "Utflödet av den sanna mening som är nedlagd i en text eller i en konstnärlig skapelse, kommer emellertid aldrig någonstans till ett slut, utan är verkligen en process."³²

Receptionsetetiken

Så till en mer fördjupad beskrivning av receptionsetetiken. Kurt Aspelin utgår i sin bok *Textens dimensioner* (1975) mycket från pragstrukturelisten Felix Vodicka vid beskrivningen av denna teori. Så gör också Hans Robert Jauss i den text som finns översatt i *Modern litteraturteori* (1992). Som tidigare nämndes anses receptionsetetiken ha sina rötter i en fenomenologisk forskning och enligt Aspelin historiserade Felix Vodicka Roman Ingardens konkretisation och förvandlade den till ett "dynamiskt litteraturhistoriskt begrepp"³³. Aspelin tolkar Vodicka: "Receptionen av ett verk som överlever sin egen ursprungssituation skiftar efter historiskt givna normsystem och ideologiska grundvalar. Det betyder att konkretisationerna av verkets struktur undergår en ständig förvandling [...] Vodicka talar om att följa 'det litterära verkets eko i historien' [...]"³⁴

Hans Robert Jauss

Jauss förespråkar en historiesyn inom litteraturvetenskapen som inte hänger upp sig på enbart objektiva fakta.³⁵ Han hänvisar till Johan Gustav Droysen, i *Historik* (1857), som enligt Jauss menar att man måste uppfatta verket eller fakta "i ljuset av den betydelse, som de vunnit genom sina verkningar". Droysens historiska metodik är främst hermeneutisk och han anför, enligt Jauss, i sin kritik av historismens objektivitetsideal,

²⁷ Gadamer, Hans-Georg [1975] 1992. Tidsavstånd, verkningshistoria och tillämpning i hermeneutiken. I *Modern litteraturteori*, s. 342.

²⁸ Enligt Anders Olsson 1987, i *Den okända texten*, s. 23 f, var Johan Martin Chladenius en tysk humanist som levde och verkade på 1700-talet.

²⁹ Gadamer, Hans-Georg [1975] 1992. Tidsavstånd, verkningshistoria och tillämpning i hermeneutiken. *Modern litteraturteori*, s. 348.

³⁰ Ibid.

³¹ Ibid., s. 348 f.

³² Ibid., s. 350.

³³ Aspelin, Kurt 1975. *Textens dimensioner: problem & perspektiv i litteraturstudiet*, s. 241.

³⁴ Ibid. s. 241 f.

³⁵ Jauss, H R [1970]1992. Konsternas historia och historieskrivningen. *Modern litteraturteori*, s. 371

tre illusioner: Illusionen om det fullständiga förloppet, illusionen om den första början och det definitiva slutet samt illusionen om en objektiv bild av det förgångna.³⁶ Jauss menar att detta gäller även för ett konstverk. Innebörden av det ”arbetas fram först i dess fortskridande receptionsprocess; den är ingen mystisk helhet som skulle ha uppenbarat sig fullständigt vid konstverkets första manifestation. På samma sätt intresserar oss det förgångnas konst inte bara därför att den en gång var, utan därför att den ’i viss mening ännu är’ och uppfordrar ny tillägnelse”.³⁷ En tradition har inte ”förmågan att tradera sig själv” utan är beroende av receptionen ”i vilken man alltid kan urskilja en ’verkan av det förgångna i det samtida [...]”, menar Jauss³⁸ och anför vidare:

Den traditionsstiftande kraften hos ett klassiskt verk är, för dem som är samtida med dess publicering, skönjbar endast inom den begränsade horisont som dras upp av dess första ”konkretisation”³⁹. Först i den utsträckning som denna betydelsehorisont förändras och utvidgas med nästföljande och senare historiska konkretisationer, legitimerar verket vissa möjligheter till förståelse, efterbildning, ombildande och vidareutveckling, kort sagt de förebildlighetens strukturer som är förutsättningen för den litterära traditionsbildningens process.⁴⁰

Jauss påpekar vidare att litterära verk ”skiljer sig från texter med rent historiskt källvärde just därigenom att de överskrider sin karaktär av vittnesmål från en bestämd tid och förblir ’talande’ i den utsträckning som de i sin egenskap av försök till svar på formella eller innehållsliga problem reser sig över det förgångnas stumma kvarlevor”.⁴¹ Bara för att man söker ett svar i en text så krävs det ej att författaren själv har formulerat ett sådant i texten, påpekar Jauss och menar vidare: ”I det historiska traderandet av konsten överlever ett gammalt verk varken genom eviga frågor eller genom bestående svar, utan genom det mer eller mindre öppna spänningsförhållandet mellan fråga och svar, problem och lösning, som kan uppfordra till ny förståelse och implicera ett återupptagande av dialogen mellan dåtid och nutid.”⁴² Pragstrukturalismen är den skola som har utvecklat sig längst från ”dogmen om den strukturella och historiska analysens oförenlighet”, enligt Jauss som anser att denna skola har ”historiserat en ansats i R. Ingardens fenomenologiska estetik” och Jauss påpekar skillnaden mellan Vodickas och Ingardens syn, där den förre anser att ett det ej finns en optimal konkretisation, medan Ingarden ”tillskrev verket i dess polyfona harmoni av värdekvaliteter karaktären att äga en struktur, som är oberoende av den litterära normens tidsbundna förändringar”.⁴³ Pragstrukturalismen har, enligt Jauss, skapat ”en position för receptionsestetiken som befriat den från den estetiska dogmatismens och den extrema subjektivismens alternativa svårigheter”.⁴⁴ Dogmatismen uppfattade receptionshistorien som en möjlighet till att uppnå en slutlig och riktig förståelse medan den extrema subjektivismen såg den individuella uppfattningen i all reception, menar Jauss och hänvisar till Vodicka som menar att målet för kunskapen inte är alla konkretisationer som är möjliga utan att finna dem som särskilt visar på en uppgörelse mellan strukturen hos verket och strukturerna hos de aktuella normerna:

³⁶ Jauss, H R [1970] 1992. Konsternas historia och historieskrivningen. *Modern litteraturteori*, s. 373.

³⁷ *Ibid.*, s. 376.

³⁸ *Ibid.*, s. 382.

³⁹ Jauss meddelar här i en fotnot att han övertagit begreppet från F Vodicka.

⁴⁰ Jauss, H R [1970] 1992. Konsternas historia och historieskrivningen. *Modern litteraturteori*, s. 382 f.

⁴¹ *Ibid.*, s. 388.

⁴² *Ibid.*, s. 389.

⁴³ *Ibid.*, s. 392 ff.

⁴⁴ *Ibid.*, s. 394.

Därmed får kritikern, som upptecknar och publicerar en ny konkretisation, vid sidan av författare och läsare en särskild funktion för den "litterära gemenskapen", vars konstitution som litterär offentlighet bara är ett bland många perspektiv, som denna teori för en strukturell litteraturhistoria har att erbjuda den metodologiskt stagnerande litteratursociologin. [...] så utmärks konstens historia jämfört med andra delar av den historiska verkligheten genom att här bildandet av det oförgångliga i produktionen av verken inte bara synbarligen äger rum, utan att det oförgångna i det förgångna också ständigt görs samtida genom verkens reception [...] Och här kan till sist också skrivandet av konstens historia återvinna sitt omstridda berättigande, när det utforskar och beskriver verkens kanon och sammanhang, förnyrar den i den tidigare konstens skatter bevarade mänskliga erfarenheten och samtidigt gör den tillgänglig för vår samtida förståelse.⁴⁵

Felix Vodicka

Felix Vodicka skriver bl. a.:

The literary work, upon being published or spread, becomes the property of the public, which approaches it with the artistic feeling of the time. To know this artistic feeling of the time in the area of literature is the primary task of the historian, in order to understand the echo of works and their evaluation in each period.⁴⁶

Enligt Vodicka är det de samtida normerna som bestämmer på vilket sätt ett visst verk integreras i litteraturens helhet. Han hänvisar till Jan Mukarovsky som han menar har beskrivit de estetiska normerna.⁴⁷ Kritikerna har en viktig roll då det är genom dem som värderingarna blir offentliga, görs allmänt bekanta, menar Vodicka.⁴⁸ Huvuduppgifterna för litteraturhistorisk forskning, vad gäller studiet av växelspelet mellan verket och det sätt på vilket det mottages, summeras av Vodicka i en fyrapunktlista:

1. "*The Reconstruction of the Literary Norm.*" Vodicka anför att den viktigaste och rikligaste källan för att studera de litterära normerna är de där man kritiskt värderar verket samt de metoder som används i värderingen. En källa är även litteraturen i sig själv, de böcker som blir lästa och omtyckta och med vilka nya böcker jämförs. Även tidens litteraturteorier ger guidning. Han menar att kritikernas plikt är att ta ställning till ett verk och att fånga upp dess konkretisation. Även litteraturhistoriska verk kan vara en källa för att ta reda på gällande norm.⁴⁹

2. "*The Reconstruction of the Hierarchy of Values of a Given Period.*" Vodicka nämner att inte alla publicerade verk uppskattas och blir del av den samtida litteraturvärderingen men senare kan bli det och det finns verk som ses som historiska värden omedelbart medan andra är del av den levande litteraturen trots att de länge varit uteslutna från "den högre litteraturen" eller ännu ej hamnat där.⁵⁰

3. "*The Echo of Literary Works and Their Concretization.*" Vodicka vill påpeka att verkets estetiska effekt och dess konkretisation undergår ständig förvandling och att det ej finns någon korrekt norm eller värdering. Så snart ett verk mottages i en annan kontext kan vissa kvaliteter hos verket uppskattas på ett annat sätt och en positiv värdering av ett verk kan grunda sig på rakt motsatta skäl! Det är detta som gör att litteraturhistoriens uppgift blir att följa förändringarna i konkretisationen genom det litterära verkets eko, men även titta på förhållandena mellan verkets struktur och de

⁴⁵ Jauss, H R [1970]1992. Konsternas historia och historieskrivningen. *Modern litteraturteori*, s. 394 ff.

⁴⁶ Vodicka, Felix [1942] 1964. The History of the Echo of Literary Works. *A Prague School reader*, s.71.

⁴⁷ Ibid., s. 72.

⁴⁸ Ibid., s. 73.

⁴⁹ Ibid., s. 74 ff.

⁵⁰ Ibid., s. 76 ff. Vodicka ger exempel: "the cult of the folk song, of the merchant's ditty".

litterära normernas utveckling. Om ett verk värderas positivt även när normerna förändras så innebär det, påpekar Vodicka, att detta verk har en längre livslängd än ett verk vars "estetiska effektivitet" är uttömt när dess samtida litterära norm försvinner. Vodicka poängterar att rent metodiskt är kritikernas konkretisationer huvudkällorna "since they attempt to come to terms with the work from the standpoint of the entire value system and contribute to the integration of the work into the literature; the critical judgements also contain the rationale for what is liked and what is not liked". Den historiska bilden av ett litterärt verk beror med nödvändighet på de tillgängliga källornas antal och kvalitet, tillägger Vodicka.⁵¹

4. "The Literary and Extraliterary Effect of Literary Works" kommenterar Vodicka med att ett verk inte bara påverkar läsaren, särskilt förmedlaren mellan läsaren och verket – kritikern – utan också kan påverka läsarnas handlingar, tankar och känslor. Vodicka pekar särskilt på den tendentiösa litteraturen, där författaren, i viss mån, har en utomlitterär avsikt med verket. Vodicka menar att detta behandlas bättre genom andra historiska vetenskaper än av litteraturhistorikern.⁵²

Vi kan, enligt Vodicka, inte befatta oss med alla fakta som är relevanta för dessa frågor, utan får koncentrera oss på de basala tendenserna i utvecklingsprocessen. Denna process' karaktär, med sina ständiga förändringar, förhindrar att vi kommer fram till lagar likt inom naturvetenskaperna, menar han. Detta förstärks särskilt av att vi ej får glömma att mottagarna av "litterära produkter" befinner sig i olika samhällsskikt, med olika normer. Dessa olikheter kan bero på generationsskillnader där t ex söner, deras fäder och farfäder har olika litterära normer, eller i en vertikal stratifiering: "[...] the literarily and esthetically cultured readership, the broad reading community, the readership of peripheral literary products [...]"⁵³

I uppsatsen kommer jag att koncentrera mig på 3. *The Echo of Literary Works and Their Concretization* – Det litterära verkets eko och konkretisation. Men även de andra punkterna är relevanta, speciellt 1.

Sammanfattningsvis kan sägas att jag använder mig av teorier som sätter upplevelser och tolkningar av verket i centrum. I de teorier jag gått igenom i föreliggande kapitel understryks också vikten av att följa utvecklingen historiskt för att få en större helhetsbild av verket och av värderingen av det. Vidare sluter jag mig till att ingen tolkning är mer rätt än någon annan och att syftet med att följa verkets eko i historien inte handlar om att finna alla konkretisationer eller en enda rätta då det inte finns någon rätt eller fel tolkning.⁵⁴ Jag vill påpeka att jag inte är någon litteraturvetare och inte kommer att utföra en fullständig och "regelrätt" receptionestetisk studie men teorierna förväntas bli behjälpliga vid undersökningen och för att förstå hur verket kommit att överleva. Detta i sin tur kan bli till nytta vid mötet med dagens aktuella litteratur och värderingen av denna, då det kan ge en beredskap att kritiskt och distanserat införskaffa en mer nyanserad bild av denna litteratur och dess värdering.

⁵¹ Vodicka, Felix [1942] 1964. *The History of the Echo of Literary Works. A Prague School reader*, s.78 ff.

⁵² Ibid., s. 80 f.

⁵³ Ibid., s. 74.

⁵⁴ Jag vill här påminna om skillnaden mellan Vodicka och Ingarden, vilken menar att det finns bra och dåliga, riktiga och felaktiga konkretisationer.

4. Metod och material

Uppsatsen är uppbyggd kring litteraturstudier och textanalys. Jag har en hermeneutisk ansats i undersökningen. Min hermeneutiska tolkningsstrategi är *uttolkarorienterad*, d.v.s. jag undersöker uttolkningar av ett verk, alltså inte verket i sig – texten, författaren eller diskursen. Både Edmund Husserl och Hans-Georg Gadamer framhåller den metodologiska principen att man bör förhålla sig öppen och följsam mot sakerna man undersöker, menar Karin Dahlberg och anför vidare: ”Om man har en princip som innebär [...] en öppenhet och följsamhet mot sakerna, så har man en metodprincip. Det paradoxala är att denna metodprincip säger att man inte skall följa metoder, utan sakerna!”⁵⁵ Hon fortsätter: ”Följsamheten mot sakerna och den äkta öppenheten kännetecknas av en vilja att höra och se, till skillnad från att själv mästra eller retoriskt fråga [...] Den följsamme forskaren har en äkta önskan att förstå. Den äkta öppenheten omfattar alltid ett sant frågande.”⁵⁶ Den fenomenologiska traditionen vill beskriva, och hermeneutiken vill tolka och förförståelsen är ett viktigt element.⁵⁷ Inom hermeneutiken talas det om den ”hermeneutiska cirkeln” som innebär ett växelspel mellan förförståelse och erfarenhet, mellan del och helhet. Uttrycket ”hermeneutisk spiral” kan vara mer tydliggörande: ”Det visar inte bara att erfarenhet och förförståelse förutsätter varann i en ständig kretsgång. Spiralliknelsen påminner också om att en större erfarenhet ger en bättre förförståelse som i sin tur gör att man uppfattar finare nyanser. Förförståelsen utvecklas från fördomar till verklig förståelse.”⁵⁸ Enligt Gadamer är hermeneutikens centrala princip att förståelsen börjar med att något talar till oss.⁵⁹ En förutsättning för att förstå en tradition är, enligt Gadamer, att man antar en historisk horisont, där man inte försätter sig i den historiska situationen utan lär sig lyfta blicken över det närliggande utan att bortse från detta, men ser det i en helhetsbild och proportionerligt.⁶⁰

Min *undersökningsmetod* kan betecknas som deskriptivt historisk i fenomenologisk anda, där delarna var för sig observeras och beskrivs. Detta för fram vad som enligt min tolkning sägs i de olika textkällorna. Min *analysmetod* blir sedan mer tydligt hermeneutisk där jag försöker binda ihop delarna till en helhet, där jag väger in teori, tidigare forskning, kanon- och klassikerbegrepp och syn på litteratur som vävs samman med mina egna reflektioner och en slutsats om undersökningens resultat presenteras. Min metod är sammantaget vad som kan kallas ”hermeneutiskt fenomenologisk” – jag beskriver och tolkar. Jag utgår från synsättet att delarna i sig kan förklara helhetsbilden av verket och att även helhetsbilden i de olika tiderna kan ha påverkat de enskilda nya konkretisationerna liksom min tolkning. Jag tittar därför ömsom på de enskilda delarna och på helheten av dem medan undersökningen fortskrider och ökar förhoppningsvis på så vis min förståelse successivt.

Sex verb kan beteckna olika sätt att förhålla sig till sitt material, enligt Hartman: förutsäga, förklara, förstå, påverka, beskriva, förteckna.⁶¹ Flera av dessa kan användas tillsammans i en forskning eller var för sig i ett och samma forskningsuppslag till olika

⁵⁵ Dahlberg, Karin 1993. *Kvalitativa metoder för vårdvetare*, s. 59.

⁵⁶ *Ibid.*, s. 60.

⁵⁷ *Ibid.*, s. 60 f.

⁵⁸ Thurén, Thorsten 1991. *Vetenskapsteori för nybörjare*, s. 60.

⁵⁹ Gadamer, Hans-Georg [1975] 1992. Tidsavstånd, verkningshistoria och tillämpning i hermeneutiken. I *Modern litteraturteori*, s. 350.

⁶⁰ *Ibid.*, s. 358f.

⁶¹ Hartman, Sven G. 1993. *Handledning*, s. 47 f.

material och frågeställningar som forskaren använder sig av, enligt Hartman. Jag vill beskriva, förstå och i viss mån förklara. Dessa förhållningssätt kan beskrivas på följande vis: Beskriva: forskaren ser som sin främsta uppgift att ge en så klar och uttömmande bild som möjligt av de förhållanden och skeenden som studeras. Beskrivningen innehåller ofta jämförelser mellan olika komponenter. Den teoretiska förankringen är inte alltid uttalad. Förstå: man söker mer eller mindre teoretiskt förankrade förklaringar, men med större inriktning mot subjektiv inlevelse i de förhållanden som studeras. Förklara: forskaren söker förklaringar till de förhållanden som studeras genom att relatera sina iakttagelser till en teoretisk referensram som successivt byggs upp under arbetets gång.⁶²

Även om jag är medveten om att jag har en förkunskap som påverkar hur jag tolkar så har min strävan varit att försöka vara så objektiv som möjligt i val av texter. I min metod ingår att välja texter till undersökningen som visar på hela spektrat av tolkningar och värderingar och att försöka att inte bli styrd av min egen uppfattning om verket så att jag tenderar att sätta de texter i fokus som bekräftar denna eller att selektivt endast se det i texten som tilltalar mig och uttrycka mig nedlåtande och kanske raljerande över tolkningar och värderingar som ej faller mig i smaken. Jag använder metodologiskt även det av Vodicka i teoriavsnittet beskrivna arbetssättet, för att nå mitt syfte med uppsatsen: att fördjupa insikten och förståelsen för hur ett litterärt verk lever genom tiden. Detta innebär att jag för att uppnå syftet, i enlighet med Vodicka, framför allt tittar på hur verket konkretiseras och värderas i litteraturkritik samt i litteraturhistoriska verk etc. Men till skillnad från Vodicka tittar jag inte bara på det estetiska som beskrivs utan också på ideologisk och moralisk syn på verket.

En viktig aspekt är också att man ej kan bortse från att HJS' egen uppfattning om verket beaktas av kritikerna och litteraturhistorikerna/-vetarna. Den värdering av *Doktor Glas* som äger rum i de senare konkretisationerna kan ha påverkats av HJS' egna utsagor om verket, vilka blir en källa till värderingen av detsamma.

Litteratursökning och urval

Jag har strävat efter att göra ett strategiskt urval som maximerar möjligheten att fånga alla kvaliteter, eller åtminstone så många olika konkretisationer som möjligt. Jag har gått efter bibliografiska data i Herbert Friedländers *En Hjalmar Söderberg bibliografi* som utkom 1944. Hjalmar Söderberg själv medarbetade vid tillkomsten av denna. Här finns bl. a. listat recensioner av *Doktor Glas*⁶³ och jag har tagit fram de flesta via mikrofilm på Carolina Rediviva⁶⁴ och Kungliga biblioteket, KB. Den enda recensionen som var signerad av en kvinna⁶⁵ fanns ej på mikrofilm, men genom en beställning jag gjorde på KB ordnades detta. *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria fem decennier av 1900-talet* band 2, utgiven 1965, har också en omfattande bibliografi över Hjalmar Söderberg, vilken jag har haft stor nytta av.⁶⁶ Bure Holmbäcks biografi *Hjalmar Söderberg: Ett författarliv* från 1988, som innehåller en selektiv bibliografi för tiden efter 1944,⁶⁷ har

⁶² Hartman, Sven G. 1993. *Handledning*, s. 47 f.

⁶³ Friedländer, Herbert. 1944. *En Hjalmar Söderberg Bibliografi*, s. 180.

⁶⁴ Universitetsbiblioteket i Uppsala.

⁶⁵ Åtminstone var signaturen på recensionen ett kvinnonamn – därav förstås inte ställt utom varje rimligt tvivel att det var en kvinna som skrivit!

⁶⁶ Linder, Erik Hjalmar 1965. *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria fem decennier av 1900-talet band 2*.

⁶⁷ Holmbäck, Bure 1988. *Hjalmar Söderberg: Ett författarliv*, s. 604-615.

också nyttjats. Vidare har LIBRIS biblioteksdatabassystem använts. Jag har i dessa tagit ut allt som uppenbart handlar om *Doktor Glas*, med ledning av titeln på dokumentet eller genomsökning på ämnesord, samt ett urval allmänt om Hjalmar Söderberg och hans verk och sökt i dessa efter vad som står om *Doktor Glas*. Jag har också sökt artiklar om verket i artikeldatabaser och jag har sökt i en del litteraturöversikter och i litteraturhistoriska verk för olika tider under 1900-talet samt litteraturhandböcker både allmänna och för skolor. Dessa har jag funnit bl. a. genom att söka på bokhyllorna för litteraturhistoria på Uppsala stadsbibliotek och på universitetsbiblioteket Carolina Rediviva. Jag har inte eftersträvat att samla ett visst antal texter från varje årtionde eller dylikt utan i princip sökt att hitta så mycket som möjligt som skrivits om verket sedan det först såg dagens ljus. Jag har sorterat bort sådant material som ej uppvisat någon konkretisation eller värdering, men annars använt i stort sett allt jag funnit. Mitt material kan trots detta inte på något vis ses som komplett – att det skulle täcka in alla olika tolkningsmöjligheter eller värderingar. Jag har t ex avstått från att ta med konkretisationer som jag funnit i några C-uppsatser i litteraturvetenskap, vid Uppsala universitet. Risken finns också att jag har missat material som ej finns förtecknat i det nationella biblioteksdatabassystemet LIBRIS eller i Uppsala universitets biblioteks databas DISA eller i någon av bibliografierna. Allt är inte, särskilt ej äldre material, förtecknad i biblioteksdata-baser utan måste eftersökas manuellt. Detta kan ju särskilt gälla avhandlingar. Materialet utgörs av 89 poster bestående av: 13 recensioner från 1905-1906; 4 debattartiklar och en bok från 1906 som härrör ur Poul Bjerres reaktion på verket; 26 essäer, artiklar, även längre texter såsom böcker om HJS; 24 litteraturhistoriska verk och handböcker; 18 avhandlingar, forskningsartiklar, artiklar med forskningsinriktning (t. ex skrivna av litteraturforskare); 1 teaterrecension; 1 programblad för teateruppsättning; 1 radioprogram där verket diskuteras.

Jag har inte eftersträvat att insamla ett visst antal texter jämnt fördelade över tid men vid presentationen i uppsatsen har jag valt att systematisera i fem kapitel för att ge en struktur och hanterlighet åt framställningen, med jämnstora avsnitt, som underlag för den tidsundersökande analysen. Därvid har jag också valt att lägga de litteraturhistoriska verken under varje kapitel istället för att ha dem separat. Detta motiveras av att jag bedömt tidsföljden som viktig och att det som sägs i dessa texter kan påverka påföljande tolkningar och bedömningar, och för att tydligare åskådliggöra eventuella förändringar under seklet i läsningarna av verken. Det är endast funktionaliteten som styr periodindelningen. Någon formell grund i form av några estetiska principer har jag ej begagnat. Jag är medveten om att det finns andra typer av indelningar såsom exempelvis i dekader. Litteraturvetaren Staffan Bergsten anger, vad den svenska litteraturens periodindelning anbelangar, några systematiska indelningar som ligger till grund för många av de vanliga handböckerna. Perioden 1900-1920 inbegriper *fin de siècle* och tionalister, 1920-1940 modernism och proletärrealism med mera och 1940-1950 fyrtilialismen. Efter 1950 saknas vedertagna periodbegrepp, menar Bergsten. Han påpekar också att de nämnda årtalen ofta inte innebär några klara gränser och en del av termerna betecknar mer strömningar och skolor än perioder.⁶⁸ Bergsten menar vidare att när det gäller 1900-talet så skulle hela det århundradet kunna benämnas ”den moderna litteraturens sekel”, en term som dock ej är till särskilt stor hjälp, påpekar han. Vi behöver mer distans till 1900-talets litteratur innan det är möjligt med en ”objektiv vetenskaplig sytematik”, anser Bergsten.⁶⁹ I uppsatsen är det ju dessutom kritiken, tolkningarna och värderingarna av verket som jag undersöker, ej litteraturen i sig.

⁶⁸ Bergsten, Staffan 1990. *Litteraturhistoriens grundbegrepp*, s. 62.

⁶⁹ *Ibid.*, s. 69 ff.

Analysmodell

Vid analysen av de olika texterna som ingår i materialet har en modell använts, som jag skapat för att underlätta observationen av de förändringar och den process som verket undergår i sina konkretisationer⁷⁰. Vid min första kontakt med texterna noterade jag att det fanns skiftande tolkningar och värderingar som också förändrades över tid, att författaren själv ofta kommenterades på olika sätt och blandades ihop med sitt verk som det verkade, och att olika andra verk i hög grad togs upp och sattes i samband med verket. Även skiftande attityder till verket fann jag intressant att särskilt observera. De nämnda faktorerna föreföll alltså speciellt intressanta att undersöka i föreliggande uppsats och detta resulterade i en analysmodell som innebär att jag vid läsningen av texterna särskilt har fäst avseende vid:

- hur verket tolkas och värderas;
- vad som beaktas beträffande
 - stil och form
 - innehåll och handling
 - författaren till verket
- vilka attityder gentemot verket man kan avläsa;
- huruvida jämförelser görs med andra verk och författare och i så fall vilka.

⁷⁰ Konkretisation betyder ungefär *tolkning och läsning*. Begreppet myntades av litteraturvetaren Roman Ingarden på 1930-talet och beskrivs närmare i Teoriavsnittet, i föregående kapitel.

5. Tidigare forskning

När det gäller receptionsforskning kring *Doktor Glas* finns det ej mycket att tillgå. Jag har inte funnit något arbete som ägnas helt åt receptionen av verket, men presenterar i detta kapitel vad fil. dr. Lars O Lundgren tar upp kring receptionen i sin omfattande studie av verket. Dessutom har jag valt att presentera en C-uppsats i litteraturvetenskap trots att uppsatser på den nivån formellt ej brukar hänföras till forskning. Uppsatsen är författad under handledning av docent Björn Sundberg, som ägnat sig mycket åt forskning kring Hjalmar Söderbergs författarskap och också skrivit en doktorsavhandling i ämnet 1981. C-uppsatsen ägnas helt åt receptionen av *Doktor Glas*. Jag tar också i kapitlet upp några D-uppsatser inom biblioteks- och informationsvetenskap, vilka behandlar reception, litteraturkritik och/eller kanon- och klassikerfrågan och som jag har haft användning av vid arbetet med föreliggande uppsats.

Receptionen av *Doktor Glas*

Fil. dr. Lars O Lundgren undersökte 1987 *Doktor Glas* ur flera vinklar i sin ingående studie *Liv jag förstår dig inte: Hjalmar Söderbergs Doktor Glas*. Han nämner endast kortfattat den samtida kritiken och konstaterar att bedömarna var överens om verkets konstnärliga kvaliteter men att många var tveksamma inför ”den polemiska sidan, de debatterande och provocerande inslagen” och att även mer positivt inställda bedömare som Karl Warburg och Oscar Levertin hade avsevärt kritiska reservationer. När det gäller senare bedömare menar Lundgren att de mestadels varit förbehållsamma gentemot verket och han menar att Fredrik Böök med sin recension inledde sin genomgående kritik av HJS som fortsatte i *Resa kring svenska parnassen* (1926). Lundgren påpekar att verket nästan helt förbigås i en essä i *BLM* 1941 av Knut Jaensson som annars var positivt inställd till HJS. Inte heller Bo Bergman ägnar verket mycket utrymme i sin Hjalmar Söderbergmonografi 1951, vilken enligt Lundgren var den första större undersökningen av författarskapet, medan Holger Ahlenius visar mer uppskattning i sin inledning till utgåvan av *Doktor Glas* från 1949. Även hos Gunnar Brandell i *Svensk litteratur 1870-1970 I*, 1974, och i Erik Hj. Linders *Fem decennier av 1900-talet*, 1965, återfinns reserverade inställningar till verket, enligt Lundgren. Denne påpekar vidare att romanen trots detta fortsatt att engagera och intressera vilket framgår av de översättningar, filmatiseringar och teateruppsättningar som gjorts av verket. Den har även uppmärksammats av den internationella litteraturforskningen under 1970- och 1980-talen.⁷¹

Anita Sundstedt har i en C-uppsats i litteraturvetenskap vid Uppsala universitet, *Kritiken, etiken och Doktor Glas: En receptionsanalys av Hjalmar Söderbergs roman Doktor Glas, med inriktning på etiken kring liv och död*, 1992, utfört en receptionsanalys av *Doktor Glas* där hon koncentrerar sig på vad som skrivits om de etiska frågorna. Beträffande recensionerna vid verkets utgivande har hon dock velat göra en så heltäckande beskrivning som möjligt.⁷² Hon konstaterar att de flesta recensenterna i sin bedömning är subjektiva och ser sin egen moraliska uppfattning som den enda rätta varvid de går till hårt angrepp mot moralsynen i verket. Det är enligt

⁷¹ Lundgren, Lars O 1987. *Liv jag förstår dig inte: Hjalmar Söderbergs Doktor Glas*, s. 140 f.

⁷² Sundstedt, Anita 1992. *Kritiken, etiken och Doktor Glas: En receptionsanalys av Hjalmar Söderbergs roman Doktor Glas, med inriktning på etiken kring liv och död*. C-uppsats vid litteraturvetenskapliga Institutionen, Uppsala universitet. (under handledning av docent Björn Sundberg), s. 1.

Sundstedt eutanasiifrågan⁷³, speciellt frågan om rätten att döda en annan människa som intresserar och angrips mest.⁷⁴ Bara tre recensenter uttrycker sig positivt beträffande Hjalmar Söderbergs engagemang i frågan, enligt Sundstedt. Frågan om eutanasi var vid sekelskiftet så pass känslig att flera recensenter t o m trodde att Hjalmar Söderberg medvetet velat chockera, menar hon. Två recensenter anser boken kunna påverka vissa personer till att begå liknande mord.⁷⁵ Sundstedt tillägger: ”Men de som framförallt bidrog till att skapa opinion, kring att det fiktiva mordet i *Doktor Glas* skulle kunna utlösa en rad mord i dess efterföljd, var medlemmarna av Svenska Riksförbundet för Sedlig kultur.”⁷⁶ Sundstedt konstaterar att också kritiken mot den lutherska äktenskapsuppfattningen är något som upprör recensenterna Levertin, Wirsén, Örn och Larsson. Vidare bidrar recensenterna med Levertin och Böök i spetsen, enligt Sundstedt, till bilden av HJS som ”flanörförfattare i skeptisk fin de siècle stil”. Nästan alla recensenterna berömmar HJS’ stil men underkänner handlingen/mordet.⁷⁷ I kapitlet ”Synen på de etiska frågorna i *Doktor Glas* förändras” påpekar Sundstedt att hon koncentrerar sig på de litteraturvetare och kritiker som berör eutanasi, självmord och abort mest och hon undersöker texter fram till 1992. Hon finner att det på 1920 och -30-talet, bland litteraturkritiker och handboks författare, förekommer fler uttolkningar och mer ”nyanserad och mindre personligt färgad syn på romanen” än tidigare. Men de flesta omdömena är präglade av synen på HJS som flanör och pessimist och att ingen vilja eller förmåga till att föra ut ett budskap finns hos honom.⁷⁸ Hon finner att Castréns omdöme från 1932 understött synen på *Doktor Glas* som flanörlitteratur långt in i våra dagar. Från slutet av 1920-talet skönjer hon en mer nyanserad och mindre moralkritisk syn på etiken i verket.⁷⁹ På 1940-, -50 och -60-talen upplever Sundstedt att det som tidigare skrivits om verket bara befästs och det är först på 1970-talet som hon ser en bedömning av verket som är ”mindre färgad av litteraturvetarnas egna ideologier”. De flesta anser att verket i hög grad handlar om eutanasiifrågan och tar upp frågan om rätt till dödshjälp. Även reflexionerna i verket kring självmord och abort lyfts fram, medan två handboks författare är mer koncentrerade på kristendomskritiken. Det stora genombrottet, enligt Sundstedt, kommer på 1980-talet beträffande synen på eutanasiifrågan och synen på verket som en tendensroman. Flera litteraturvetare diskuterar reflektionerna kring rätten till dödshjälp, abort och självmord och några försöker att ”rentvå Söderberg från stämpeln som flanörförfattare”.⁸⁰ De etiska frågorna blir huvudsaken i litteraturvetarnas bedömningar, enligt Sundstedt.⁸¹ Som en trolig delförklaring till den förändrade attityden till verket anger Sundstedt att ”samhällets inställning i eutanasiifrågan förändrades mycket från och med 1970-talet, då en ny medicinsk forskningsgren, tanatologin, också introducerades. En ny vårdideologi

⁷³ Eutanasi=dödshjälp.

⁷⁴ Sundstedt, Anita 1992, *Kritiken, etiken och Doktor Glas: En receptionsanalys av Hjalmar Söderbergs roman Doktor Glas, med inriktning på etiken kring liv och död*, s. 33.

⁷⁵ En av dessa var Wirsén, enligt Sundstedt s. 96: ”Wirsén som var något av en tidens smakdomare, och en kulturpersonlighet vars åsikter togs på allvar av samtiden, kan ha medverkat till att opinionen vändes mot Söderberg i denna fråga. Det gick så långt att en stockholmstidning sommaren 1909, insinuerade att *Doktor Glas* skulle ha inspirerat till ett anarkismord.”

⁷⁶ Sundstedt, Anita 1992, *Kritiken, etiken och Doktor Glas, En receptionsanalys av Hjalmar Söderbergs roman Doktor Glas, med inriktning på etiken kring liv och död*, s. 34.

⁷⁷ Ibid. s. 35

⁷⁸ Ibid., s. 36 ff.

⁷⁹ Ibid., s. 47.

⁸⁰ Ibid., s. 41 ff.

⁸¹ Ibid., s. 47 f.

utformades med denna forskning som grund.”⁸² Sundstedt menar också att frågan huruvida barmhärtighetsmordet är berättigat (vilket doktor Glas ansåg) debatteras mycket idag, och att de åsikter Glas uttrycker angående abort numera är mycket gångbara. Hon påpekar också att just det som de mest negativa litteraturkritikerna befarade har inträffat, i och med lagstadgandet om fria aborter.⁸³

Den invändning som kan göras mot Sundstedts uppsats är att hon redan från början har inriktat sig på att titta efter synen på etik och moral medan jag förutsättningslöst vill se på allt skribenten ser i verket. Hon kommer t ex. fram till att de etiska frågorna blir huvudsak från 80-talet, medan jag kan tänka mig att om man bara söker efter vad som sägs om dödshjälp, abort osv., tenderar man att endast se det och missa att även andra saker kan vara fokuserade i texterna. Uppsatsen ger ändå, enligt mitt tycke, en värdefull bild av just förändringen i synen på moral och etik.

Jag har också sökt efter receptionsforskning vad gäller HJS’ övriga verk. Den forskning jag funnit är följande: Drygt 8 sidor, i en exkurs, ägnas åt *Hjärtats oro*, reception samt senare bedömning, i Björn Sundbergs doktorsavhandling *Sanningen, myterna och intressenas spel: En studie av Hjalmar Söderbergs författarskap från och med Hjärtats oro* (1981); Fjorton sidor ägnas *Den allvarsamma leken*, dess reception och senare bedömning i Bure Holmbäcks avhandling *Det lekfulla allvaret* (1969); En C-uppsats vid litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala ägnas helt åt reaktioner på *Förvillelser*, från mottagandet och framåt: *Förvillelser i kritiken: Reaktioner på Hjalmar Söderbergs debutroman från mottagandet till våra dagar* (1988), av Mats Hellmark under fil. dr. Björn Sundbergs handledning.

Sammanfattningsvis kan sägas att receptionsforskningen om *Doktor Glas* och Hjalmar Söderbergs övriga verk är sparsam. Det finns inget arbete som ägnas helt åt receptionen och senare bedömning, med undantag för ett par C-uppsatser, utan det får ingå som en detalj i arbeten som i huvudsak fokuserar på annat, som en del i en helhetsbeskrivning av verken. Dock kan man konstatera att trots den kortfattade behandlingen ges ändå en god bild av bemötandet och behandlingen av Hjalmar Söderbergs verk och författarskap. Man kan i den tidigare forskningen och i C-uppsatserna se att det i det tidiga mottagandet härskar mycket av moralisk indignation och oro över faran med sådan skrift, medan ändå stilen hos författaren uppskattas.

Forskning inom biblioteks- och informationsvetenskap

Beträffande Hjalmar Söderberg har jag på Bibliotekshögskolan funnit två specialarbeten om honom: *Förteckning över ett urval gestalter i Hjalmar Söderbergs skönlitterära verk* (1975) av Inger Eriksson samt *Hjalmar Söderberg: en delvis kommenterad förteckning över böcker av och om författaren* (1981) av Catharina Thege. Någon receptionsstudie har jag ej påträffat. Det är för övrigt klen med receptionsstudier eller studier kring kanon, klassiker och värdering av litteratur inom D-uppsatsområdet, men de förekommer, däremot har jag funnit dem rikt representerade som ämne i de specialarbeten som utfördes på Bibliotekshögskolan innan magisterexamen infördes.

⁸² Sundstedt, Anita 1992, *Kritiken, etiken och Doktor Glas, En receptionsanalys av Hjalmar Söderbergs roman Doktor Glas, med inriktning på etiken kring liv och död.*, s. 61 f. tanatologi = vetenskapen om döendet och döden. Inom medicinen används termen ibland i litteratur och debatter om döden, dödshjälp och vård i livets slutskede, enligt Nationalencyklopedien.

⁸³ Ibid.

Dock beskriver de mer mottagandet och sätter det inte i något större sammanhang varför jag ej haft så stor användning för dessa mer än som speglingar av enskilda författarskap som kanske överlevt trots negativ kritik.⁸⁴

Vad beträffar tidigare magisteruppsatser kring reception och litteraturhistoria finns bl. a. Angelica Wahlbergs *Jane Austens romaner på film och i litteraturhistoria: en uppsats om nutida tolkningar av en författares verk* (2003). Här undersöks hur verk av Austen tolkats på film, men litteraturhistoria beskrivs också, utifrån olika synvinklar. Samma år undersöktes Austen också i Anna Edins *När en bok blir teveserie: om Jane Austens aktualisering i och med 1995 års teveinspelning av Pride and Prejudice*. Ingen av dessa har så stora likheter med min undersökning men det finns vissa beröringspunkter i det att de också kopplar ihop undersökningarna med kanon, klassiker och litteraturhistorie-skrivning.

Sara Hagström undersökte i *Kvinnlig författare och popularitet – en svår kombination?* (2001) värderingsmönster i behandlingen av Marianne Fredrikssons författarskap i litteraturkritik och litteraturhistoriska verk och hade ett genusperspektiv i det att hon ställde frågor som huruvida det kunde vara så att värderingsmönstren styrdes av att Fredriksson är en kvinnlig författare och om synen varierade beroende på om kritikern var man eller kvinna.⁸⁵ Detta är ju inget jag ägnar mig åt i uppsatsen, men metoden liknar min då Hagström också valt att titta på litteraturkritik i dagspress och i litteraturhistoriska verk och har läst texterna ett flertal gånger, men särskilt lyft ut *återkommande* värderingsmönster som hon grupperat i olika kategorier.⁸⁶ Det senare skiljer sig från min metod, då jag mer har inriktat mig på att hitta *olika* värderingsmönster⁸⁷. Hagström har också en tredje fråga till materialet nämligen huruvida det finns någon överensstämmelse mellan behandlingen av Fredriksson i litteraturkritiken och i de litteraturhistoriska verken. Hon finner att litteraturhistorikerna i det aktuella fallet haft svårt att bryta med det förhållningssätt som litteraturkritikerna lagt fast i recensionerna och hon anför: ”Genom litteraturkritiken kan tonen för hur ett författarskap ska uppfattas anges, recensenterna kan sägas lägga grunden för hur en författare kommer att behandlas i litteraturhistorien. Värderingarna görs beständiga i de litteraturhistoriska verken och föreskriver hur en författare ska uppfattas under lång tid framåt.”⁸⁸ Detta får hon alltså bekräftat i sin undersökning. Hon finner också att det varken i recensionerna eller i de litteraturhistoriska verken visas något nämnvärt intresse för läsaren, snarare tenderar kritikern, den ”professionelle” läsaren, att nedvärdera de läsare som intresserar sig för Fredrikssons böcker. I sin sammanfattning anför hon bl. a.: ”I litteraturkritik och litteraturhistoriska verk sker värderingar av litteratur på olika sätt.

⁸⁴ Specialarbetena sprider sig från 1970-talet fram till början av 1990-talet och behandlar mottagande av verk av författare som: Jan Myrdal, Birgitta Stenberg, Britt G. Hallkvist, Kristina Lugn, Jonas Gardell, PC Jersild, Inger Edelfeldt, Vibeke Olsson, Charles Bukowski, Astrid Lindgren, Maria Gripe, Tove Jansson, Milan Kundera, Roald Dahl, Herbjörg Wassmo, Marianne Fredriksson, Ingemar Bergman, Ann Jäderlund, Ulf Eriksson, Stephen King, P.D. James, Mare Kandre och Gerda Antti m.fl., dock inget, som sagt, om ngt av Hjalmar Söderbergs verk.

⁸⁵ Hagström, Sara 2001. *Kvinnlig författare och popularitet – en svår kombination? Analys av värderingsmönster i behandlingen av Marianne Fredrikssons författarskap i litteraturkritik och litteraturhistoriska verk*, s. 2.

⁸⁶ *Ibid.*, s. 2 f.

⁸⁷ vilket jag vill hävda är mer kvalitativt, medan Hagström i just detta drar åt ett kvantitativt förhållningssätt, fast hon säger sig vilja utföra en kvalitativ undersökning.

⁸⁸ *Ibid.*, s. 48.

De som värderar litteraturen är en homogen och begränsad grupp människor och de värderingar som förs fram kan återskapas och vidareföras av bl. a. bibliotekarier.”⁸⁹

Kanon- och klassikerbegreppen har också behandlats i magisteruppsatserna *Bibliotekariernas litterära kanon* (2001) av Tomas Pettersson samt *Gamla klassiker i moderna skolor* av Marjana Puhaca (2001). Dessa har jag haft användning av i kapitel 7, där jag också haft nytta av *Fredrika Runeberg och smakdomarna: Explicit subjektivitet och värdering i svensk litteraturhistorieskrivning* (2001) av Marie Skantze.

⁸⁹ Hagström, Sara 2001. *Kvinnlig författare och popularitet – en svår kombination? Analys av värderingsmönster i behandlingen av Marianne Fredrikssons författarskap i litteraturkritik och litteraturhistoriska verk*, s. 52.

6. Författaren, verket och den historiska kontexten

I detta kapitel ämnar jag bland annat sammanfatta Hjalmar Söderbergs liv och författarskap samt beskriva den tid i vilken *Doktor Glas* tillkom och den allmänna idébakgrunden. Jag beskriver kort tillkomsten av verket och Hjalmar Söderbergs egen syn på det. Hans influenser och författarkaraktär, såsom olika personer beskrivit den, ges ett avsnitt. Något sägs om offentlig uppmärksamhet av verket och författaren i bl. a. läsarundersökningar och dramatiseringar. Dessutom ges ett kort referat av handlingen i verket. Kapitlet är tänkt att bilda en bakgrund till analysen av texterna, i vilka det ofta relateras till olika begrepp, idéer osv. som jag kort redogör för i detta avsnitt. Jag har också bedömt att det är av vikt att redogöra för Hjalmar Söderbergs hela författarskap och arbete i övrigt, då detta kan ha betydelse för värderingen av honom som författare och av verket *Doktor Glas*.

Hjalmar Söderbergs uppväxt, familjeliv, studier och författarbana

Hjalmar Söderberg⁹⁰ föddes 1869 i Stockholm och avled 1941 i Köpenhamn. Han växte upp på Östermalm i ett medelklasshem. Fadern var kammarskrivare och blev senare kamrerare. Modern var enligt kyrkböckerna född av ”okända föräldrar”, men i hemmet bodde ”faster Hedda” som var HJS’ mormor, något han fick veta först i sin ungdom. Hon hade blivit gravid med sonen i den familj som hon arbetade hos.⁹¹ Bure Holmbäck, docent i litteraturvetenskap, menar att HJS’ ”litterära värld först började ta form omkring henne; hon representerar fantasin, lekfullheten och berättarglädjen i hans barndom, och det har satt spår i flera av hans tidigare verk”.⁹² Enligt Holmbäck präglades familjelivet av ”vänlighet och samhörighetskänsla”. HJS sade också: ”Min far – i övrigt den bästa far någon kunde önska sig – brydde sig inte det ringaste om skönlitteratur.” Modern var enligt Holmbäck en varm person, strängt religiös, musikalisk, liksom HJS’ far, och gav pianolektioner. Hon dog redan när HJS var 23 år.⁹³ HJS hade också en tre år äldre syster, Frida, som han korresponderade flitigt med. Hon arbetade som lärarinna och levde ensam.⁹⁴

HJS gifte sig 1899 med Märta Abenius och de fick tre barn: Dora 1899, Tom 1900 och Mikael 1903. Många var i perioder sjuk och det gav upphov till problem i familjelivet. HJS satt och skrev på andra ställen än i hemmet och på somrarna var han ofta ensam kvar i stan när familjen vistades på landet⁹⁵.⁹⁶

⁹⁰ I fortsättningen i huvudsak benämnd HJS.

⁹¹ Holmbäck, Bure, 1988. *Hjalmar Söderberg: Ett författarliv*, s. 9–20.

⁹² Ibid. s. 10.

⁹³ Ibid. s. 27.

⁹⁴ Ibid., passim. Brev till systemen återges också i Engberg, Magnus (2003). *En ganska spräcklig ängel: Hjalmar Söderberg i brev och bilder: en historia om liv, dikt och kärlek / berättad och sammanställd av Magnus Engberg*.

⁹⁵ Detta undantaget sommaren 1905, närmast före utgivandet av *Doktor Glas*, då han vistades tillsammans med sin hustru i Jämtland (pga hustruns sjuklighet) enligt Rein, Sten 1962. *Hjalmar Söderbergs Gertrud: Studier kring ett kärleksdrama*, s. 203 f. I brev till sin ”mecenat” Ernest Thiel skriver HJS i augusti 1905: ”Boken är äntligen i det allra närmaste färdig, presten död och begravnen, och den samvetslöse mördaren börjar återfå sin aptit. Det återstår bara 20 à 30 sidor att lägga till, och när det har gått bra hittills är det inte alls sangvinistiskt att tro att jag skall kunna hitta på dem under den vecka jag har kvar här. Den oundgängliga bristningen i ekonomin har emellertid äfven denna gång uppträdt, och hur arg du än blir på mig måste jag fråga om du kan sända mig 150 kr. af de 400 som du ville ge mig 1 oktober [...] Min första tanke, när jag fann att pengarna inte skulle komma att räcka, var att skicka manuskriptet till Bonnier och

HjS hade ett förhållande med en annan kvinna, Maria von Platen, som skrev till honom hösten 1901 och sedan brevväxlade de t o m sommaren 1902 och möttes på hösten samma år. Förhållandet tog slut på von Platens initiativ.⁹⁷

I juni 1906 flyttade HjS första gången till Köpenhamn där han bosatte sig permanent 1917, då han gifte sig med Emelie Voss – som han träffat 1907⁹⁸ – efter att först då fått klart sin skilsmässa.⁹⁹ De fick dottern Betty 1910.¹⁰⁰

HjS tog studentexamen 1888 i Stockholm och studerade 1890 statskunskap¹⁰¹ och latin en termin i Uppsala.¹⁰² Före studierna arbetade han på Generaltullstyrelsen.¹⁰³ Under åren 1889-1891 skrev han i *Dagens Nyheter*: skisser, noveller och recensioner om litteratur och teater. Kritikerdebuten skedde 1889 med en recension av *Renässans*, Heidenstams skrift mot naturalismen. HjS recenserade även Frödings *Guitarr och dragharmonika* i samma tidning 1891. Senare samma år började han som journalist på *Nyaste Kristianstadsbladet* och 1897 på *Svenska Dagbladet*,¹⁰⁴ som han lämnade 1908¹⁰⁵ för att börja på *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*. Per Rydén beskriver, i sin bok om litteraturkritik, HjS som kritiker:

I *Dagens Nyheter* lyckas han inom ramen för tidningens föga litteraturvänliga policy prestera en journalistik som verkar överraskande modern. Och i *Svenska Dagbladet* där han åtminstone till en del hade att skriva om en brokig skörd av böcker, som Levertin och Hedberg inte var helt roade av, lyckas han ofta göra något meningsfullt också av den förkättrade samlingsrecensionen med dess många gånger villkorliga jämförelser.¹⁰⁶

HjS debuterade i romanform 1895 med *Förvillelser*. En recensent, Harald Molander, angrep verkets moral och ansåg att det var ”ett bland de okyskaste alster af svensk penna, som i våra dagar smugit sig ut i bokmarknaden utan försegladt omslag”.¹⁰⁷ Ellen Key, Verner von Heidenstam och Oscar Levertin ryckte ut till HjS’ försvar, enligt Erik Hjalmar Linder som också menar att boken är som ett tidsdokument – den reflekterade

be honom om pengarna. Men det är lite oroligt att skicka iväg lifsverket på posten, och jag behöver också helst ha det skrivna till hands för att kunna göra slutsidorna [...] jag har haft ett par lyckliga veckor här [...]” Citatet återges i olika delar i Rein, Sten 1962, s. 204 och i Linde, Brita 1969, s.237. Brevet förvaras, enligt Rein, på Thielska galleriet i Stockholm.

⁹⁶ Lundgren, Lars O, 1987. *Liv jag förstår dig inte: Hjalmar Söderbergs Doktor Glas*, s. 115 ff.

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ Holmbäck, Bure 1991. *Hjalmar Söderberg och passionerna*, s. 144 f.

⁹⁹ Holmbäck, Bure 1988. *Hjalmar Söderberg: Ett författarliv*, s. 257.

¹⁰⁰ Hon blev skådespelare liksom sin halvsyster Dora i Sverige. HjS’ barnbarn Henrik Stangerup och Helle Stangerup är båda erkända författare i Danmark och finns även översatta till svenska enligt *Nationalencyklopedien* uppslagsord Stangerup, Helle och Stangerup, Henrik. [040602].

¹⁰¹ Av ett citat ur en artikel av Bo Bergman framgår att det var pga. att HjS fick billiga böcker av en gammal skolkamrat. Han hade tänkt läsa estetik och litteraturhistoria. Detta enligt Bure Holmbäck, 1988. *Hjalmar Söderberg: Ett författarliv*, s. 70 f.

¹⁰² Holmbäck, Bure 1988. *Hjalmar Söderberg: Ett författarliv*, s. 70-78.

¹⁰³ Enligt E. Hj. Linder 1965 i *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria*, s. 39, var befattningen oavlönad, men de unga ämbetsmännen och deras tillvaro kom att spela en stor roll i HjS’ romaner.

¹⁰⁴ HjS gjorde sig i SvD känd som kvick kåsör under namnet ”Tuppy”, enligt Erik Hj.Linder 1965, s. 40.

¹⁰⁵ Han lämnade SvD i protest mot dess stöd för åtalet för hädelse mot Knut Wicksell, enligt Björn Sundberg 1981. *Sanningen, myterna och intressenas spel: En studie i Hjalmar Söderbergs författarskap från och med Hjärtats oro*, s. 16. Detta nämns också i *Censur och tryckfrihet: Farliga skrifter i Sverige 1522-1954*, av Bengt och Agneta Åhlén 2003, s. 152.

¹⁰⁶ Rydén, Per 1987. *Domedagar: svensk litteraturkritik efter 1880*, s. 458.

¹⁰⁷ Molander, Harald (H M) 1895. *Aftonbladet* 9 november. citatet ovan finns också återgivet av Bure Holmbäck 1988 i *Hjalmar Söderberg: Ett författarliv*, s. 123. Samt i Linder, Erik Hj 1965. *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria*, s. 40.

den rådande sexuella dubbelmoralen – och att det är i denna bok som ”flanörernas” Stockholm uppstår.¹⁰⁸ Tre år senare kom *Historietter* (1898), en del häri var från HJS’ tid som kåsör under namnet Tuppy. 1901 kom *Martin Bircks ungdom* som enligt Erik Hjalmar Linder blev en ”hel generations ofromma andaktsbok, den svenska motsvarigheten till J. P. Jacobsens Nils Lyhne”.¹⁰⁹ 1905, kom *Doktor Glas*, 1906 dramat *Gertrud* och 1909 *Hjärtats oro* där HJS talar direkt till läsaren om sina tankar om världen, samhället, kärleken, politiken och livet. 1912 utkom *Den allvarsamma leken* som möttes av en mycket nedgörande kritik av den då ledande litteraturkritikern Fredrik Böök som ansåg att den var HJS’ största nederlag.¹¹⁰ Ytterligare verk av HJS är *Främlingarna* (1903), *Det mörknar öfver vägen* (novellsamling, 1907), dramat *Aftonstjärnan* (1912), *Den talangfulla draken* (novellsamling, 1913), *Vers och Varia* (1921) innehållande dikter samt tidigare publicerade artiklar bl. a. om Strindberg, Bang, Ibsen, Heidenstam, Fröding, Levertin, Ellen Key m fl., samt dramat *Ödestimmen* (1922) som anknöt till utbrottet av första världskriget. Dramat skulle vara en idémässig analys av ”förspelet till den dittills största katastrofen i mänsklighetens historia. Det visar sig handla om de ideologiska, psykologiska och moraliska krafter som möttes i detta spel”, enligt Bure Holmbäck,¹¹¹ av HJS utgavs sedan *Sista boken* (1922) och *Resan till Rom* (novellsamling, 1929). 1943-1944 utgavs HJS’ samlade verk i 10 delar. 1946 kom aforismsamlingen *Makten, visheten och kvinnan*¹¹². HJS gjorde sig, under sitt senare författarskap, känd för sina religionskritiska studier med *Jahves eld* (1918), *Jesus Barabbas* (1928)¹¹³ och *Den förvandlade Messias* (1932). Alla tre verken recenserades flitigt samt gav upphov till omfattande diskussion och polemik i pressen.¹¹⁴ Förutom författande och litteraturkritik utförde HJS även översättningar bl. a. av Anatole France¹¹⁵, såsom *Drottning Gåsfot*.

HJS intresserade sig också för politik. De sista åren av sitt liv, fram till sin död i ett ockuperat Köpenhamn, förde han en pennans kamp mot Hitler och nazismen som han tidigt genomskådade. Han skrev framförallt i *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*. Hjalmar Gullberg kallade HJS en svensk Voltaire i ett hyllningstelegram till HJS’ 70-årsdag 1939.¹¹⁶ I brev till vännen Carl G. Laurin skriver HJS 19 oktober, 1936:

I slutet av sept. fick jag en påringning från Dagens Nyheter med begäran om en artikel om Bo. Därtill svarade jag blankt nej med den motiveringen att jag *inte alls* vill skriva något i D. N., då jag länge har märkt att de tyska intressena gjort sig mer och mer gällande i redaktionen [...] P.S – Jag har numera ingen Stockholmstidning. Finns det någon som jag kan läsa utan att spy?¹¹⁷

¹⁰⁸ Linder, Erik HJ 1965. *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria*, s. 40.

¹⁰⁹ Ibid., s. 41 ff.

¹¹⁰ Enligt Holmbäck, Bure 1969 i *Det lekfulla allvaret: Studier över erotiska och polemiska motiv i Hjalmar Söderbergs roman Den allvarsamma leken mot bakgrund av hans tidigare författarskap*, s. 279 – 292.

¹¹¹ Holmbäck, Bure 1988. *Hjalmar Söderberg: Ett författarliv*, s. 427.

¹¹² efterlämnade anteckningar utgivna av Herbert Friedländer.

¹¹³ där påstås att Jesus och Barabbas i själva verket var samma person, Barabbas betyder enligt HJS ”faderssonen”.

¹¹⁴ Detta utläser jag i Friedländer 1944. *En Hjalmar Söderberg Bibliografi*, s. 187 f, 191ff och 195 f.

¹¹⁵ Anatole France fick sedermera Nobelpriset i litteratur 1921.

¹¹⁶ ”DITT ORD SKALL TIDENS VIND EJ UNDANSOPA MOT LJUSETS FIENDER DET RIKT[A]T AER DET MÖRKNAR ÖVE[R] VAEGEN I EUROPA TACK MAESTARE SOM VAR EN SVENSK VOLTAIRE”. Citerat i Ola Christenssons ”En obetydlig privatmans papper”: Hjalmar Söderbergs efterlämnade papper i Göteborgs Universitetsbibliotek. *Nord. tidskrift för bok- och biblioteksväsen* 1972.

¹¹⁷ Carl G Laurin, *Hjalmar Söderberg: Vänner emellan: En brevväxling* 1948, s. 136 f. (19 oktober -36).

HjS uttrycker sin syn på Hitler i en anteckning daterad januari 1939: ”Den infantila viljemänniskan. Måste ha sin vilja fram utan hänsyn till risk och olycka för sig själv eller andra. Hitlers typ. Karakteristisk för nedgångstider. Har i vårt århundrade blivit ohyggligt vanlig.”¹¹⁸ Bland det sista som HjS skrev var ”Judehatet: Några aforismer”.¹¹⁹ Herbert Friedländer nämner i en artikel 1942 att HjS redan 1891, i en recension av Theodore Reinachs *Israeliternas historia*, bl. a. yttrar: ”’Ett helt och objektift arbete som detta bidrager utan tvifvel mera än mycken polemik att ställa den löjlige antisemitismen i dess rätta dager.’”¹²⁰ Vad gäller HjS artikel om judehatet skriver Friedländer: ”Där får vi först ett historiskt perspektiv på judefrågan – konstaterande av, att den antika kulturen kan betraktas som halvsemitisk och att hela Sydeuropas befolkning än i dag visar de mest uppenbara tecken på semitisk rasblandning.”¹²¹

Doktor Glas påbörjades 1902 och utgavs 1 december¹²² 1905. På blad 1 på originalmanuskriptet finns följande anteckning: ”Jag fick idén till denna bok en gång på hösten 1901, när jag gick snedt öfver Norrmalms torg. Jag började skriva på den sommaren 1902 och fullbordade den hösten 1905. Jag arbetade på den nästan bara på somrarna – på vintrarna hade jag annat att tänka på. Hj. Söderberg.”¹²³ Senare har HjS uttryckt följande om *Doktor Glas*:

Det hade länge varit min dröm att skriva ett arbete, som på en gång var en tankebok och en helstöpt roman, stor eller liten. Jag fann mig icke ha lyckats därmed i ”Martin Bircks ungdom” och måste alltså göra försöket på nytt. Det blev *Doktor Glas*, och den gången lyckades det.¹²⁴

Verket fick, enligt bl. a. Gunnar Brandell, ett ogynnsamt mottagande och stämplades på sina håll som omoraliskt och även flera av HjS’ vänner tog avstånd från ”det konstruerade i boken”.¹²⁵ Söderbergssällskapet skriver i sin presentation av författaren att *Doktor Glas* väckte skandal.¹²⁶ I *Litteraturens historia i Sverige* (1995)¹²⁷ framförs att *Doktor Glas* har kallats ”den bästa och mest fulländade av svenska romaner”. I senaste utgåvan från Bonniers 2002 kallas verket en klassiker. HjS ansåg sig ha skrivit endast två romaner, *Doktor Glas* och *Den allvarsamma leken. Förvillelser* och *Martin Bircks ungdom* ville han beteckna berättelser.¹²⁸ Enligt Bo Bergman såg HjS *Doktor Glas*, vid tidpunkten för dess färdigställande, som sitt mest betydande verk: ”’Jag trodde den skulle göra mig världsberömd’, sade han med sitt självvironiska leende.”¹²⁹

¹¹⁸ Söderberg, Hjalmar 1946, *Makten, visheten och kvinnan*. ”De usla makterna i tiden”, s. 198.

¹¹⁹ i *Göteborgs Handels och Sjöfartstidning* 7/10 1939. Omtryckt i *Sista boken* 1942.

¹²⁰ Friedländer, Herbert 1942. Hjalmar Söderberg och ’judefrågan’ i *Judisk krönika* årg. 11 1942.

¹²¹ Ibid. Friedländer citerar HjS: ”Det är då lite sent påtänkt att efter så många årtusenden försöka ’rensa’ de indoeuropeiska folken från semitiskt blod. Men termen ’antisemitism’ är i själva verket så förljugen och missvisande som möjligt. Det är på intet vis fråga om något hat mot den semitiska *rasen*. – Det är uteslutande fråga om judehat, och detta hat är i de flesta fall inte ens äkta, men tjänar blott till täckelse för konkurrensavund och plundringsbegär [...] Det var inte heller tyska judar utan ’ariska’ tyskar som utsögo och utplundrade de nordiska länderna på Hansans, kung Albrekts och Kämpingemordens tid. Men forntiden kunna vi gärna för mig låta vara glömd, fast tyskarna så gärna vilja väcka upp den ur graven. Då kan det ju dock hända, att vårt minne vaknar!”

¹²² Enligt Herbert Friedländer, 1944. *En Hjalmar Söderberg bibliograf*, s. 174.

¹²³ Citatet återgivet i Friedländer, 1944. s. 127. Originalmanuskriptet förvaras på Göteborgs UB.

¹²⁴ Citatet finns att läsa i Anmärkningar i upplagan av *Doktor Glas* från 1949, samt i upplagan från 1974.

¹²⁵ Brandell, Gunnar 1958. *Svensk Litteratur 1900-1950*, s. 38.

¹²⁶ Dahlström, Britt 1996. *Litterära sällskap i Sverige*, s. 156.

¹²⁷ Olsson, Bernt och Algulin, Ingemar 1995. *Litteraturens historia i Sverige*, s. 355.

¹²⁸ Enligt Holmbäck, Bure 1969. *Det lekfulla allvaret: En Hjalmar Söderbergstudie*, s. 38.

¹²⁹ Bergman, Bo 1951. *Hjalmar Söderberg*, s. 136 f.

1934 fick HJS Samfundet De Nios stora pris¹³⁰ och 1941 Frödingstipendiet.¹³¹

Samhällssituation och idéer vid tiden för *Doktor Glas*' tillkomst

Verket tillkom under en tid som brukar kallas La belle époque, sekelskiftetiden innan första världskriget. Detta var något som avser de mer välbeställda klasserna vilka under en fyrtioårsperiod levde ”ett bekymmerslöst liv i skönhet”.¹³² När det nya seklet 1900 inträdde var Oscar II kung på tjugonionde året för Sverige och Norge, vilka då var i union. Så kom unionskrisen och upplösningen av unionen 1905. Rösträtten var ytterligt begränsad. Tuberkulos var en vanlig dödsorsak. Man hade fortfarande dödsstraff (genom halshuggning). Det var ca 1000 personer som tog studenten varje år och över hälften av befolkningen arbetade i lantbruk. Bilar fanns det bara något tiotal 1900. 1901 började elektrifieringen av spårvägarna i storstäderna. Stadsbefolkningens antal ökade mycket snabbt, med inflyttningen från landsbygden. Många av de inflyttade levde i fattigdom och trångboddhet. Inom arbetslivet inträffade t ex storstrejken för rösträtt 1902 och seklets första decennium innehöll mycket av konflikter på arbetsmarknaden. Kvinnan arbetade i huvudsak i hemmet för att ta hand om de tidskrävande vardagsbestyren. Ogifta kvinnor kunde arbeta som tjänstefolk, städare eller tvätterska eller, om de kom från borgarklassen, som lärare på folkskolan eller som kontorist. En kvinna som gifte sig blev omyndig (fullt myndiga var bara änkor) och en kvinna med barn kunde ej räkna med att få anställning. Biograffilmen gjorde sin entré.¹³³ Inom konst och litteratur hade realismen dominerat och ersattes närmare sekelskiftet av naturalismen.¹³⁴ 80-talet brukar betecknas som mer optimistiskt medan 90-talet och framåt kom att bli en pessimistisk period.

Det moderna genombrottet

Inom nordisk litteraturhistoria använder man periodbegreppet ”det moderna genombrottet” för tiden 1870-1905, en tid som kännetecknades av den snabba utbyggnaden av kommunikationer, såsom järnvägen, telegraf och telefon. Moderna folkrörelser bildades och mer avancerade tidningar uppkom, såsom *Dagens Nyheter*, *Politiken* och *Svenska Dagbladet*. Den moderna förlagsverksamheten etablerades. Industrialiseringen utvecklades med åtföljande folkomflyttning till städerna. Det var ett genombrott för en ny människo- och samhällssyn påverkad av naturvetenskap och filosofi, framför allt positivismen som innebar att man bröt med mer spekulativ och romantisk filosofi. Inom litteraturen blev det vanligare att fokusera på samtidens miljöer och människor. Georg Brandes gav upphov till beteckningen för perioden genom sitt verk *Det moderne Gjennembruds Maend* (1883) där han porträtterar de nordiska portalfiguerna

¹³⁰ Ledamöter vid den tiden var bl.a. Karin Boye, Selma Lagerlöf, Johan Landqvist, Olle Holmberg och Marika Stiernstedt. Nuvarande ledamöter är bl. a Kerstin Ekman, Johan Svedjedal och Madeleine Gustafsson. Fram till 1983 utgav samfundet *Svensk Litteraturtidskrift* och är, tillsammans med Svenska Akademien, Konstakademien och Musikaliska Akademien, nu utgivare av tidskriften *ARTES*. Första året 1916 utdelades stora priset till flera däribland Vilhelm Ekelund, Erik Axel Karlfeldt och Verner von Heidenstam. Bland senare pristagare märks Marika Stiernstedt, Hjalmar Bergman, Sigfrid Siewertz, Ludvig Nordström, Pär Lagerkvist, Emilia Fogelklou, Eyvind Johnsson, Harry Martinsson, Vilhelm Moberg, Moa Martinsson, Frans G. Bengtsson, Jan Fridegård, Nils Ferlin, Gunnar Ekelöf, Bo Bergman, Evert Taube, Lars Ahlin, Werner Aspenström, Lars Forsell, Lars Gyllensten, Sara Lidman, Tomas Tranströmer, Lars Norén, Göran Palm, Katarina Frostensson, Göran Sonnevi, Göran Tunström, Pär Wästberg, P.C Jersild och Ann Jäderlund. Mer finns att läsa på <http://www.samfundetdenio.com/>.

¹³¹ Friedländer, 1944, *En Hjalmar Söderberg Bibliografi*, s. 176.

¹³² Dahlberg, Hans, 1999. *Hundra år i Sverige: Krönika över ett dramatiskt sekel*, s. 10-37.

¹³³ Göteborg fick som första stad i landet en fast biograf 1902 enligt Hans Dahlberg 1999.

¹³⁴ Dahlberg, Hans 1999. *Hundra år i Sverige: Krönika över ett dramatiskt sekel*, s. 10-37.

Björnstjerne Björnson, Henrik Ibsen och JP Jacobsen. Under 1870-1890 gav han en föreläsningsserie om huvudströmningarna i ”det nittende Aarhundredes Litteratur”, där han framförde åsikten att litteraturen kritiskt skulle belysa det moderna samhället. Under 1880-talet präglades litteraturen av den franska naturalismen speciellt genom Emile Zolas författarskap. Genom detta skärptes realismen som präglade 70-talet. Verk som blivit representativa för 80-talet är *Gengångare* av Henrik Ibsen, *Fadren* av August Strindberg, *Tine* av Herman Bang och *Niels Lyhne* av J.P. Jacobsen. Den tredje fasen, av det moderna genombrottet, efter realismen och naturalismen, d.v.s. på 90-talet, kommer att kännetecknas av ”subjektiv inlevelse och lyrisk renässans”.¹³⁵

Zola och de andra tidiga naturalisterna ville framför allt demonstrera den yttre sociala miljöns determinerande inverkan på individens öde, medan den följande generationen mera sökte efter det inre livets psykologiska lagar, dissekerade känslolivet, härledde moral och ideal ur blinda orsakssammanhang och lyckades inte sällan kringskära individens tro på livets frihet och mening så att endast håglös resignation kvarstod.¹³⁶

90-talsdiktarna reagerade mot 80-talens genom spekulationsfilosofi, religion, mystik och ockultism.¹³⁷

Sedlighetsdebatten

Debatten inleddes i och med nationalekonom Knut Wicksells föredrag 1880.¹³⁸ Titeln på föredraget var ”Vilka äro de allmännaste orsakerna till dryckenskapen och hur kunna de undanröjas”. Men han var också anhängare av den s.k. nymalthusianismen som rekommenderade barnbegränsning för att reglera befolkningsutvecklingen och han hämtade delvis sina idéer från Georg Drysdale¹³⁹ som ansåg sig ha bevis för att det var skadligt med sexuell avhållsamhet för kvinnor såväl som för män. Alla muskler måste användas annars skulle de förtvina. Kvinnor kunde drabbas av ”bleksot”, ett slags allmänt svaghetstillstånd på grund av sexuell avhållsamhet. Könndriften hos kvinnor hade man ofta betraktat som något ”nära nog patologiskt, djuriskt, som hörde hemma hos prostituerade”.¹⁴⁰ De unga borgarkvinnorna ”betraktades som ’rena’ och kunde bli föremål för mer förändlig kärlek”. Unga män gick till prostituerade före giftermålet och fortsatte med detta även därefter. 1880 hade Stockholm ungefär 125 000 invånare och ca 500 prostituerade som hade anmälningsplikt hos polisen för kontroll av sin hälsa. Kvinnans rätt till sexuell lycka i äktenskapet behandlades i romaner som *Fru Marie Grubbe* (1876) av den danske författaren J P Jacobsen och *Constance Ring* (1885) av den norska författaren Amalie Skram:

Över huvud taget präglades det moderna genombrottet av en ström av äktenskapsromaner. Prototypen var möjligtvis Madame Bovary, som kom på svenska först 1883 [...] Titelpersonerna i Fru Marie Grubbe och Constance Ring är kvinnor som liksom Emma Bovary hos Flaubert söker livslycka genom utbrytningsförsök från äktenskap som inte tillfredsställer deras emotionella behov.¹⁴¹

¹³⁵ Nolin, Bertil 2003. ”Det moderna genombrottet”. *Nationalencyklopedien*.

¹³⁶ Bergsten, Staffan. I *Litteraturens världshistoria* 1973, red Rinman, Sven, s. 20

¹³⁷ Ibid.

¹³⁸ Nolin, Bertil 1999. Det moderna genombrottet. I *Den svenska litteraturen*, s. 186 f.

¹³⁹ Georg R. Drysdale gav 1876 ut *The elements of social science or physical, sexual and natural religion*. Denna kom i svensk översättning 1878: *Samhällslärans grunddrag eller fysisk, sexuel och naturlig religion... / af en medicine doktor* samt i reviderad och utökad upplaga 1885: *Samhällslärans grunddrag eller fysisk, sexuel och naturlig religion*.

¹⁴⁰ Nolin, Bertil 1999. Det moderna genombrottet. I *Den svenska litteraturen*, s. 186 f.

¹⁴¹ Ibid., s. 187.

Ytterligare romaner som spelade stor roll var Henrik Ibsens *Ett dockhem* (1879) och Björnsterne Björnsons *En handske* (1883). Det sedliga likhetskravet i dessa var att man borde kräva samma avhållsamhet av mannen som av kvinnan före äktenskapet. I August Strindbergs novell ”Dygdens lön” i *Giftas I* (1884) försöker huvudpersonen leva efter det sedliga likhetskravet vilket medför att han, efter giftermålet och det plötsligt inledda sexuella samlivet, dör. Detta i enlighet med Drysdale som ansåg det omöjligt att bli plötsligt aktiv efter år av avhållsamhet. Strindbergs novell och några berättelser av Arne Garborg t.ex. *Ein Ungkar* och *Ungdom*, omnämns också i sedlighetsdebatten vilken fördes i de nordiska länderna.¹⁴² August Strindbergs novellsamling *Giftas I* åtalades men det som åberopades avsåg hädelse, ej alltså sexuell osedlighet. Strindberg blev frikänd.¹⁴³ Den radikala studentföreningen Verdandi bildades hösten 1882 i Uppsala av bl. a. Knut Wicksell, Karl Staff, Gustaf af Geijerstam och Tor Hedberg. Vid ett möte i april 1887 var ämnet ”Vilka äro de viktigaste önskningsmålen i sedlighetsfrågan?” Den ej inbjudne socialistiske Hinke Bergegren tog till orda. Han hade gjort sig känd för åsikter som att det inte var nödvändigt med kärlek för att ’berättiga könsungångar’. Att båda parter ville borde vara tillräckligt. Den konservativa Uppsalatidningen *Fyris* gick några dagar senare till aggressivt angrepp mot Verdandi som beskylldes för att vilja införa fri kärlek och man ansåg det skamligt att Verdandi anordnat nämnda debatt. I pressen uppmanades styrelsen för universitetet att ingripa mot de ansvariga för debatten.¹⁴⁴ Riksförbundet för sedlig kultur som bildades 1909, upptog HJS’ böcker på en lista av böcker som bedömdes farliga för den uppväxande ungdomen.¹⁴⁵ Vid ett föredrag 1911 framhålls följande:

Hur neddrages och fläckas icke kärlekens höga namn, då den i så många böcker och i så många rosande anmälningar blott göres liktydig med en ofri naturdrift. Liksom den erotiska litteraturen så godt som alltid ger en ful och löjlig framställning af äktenskapet, så gör den [...] också systematiskt älskarinnan eller den otrogna makan mer sympatisk än den gifta och trofasta kvinnan. Ofta söker man komma särskildt åt prästerna [...] I Hjalmar Söderbergs bok ”*Doktor Glas*” skildras en sådan gemen typ af präst [...] Med dessa sofismer bemantlas mordets berättigande till förmån för könsdriften. Som sagdt: vår tids litteratur söker i stort omfång att förgifta mans och kvinnas kärlekslif [...] hela samhället måste taga skada däraf [...] Kulturen gagnas mera genom att bojkotta detta slags litteratur än genom att gynna och utbreda den.¹⁴⁶

Ellen Key

Ellen Key (1849-1926) stod i centrum för kultur- och samhällsdebatten i Sverige kring sekelskiftet, enligt Ronny Ambjörnsson, som framhåller följande:

Under inflytande från filosofer och biologer som Herbert Spencer, Charles Darwin och Alfred Russel Wallace utvecklar hon i essäer och artiklar [...] en könsrollsdoctrin, som skulle komma att påverka den svenska idédebatten decennierna närmast efter sekelskiftet.¹⁴⁷

Key menade att män och kvinnor utvecklats olika kompletterande karaktärsdrag. Mannens var överblick och styrka medan kvinnans var psykologisk intuition och emotionell fantasi. Hon menade vidare att egenskaperna kunde förstöras om kvinnan gick in i yrkesområden som mannen i huvudsak innehade – då skulle egenskaperna som var viktiga för hemmets harmoni tillbakabildas, i enlighet med Spencers lära om

¹⁴² Nolin, Bertil 1999. Det moderna genombrottet. I *Den svenska litteraturen*, s. 187.

¹⁴³ Ibid., s. 190 f.

¹⁴⁴ Ibid.

¹⁴⁵ Elveson, Evald 1941. Hjalmar Söderberg och Vitalis Norström. *Svensk Litteraturtidning*, nr 4, s. 159.

¹⁴⁶ Holmberg, Teodor 1912. *Osunda kulturriktningar inom Litteratur, Press och Teater*, s. 16 f.

¹⁴⁷ Ambjörnsson, Ronny 1999. Samhällsmodern Ellen Key och hemmets utopi. I *Den svenska Litteraturen* del 2, s. 402.

förvärvade egenskapers ärftlighet. För att bevara de könsspecifika egenskaperna skulle därför kvinnan antingen stanna i hemmet eller gå ut i yrkesområden som vård- och läraryrken. Det var av vikt att egenskaperna verkligen bevarades eftersom mänsklighetens framtid var beroende av dem. I hemmet skulle intellektualitet och emotionalitet och vårdande egenskaper samspela genom man och kvinna. Det som uppstod i hemmet skulle också komma övriga samhället till del. Genom att rösta och ha ett samhälleligt engagemang skulle kvinnan kunna bli en samhällsmoder, en moder för ett nytt samhälle. Hela samhället skulle kunna bli ett idealt hem där kollektivism och individualism blandades. Ömsesidig respekt och hänsyn skulle binda individerna samman.¹⁴⁸ Enligt Lars O Lundgren pläderade Key för en ”högre sedlighet” och var kritisk mot det ”oriktiga” äktenskapet. Äktenskapet skulle präglas av frånvaro av plikt och ägandekrav. Lundgren menar att HJS i *Doktor Glas* just tar avstånd från en sådan äktenskapsuppfattning som bygger på plikt och ägande:

Inte för inte har författaren döpt den kvinnliga huvudpersonen till Helga, och när Glas tänker på henne sker det ofta med användande av uttryck för andakt och hängivenhet. Ellen Key formulerar frågan så här i *Barnets århundrade*: Den ”antika känslan för härden såsom ett altare, för kärleks lifvet såsom en gudstjänst”, men icke den lagliga vigseln, måste bli det helgande momentet.¹⁴⁹

Lundgren jämför dessa ord av Key med doktor Glas’ ord om den sexuella föreningen:

[...] varför kunde det icke ske genom en akt, som det låg värdighet och skönhet i på samma gång som den högsta vällust? En akt, som kunde utföras i kyrkan, inför allas ögon, likaväl som i mörkret och ensamheten? Eller i ett rosentempel mitt i solen, under körsång och dans av bröllopskaran.¹⁵⁰

HJS har uttryckt en positiv inställning till Ellen Key. 1899 skrev han om Ellen Keys *Tankebilder*. Han framhåller att ”intellektuellt mod är modet att tänka sådana tankar, som det kräves moraliskt mod att säga, och sådana tankar har hon tänkt många”.¹⁵¹

Sekulariseringen

Under 1800-talets senare hälft, i takt med moderniseringen, blev det vanligare med religionskritik, och sekulariseringen var en central strömning i 1800-talets kulturhistoria. Kyrkans makt över politiken inskränktes liksom i undervisning och samhällsomsorgen och i vissa länder, som i Frankrike, skildes kyrkan från staten.¹⁵²

¹⁴⁸ Ambjörnsson, Ronny 1999. Samhällsmoden Ellen Key och hemmets utopi. I *Den svenska litteraturen* del 2, s. 403.

¹⁴⁹ Lundgren, Lars O 1987. *Liv jag förstår dig inte: Hjalmar Söderbergs Doktor Glas*, s. 107.

¹⁵⁰ Söderberg, Hjalmar 1905. *Doktor Glas*. 15 juni.

¹⁵¹ Söderberg, Hjalmar 1921. *Vers och Varia*, s. 242. Ursprungligen publicerad i *Ord och Bild* 1899. HJS avslutar sin kommentar sålunda: ”Man har, då man slutar detta verk, en känsla av att vår inhemska litteratur det förutan skulle vara väsentligt fattigare, att dess författarinna är en andlig kraft, *une grande semeuse*, som vi icke skulle ha råd att undvara. Och ju närmare man tränger i hennes tanke och hennes verk, desto klarare står hon för läsaren som en av de frigjorda och finslipade personligheter, ’hos vilka man knappt vill tala om fel, endast om gränser’.” S. 247 f.

¹⁵² Hertel, Hans, red. 1989. *Litteraturens Historia 5: 1830-1914*, s. 20 ff. Han sammanfattar denna anda på ett klargörande sätt enligt min mening: ”Med Guds död ryckte de världsliga religionssubstituten fram för att fylla luckan. För somliga blev nationalstaten den nya gudomliga ordningen. Andra tydde sig till de politiska utopierna: demokratin [...] eller den utopiska socialismen, eller den ideala anarkin, eller den marxistiska revolutionen [...] den världsliga religion som de flesta valde: vetenskapen. Från 1830-talet hade [...] sociologen Auguste Comte ställt upp nya vetenskapliga ideal under slagordet positivism, dvs. med orsaksförklaringar byggda på positiva – mätbara – fakta [...] Den romantiska idealismen bekrigade länge de nya idealen som ”materialism” och antikrist, men från 1870 kan man tala om ett ”paradigmskifte” – ett uppbrott i de vetenskapliga förklaringsmodellerna – från tysk idealistisk filosofi till

Beträffande HJS' religionsuppfattning framhåller Nils-Åke Sjöstedt att dennes "polemiska inställning mot kyrka och kristendom [hade] grundlagts mycket tidigt – hans gymnasieår inföll ju under det religionsfientliga 80-talet".¹⁵³ Sjöstedt menar vidare, enligt Björn Sundberg, att HJS under inflytande av Kierkegaard befäste och skärpte den kritiska hållningen. Under *Doktor Glas* tillkomsttid var det straffbart att häda. Samma år som HJS tog studenten dömdes t ex Hjalmar Branting för hädelse. HJS var med i mottagningsmanifestationen när Branting blev utsläppt våren 1889 från Långholmen.¹⁵⁴ Sven Stolpe förklarar att:

svensk kyrka sällan befunnit sig djupare nere i en andlig vågdal än under den tid Hjalmar Söderberg började reflektera, nittiotalet [...] den unga generationen alldeles lämnades utan hjälp mot de materialistiska åttiotalsidéerna. Först in på det nya seklet kom renässansen med unglyrkorörelsens start, Nathan Söderbloms nya tro på den svenska kyrkans uppgift i världen och den nya teologien [...]¹⁵⁵

Några rader längre ned fortsätter Stolpe:

På något oförklarligt sätt miste 80-talsidéerna sin aktualitet [...] började man åter respektera de gamla dödsfienderna mystiken, kyrkan, religionen. Det finns många tecken som tyda på att Hjalmar Söderberg följt denna utveckling med förvåning och indignation. Särskilt har han känt motvilja för alla de "trötta män", som icke bara frestats utan besegrats av religionens lockelser.¹⁵⁶

Dreyfusaffären och unionskrisen

En central händelse under tiden för tillkomsten av HJS' roman var Dreyfusaffären i Frankrike, en rättsskandal som pågick 1894-1906 och som handlade om en judisk officer, Albert Dreyfus, som i krigsrätt dömdes till livstids förvisning till en straffkoloni. Detta mot sitt nekande och utan klara bevis, varvid det uppkom rykten om att han blivit falskt angiven. Denna affär diskuterades i många länder bland de intellektuella där man antingen var för Dreyfus och genom detta också för republik, demokrati, förnuft och internationalistiska ideal eller, om man var mot honom, en anhängare av monarkin, armén och kyrkan och nationalist, antitysk och antisemit.¹⁵⁷ Den franska författaren Emile Zola skrev ett öppet brev till presidenten i Paristidningen *L'Aurore* 13 januari, 1898, där han anklagade det officiella Frankrikes handläggande av fallet. Artikelns översattes sedan och publicerades redan 20 januari, 1898 i *Svenska Dagbladet*, som HJS satt i redaktionen för¹⁵⁸. Dessförinnan hade HJS 5 december, 1897, i samma tidning,

engelsk-fransk positivism och materialism [...] På det hela taget präglades perioden 1880-1914 av drastiska språng i den vetenskapliga världsbilden. Sprången och relativismen skapade samtidigt tomhet. Från 1890-talet kan vi – överallt i det intellektuella livet – registrera växande desillusion över industrialismen och positivismen med deras informationsström, sekularisering och framstegstro. Bakom pessimismen låg – tydligast hos tyska och franska intellektuella – en växande fruktan för kriget, revolutionen och massan [...] Fin-de-siècle-kulturen reagerade mot moderniteten och masskulturen med ett "själsligt genombrott" i symbolism och irrationalism – och genom att dyrka den stora individen, den ensamma personligheten."

¹⁵³ Sundberg, Björn 1981. *Sanningen, myterna och intressenas spel: En studie i Hjalmar Söderbergs författarskap från och med Hjärtats oro*, s. 13 (s. 363 i *Sören Kierkegaard och svensk litteratur* av Nils-Åke Sjöstedt).

¹⁵⁴ Holmbäck, Bure 1984. I *Hjalmar Söderberg i helfigur: utställning på Kungl. biblioteket ... 1984*, s. 9.

¹⁵⁵ Stolpe, Sven 1934. *Hjalmar Söderberg*, s. 43 f.

¹⁵⁶ Ibid.

¹⁵⁷ Bergsten, Staffan I *Litteraturens världshistoria*, 1973. red. Rinmar, Sven, s. 25.

¹⁵⁸ Holmbäck, Bure 1988. *Hjalmar Söderberg: Ett författarliv*, s. 157. Enligt Holmbäck säger traditionen att det var HJS som tog initiativ till att publiceringen gjordes. Se även Balzamo, Elena 2001, *Den engagerade skeptikern*, s. 19-48, i vilken även artikeln finns i faksimil, s. 35-45.

publicerat historietten *Kyrkofadern Papinianus*, vars ämne var Dreyfusaffären¹⁵⁹. Förutom Dreyfusaffären, där HJS alltså stod på den anklagades sida, engagerade sig HJS också i unionskrisen.¹⁶⁰

På samma gång som han betraktade unionen med oförvillade blickar, kritisk mot de uppjagade stämningarna i Sverige, ser vi här ännu ett exempel på hans motvilja mot militära lösningar av politiska problem. Och även denna spända och oroliga bakgrund – som han var väl medveten om och gjorde sig tankar om – hör alltså till förutsättningarna för hans arbete med *Doktor Glas*.¹⁶¹

Sekelskiftespessimism, Schopenhauer och Nietzsche

Det finns belägg för att HJS läst verk av Friedrich Nietzsche men inga belägg för att han själv läst Arthur Schopenhauer,¹⁶² men från 1850-talet och fram till första världskriget var Schopenhauer (1788-1860) en dominerande tänkare speciellt bland författare och konstnärer. Han förekom också ofta i den politiska idédebatten.¹⁶³ Detta innebär att Schopenhauer och hans filosofi får antas ha varit känd bland många även om de ej själva studerade hans texter. Schopenhauer menade att viljan till liv var det centrala för människans existens. Han förordade en pessimistisk grundsyn som han menade innehöll ett medlidande med människorna, att all kärlek är medlidande och att optimismen var ett bittert hån mot ”mänsklighetens namnlösa lidande”. Schopenhauer fokuserade mycket på viljan: ”Du kan göra vad du vill [...] men du kan i varje givet ögonblick i ditt liv, bara vilja en enda bestämd handling och inte någon annan.”¹⁶⁴ Friheten är skenbar för att vi alltid med nödvändighet handlar enligt det starkaste motivet. Människor reagerar olika på olika motiv beroende på skillnader i karaktärer, vilka hos en och samma individ kan förändras genom erfarenheter och kunskaper. Den genuina moralen återfinns endast i de handlingar som ej är egoistiska, när vi gör något av egen vilja som bara har rättfärdighet som syfte. Enligt Schopenhauer är det ej ren och oförfalskad moral om någon beräkning finns med utan bara om man handlar av medlidande och människokärlek och ej som följd av något annat motiv.¹⁶⁵ En annan tysk filosof, Eduard von Hartmann (1842-1906), konstruerade en enklare variant av Schopenhauers filosofi och spelade en betydande roll under en tid. ”När stämningar som s.k. sekelskiftespessimism, världssmärta och allmänt tungsinne hade sin höjdpunkt, talade man vanligen om den Schopenhauer – Hartmannska pessimismen” framhåller Gunnar Fredriksson i sin bok *Schopenhauer*.¹⁶⁶

Litteraturvetaren Björn Sundberg pekar på att HJS brukar ses som en typisk representant för sekelskiftespessimism och att hans syn på tillvaron antas ha sina rötter hos Schopenhauer och Hartmann, och Sundberg menar att någon benämner detta ”Schopenhauer-Hartmann-Söderbergtraditionen”, men enligt Sundberg är denna benämning i grunden missvisande och han hävdar i stället Nietzsches inflytande för utformandet av vissa teman i HJS’ författarskap.¹⁶⁷ Friedrich Nietzsche läste Schopenhauer som ung och hänvisade till honom i några av sina skrifter och har kallat honom ”min store lärare”. Till skillnad från Schopenhauer menade Nietzsche att viljan

¹⁵⁹ Holmbäck, Bure 1988. *Hjalmar Söderberg: Ett författarliv*, s. 155.

¹⁶⁰ se bl.a. Holmbäck, Bure 1969. *Det lekfulla allvaret: En Hjalmar Söderbergstudie*, s. 227 samt Balzamo, Elena 2001. *Den engagerade skeptikern: Hjalmar Söderberg och politiken*, s. 19-48.

¹⁶¹ Holmbäck, Bure 1969, s. 228.

¹⁶² Sundberg, Björn 1981. *Sanningen, myterna och intressenas spel*, s. 50 f.

¹⁶³ Fredriksson, Gunnar 1996. *Schopenhauer*, s. 191.

¹⁶⁴ *Ibid.*, s. 133.

¹⁶⁵ *Ibid.*, s. 134 f.

¹⁶⁶ *Ibid.*, s. 207.

¹⁶⁷ Sundberg, Björn 1981. *Sanningen, myterna och intressenas spel*, s. 50 och passim.

till makt är något som bör hävdas och att medlidandet ej var någon grund för moralen utan ett svaghetstecken.¹⁶⁸ Sundberg vill understryka att HJS i bl. a brev uttalat sig med skepsis mot dem som "fascinerats av den övermänniskokult, som förbands med Nietzsche".¹⁶⁹ Tommy Olofsson framhåller att HJS var en av de första som såg "den uppblåsta viljevitalismens samband med fascismen"¹⁷⁰ och att HJS i sina romaner, framförallt i tankeboken *Hjärtats oro*, gör upp med "de idealistiska föreställningarna om en fri vilja". HJS var kritisk till Nietzsche: "När han attackerar Nietzsche eller, hellre, en inhemsk viljeprofet som Vitalis Norström, är det den naivt självhävdande handlingsmänniskan, övermänniskan i sina egna ögon, som han föraktar ur djupet av sin skepticism och sitt demokratiska sinnelag."¹⁷¹

Freud och det psykoanalytiska synsättet

Under början av 1900-talet kom också Sigmund Freuds psykoanalys. Intresset för drömmar och det undermedvetna fanns redan före Freud, enligt psykiatrikern Lars Sjöstrand. Många sökte vid sekelskiftet efter en teoretisk förklaring till drömmar och intresserade sig för sexualdriften och det undermedvetna:

både Freud och Söderberg stod mitt i en samtid, hos vilken intresset för drömmar och det undermedvetna redan var väckt, och för vilken föreställningen om att människan styrs av dolda krafter i sitt inre – inte minst av sina sexuella begär – nästan började bli allmänt omfattad, åtminstone bland progressiva och litterärt intresserade personer. Både Freud och Söderberg tog intryck av dessa tendenser i samtiden.¹⁷²

HJS har själv sagt att han ej kände till Freud när han skrev *Doktor Glas*: "Freud var 1905 knappast känd annat än möjligen i medicinska kretsar – annars skulle man naturligtvis sagt att jag var påverkad av honom."¹⁷³

Hjalmar Söderbergs influenser och författarkaraktär

Förutom ovan nämnda författare och strömningar i tiden, uppskattade HJS mycket August Strindberg, Herman Bang och Georg Brandes.¹⁷⁴ Lars Ljungberg menar att "åttioalist" är en adekvat beteckning på HJS som författare. HJS gav 1901, vid en beskrivning av Strindbergs diktsamling *Sömngångarnätter*, en sammanfattning av åttiotalets idéinnehåll vilken Ljungberg citerar: "Den andliga typ man här gör bekantskap med är en ung, något yrvaken svensk från åttiotalets första år, som just nyss blivit flyktigt bekant med Darwin och Spencer och genomskådat augsburgiska bekännelsen, Uppsalaestetiken och allt det andra, som ordentligt folk på den tiden trodde på."¹⁷⁵ Ljungberg framhåller vidare att åttiotalets idéhistoriska motsvarighet i Danmark uppkallats efter Brandes och en dansk forskare har karakteriserat denna brandesianism i termer som också kan användas om åttioalismen i Sverige: "Den hade en klar tendens mot kristendom och kyrka, borgerlighet och fördomar; den var skeptisk mot varje metafysisk tankegång och präglades av en rationalistisk radikalism." Brandes

¹⁶⁸ Fredriksson, Gunnar 1996. *Schopenhauer*, s. 199 ff.

¹⁶⁹ Sundberg, Björn 1981. *Sanningen, myterna och intressenas spel*, s. 51.

¹⁷⁰ Olofsson, Tommy 2002. Söderbergsfejden: Striden om Doktor Glas. *I ordets smedja: Festskrift till Per Rydén*, s. 107.

¹⁷¹ Ibid.

¹⁷² Sjöstrand, Nils O et al. 2003. *Viljans frihet och mordets frestelser: Iakttagelser angående Doktor Glas*, s. 171.

¹⁷³ Citatet återges i Holmbäck, Bure 1988. *Hjalmar Söderberg: Ett författarliv*. s. 237.

¹⁷⁴ Wästberg, Per, red. 1969. *Kära Hjalle, Kära Bo*, s. 24.

¹⁷⁵ Ljungberg, Lars 1982. *Allt för mänskligt: Om Hjalmar Söderbergs kristendomskritik*, s. 11.

och HJS stod varandra nära i alla viktiga spörsmål och inslagen av kristendomskritik i HJS' verk präglades av brandesianism, enligt Ljungberg.¹⁷⁶ Victor Svanberg skriver:

Ute i Europa hade man vid 1800-talets slut upptäckt en tidssjuka, som döptes till fin de siècle. Myllret av idéer hade fött övermättnad och leda. Den heta utvecklingstron hade slagit över i misströstan [...] De unga kände sig gamla och utlevade. I vårt land fick livsledan verkligt fruktbar jordmån först efter sekelskiftet. Unga diktare i det nya seklets unga år gav oss vårt försenade fin de siècle. Dess främsta namn är Hjalmar Söderberg [...]¹⁷⁷

Selma Lagerlöf uttrycker, i ett brev till HJS 1914, att hon tycker om det han skriver och uppskattar det konstnärliga i utformningen men har roligast då han "framträder själv utan någon förklädning". Hon tror att HJS är nästan den enda som vid tiden kunde "skriva om sig själv utan att bli sentimental eller högtidlig eller urtråkig".¹⁷⁸

Bure Holmbäck, docent i litteraturvetenskap, menar att HJS i ungdomen satte Strindberg oerhört högt, men, i takt med förändringarna i dennes livsåskådning och litterära utveckling, fick HJS svårare att förstå sig på honom.¹⁷⁹ I en novell 1900 beskriver HJS Strindberg som sin "ungdoms stora bloss"¹⁸⁰ och i *Ord och Bild* 1901 berättar han:

Jag var ännu ett barn, då namnet August Strindberg först flög ut i världen med bud och löften om en ny vår. Nya himlar och en ny jord! [...] Det kom andra tider. Det kom en lång följd af år, under hvilka man icke hörde annat från Strindberg än de bittra anklagelserna mot kvinnorna. Jag var ung och älskade kvinnorna, men jag antog, att Strindberg hade särskilda skäl att hata dem.¹⁸¹

Litteraturhistorikern Henrik Schück såg HJS som "en betydligt skarpare tänkare än Strindberg", framhåller Holmbäck¹⁸² och jämför HJS' "glöd" med Strindbergs "eld". I brev till Siri von Essen i mars 1876 ska Strindberg ha skrivit: "Jag har inte det skarpaste hufvudet – men elden; min eld är den största i Sverge."¹⁸³ För HJS skulle det, enligt Holmbäck, varit främmande att karakterisera sitt författarskap så. I *Martin Bircks ungdom* säger Martin: "Elden är i vart fall tydligen inte mitt element. Kommer det en gång en riktig vårsol in i mitt liv, så ruttnar jag väl strax, av ovana vid klimatet." Holmbäck menar att dessa ord ligger nära HJS' uppfattning om sig själv.¹⁸⁴ Vännen Bo Bergman tycker att det ligger en del i Schücks ord och utvecklar jämförelsen med Strindberg och karakteriseringen av HJS:

Han gjorde sig inte heller skyldig till så många dumheter som denne; ett geni är ju också lättare utsatt för dylikt än en talang. Personliga invektiv, raseriutbrott och trumpetstötter passade inte ihop med hans natur; det hör till undantagen att han tappade huvudet i meningsutbyten. Men med sin distinkta röst lyckades han tränga igenom mycket tomt buller. Man förebrådde honom ofta hans

¹⁷⁶ Ljungberg, Lars 1982. *Allt för mänskligt: Om Hjalmar Söderbergs kristendomskritik*, s. 11 f.

¹⁷⁷ Svanberg, Victor 1968. *Diktaren i samhället*, s. 56 f.

¹⁷⁸ Brevet är citerat i Christensson Ola 1972. "En obetydlig privatmans papper". *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen*, s. 63.

¹⁷⁹ Holmbäck, Bure 1988. *Hjalmar Söderberg: Ett författarliv*, s. 61.

¹⁸⁰ Jag citerar: "Men se, vem kommer där, är det inte ett stycke av din ungdom, och ett av de allra bästa styckena, som nu går förbi fönstret? Du känner igen den beskuggade blicken och de kroatiska mustaschern, det är han själv, det är din ungdoms stora bloss! Herre Gud, så tiderna förändras! Han hade för gott huvud i sin ungdom, den mannen, men det hämnade sig; det är inte på den vägen man blir nationalskald här i landet. Så föll det honom in att göra som Hamlet och spela tokig för att komma i nivå med omgivningen och bli förstådd – och förstådd blev han, nationalskald närapå också ...". Söderberg, Hjalmar 1900. En stockholmskrönika från sekelskiftet. I novellsamlingen *Det mörknar över vägen*. 1907.

¹⁸¹ Söderberg, Hjalmar 1901. En Polemik. I Wählin, red. *Ord och Bild: Illustrerad månadstidskrift*, s. 187

¹⁸² Holmbäck, Bure 1991. *Hjalmar Söderberg och passionerna*, s. 136.

¹⁸³ Ibid., s. 134.

¹⁸⁴ Ibid.

oförmåga av ”utveckling”. ”Med utveckling menas som bekant åsiktsförändring i en för bedömarens behaglig riktning”, genmålde Söderberg med sin gemytliga ironi.¹⁸⁵

Litteraturvetaren Birgitta Holm jämför 2002 flera av HJS’ verk med samtida kvinnliga författares. Hon menar att HJS’ drama *Gertrud* från 1906 var ”en bibel för den Nya kvinnan i Sverige”. Holm skriver om HJS, Elin Wägner, Ellen Key m.fl., som, enligt henne, har sina rötter i den romantiska kärleken:

[...] i Norrtullsligan [av Elin Wägner 1908, min kommentar] formuleras den bland annat i samband med Peggs promenad med den kärlekskranka Baby: ”Jag finner hos Baby, som hos mig själf en gång, en orörd och oskymfad skatt af ömhet, af stolt och ödmjuk, luftig och genomskinlig kärlek, blandad med en något mystisk andakt, som hos ett litet helgon, som ännu icke vet, hvad som bor i hennes själ och kropp. När jag så tänker på, hur det går med allt detta, vämjes mitt hjärta.” Tongångarna är tidens, med drag av den erotiska mystik som finns hos Ellen Key och Hjalmar Söderberg. Men kanske finns här också mer konkreta hänvisningar till Hjalmar Söderberg. De två promenerande befinner sig vid Skeppsholmsbron, just där Söderbergs doktor Glas snart ska få syn på Helga Gregorius, den kvinna som han vill rädda från den patriarkala sexualiteten. Till Helga i Doktor Glas associerar även ord som ’helgon’ och ’mystisk andakt’.¹⁸⁶

Kerstin Ekman jämför i en föreläsning, vid Svenska Rushdiekommitténs offentliga möte 15/10 1994, HJS med Salman Rushdie och menar bl. a. att HJS’ *Jahves Eld* (1918) var det första hon kom att tänka på när hon läste Rushdies *Satansverserna* (1988).¹⁸⁷ Hon beskriver HJS’ ideal: ”En genomskådande, kritisk författarroll, kritisk också mot den egna ingivelsen och de egna lojaliteterna – mot tecknen på väggarna och underkastelsen.”¹⁸⁸ Ekman menar att HJS idag felaktigt anses vara en ”melankolisk författare av små utsökta texter utan idéinnehåll”.¹⁸⁹ Hon hävdar att han till skillnad från Strindberg aldrig gick ”någon botvandring” och att han blev ”absolut oförbättrligt intellektuell” och ”rannsakade, gycklade och ifrågasatte ända till sin död”.¹⁹⁰ Och hon menar vidare:

I Sverige tillskrivs Strindberg rollen som modernismens anförare. Den kan man gott ge honom på det estetiska området. När det gäller idéer och idékritik är han inte värdig den rollen [...] Jag håller på en annan tradition: Söderbergs [...] Hans hållning mot tidens totalitära hot var entydig och orubblig. När han skrev sina sista texter i det ockuperade Köpenhamn hade Europa kommit långt in i moderniteten.¹⁹¹

HJS karakteriserade själv sin diktning som ”en smal men klar stråle” och han satte sin roman *Doktor Glas* högst av sina skapelser.¹⁹²

Filmatisering, dramatisering och annan offentlig uppmärksamhet kring verket

Doktor Glas har filmats två gånger – 1942 av Rune Carlstén¹⁹³, och 1968 av Mai Zetterling, den senare versionen visades även i Storbritannien. Vidare har verket satts

¹⁸⁵ Bergman, Bo 1951. *Hjalmar Söderberg*, s. 6.

¹⁸⁶ Holm, Birgitta 2002. *Tusen år av ögonblick: Från den heliga Birgitta till den syndiga*, s. 156 f.

¹⁸⁷ Ekman, Kerstin 1994. *Rätten att häda*, s. 9.

¹⁸⁸ *Ibid.*, s. 11.

¹⁸⁹ *Ibid.*

¹⁹⁰ *Ibid.*

¹⁹¹ *Ibid.*, s. 16 f.

¹⁹² Brandell, Gunnar 1958. *Svensk litteratur 1900-1950*, s. 31-39.

¹⁹³ Carlsten var gift med HJS’ dotter och alltså HJS’ svärson, och spelade själv rollen som pastor Gregorius.

upp som opera 1994 med musik av Arne Mellnäs på Stockholmsoperan¹⁹⁴; som enmansföreställning av och med Allan Edwall 1986/87 på Teater Brunngatan Fyra i Stockholm¹⁹⁵; av Sven-Bertil Taube 1992, på turné i Sverige (i Allan Edwalls dramatisering) med en engelskspråkig version, som året dessförinnan spelades av densamme i London och i New York;¹⁹⁶ samt av och med Thorsten Flinck 2003 på Vasateatern i Stockholm. 1995 sattes verket upp i dramatisering av Inger Lundmark och Joakim Lindblad i Oxelösund¹⁹⁷. Filmen från 1942, med Georg Rydeberg och Irma Christensson¹⁹⁸, sändes senast på svt både hösten 2003 och hösten 2004 (5/10) som eftermiddagsmatiné. 1984 anordnades på Kungliga biblioteket en utställning om HJS som sågs av 12 000 besökare vilket var rekord i bibliotekets utställningshistoria.¹⁹⁹ 2002 gavs *Doktor Glas* ut i nyutgåva i pocket inom ramen för kampanjen *Läsår Stockholm* för att locka stockholmarna att läsa en gemensam bok.²⁰⁰ Den utvalde Stockholmsförfattaren skulle vara en icke nu levande. 582 författare deltog i nomineringarna. Majoriteten av dessa föreslog *Doktor Glas*, vilken också valdes av ”juryn”. Valet motiverades bl. a. med dessa ord:

Från första utgivningen och framåt har de moraliska frågor romanen ställer och den respektlösa inställningen till kristendomen den gestaltar engagerat [...] *Doktor Glas* handlar om en annan tidsålder, men frågeställningarna som väcks i boken är alltid aktuella. Stockholm läser [...] är inte bara ett sätt att få stockholmarna att återupptäcka Hjalmar Söderberg. Det är också ett sätt att slå ett slag för boken, läsningen och bildningen.²⁰¹

I Sveriges Radio P1: s nya program ”Biblioteket” får varje gång en författare välja en favorit till ”hyllan”. I januari 2004 valdes *Doktor Glas*, av Majgull Axelsson.²⁰²

I diskussionen kring avgränsning nämnde jag att uppsatsen fokuserar på de professionella läsarnas bedömningar och tolkningar då en egen läsarundersökning bedöms som omöjlig för detta arbete. Det är också svårt att få tag på vad vanliga läsare tyckt genom tiden. Ett antal läsarundersökningar finns dock i mer jippobetonad form som kanske ändå ger en viss bild av i vilken mån HJS och speciellt verket *Doktor Glas* uppskattas av den läsande allmänheten. Sommaren 1959 ledde Erik Hjalmar Linder en programserie i radio med titeln ”De bästa kärleksromanerna”. Under 10 veckor presenterades 10 romaner (ur en ursprunglig grupp av 43) varefter lyssnarna fick välja vilka tre de satte främst. HJS’ *Den allvarsamma leken* hamnade på fjärde plats.²⁰³ I slutet av 1997 arrangerade *biblioteket i fokus (bif)*, i samarbete med folkbiblioteken i Sverige och Sveriges Allmänna Biblioteksörening, en omröstning bland

¹⁹⁴ Wolf, Hans 1994. En drömlig klassiker. Uppremiär för Söderbergs ”Doktor Glas” som opera. *Dagens Nyheter* 940409.

¹⁹⁵ Edwall, Allan 1993. *Mellan liv och död. Sju teaterstycken på Brunngatan Fyra med personlig kommentar.*

¹⁹⁶ Stenudd, Stefan 1992. ”Doktor Glas” på en timme. *Dagens Nyheter* 1992-02-16.

¹⁹⁷ Mälhammar, Åsa 1995. En lyckosam olycka. *Aftonbladet* 1995-07-15.

¹⁹⁸ Hon fick sitt genombrott här enligt Ingrid Elam i *Göteborgsposten* 1998-05-20.

¹⁹⁹ Holmbäck, Bure 1991. *Hjalmar Söderberg och passionerna*, s. 142.

²⁰⁰ Persson, Annika 2002. Affischer ska locka till läsning. *Dagens Nyheter* 2002-08-24. Se även baksidestext samt texten i slutet av boken av kulturborgarrådet Birgitta Rydell och författaren Helena Sigander. Söderberg Hjalmar 2002. *Doktor Glas*.

²⁰¹ Kulturborgarrådet Birgitta Rydell och författaren Helena Sigander i texten i slutet av boken: Söderberg, Hjalmar 2002. *Doktor Glas*, s. 183 f.

²⁰² Uppgiften finns på Sveriges Radios webbsida www.sr.se klicka till ”biblioteket” och sedan ”hyllan”.

²⁰³ Holmbäck, Bure 1969. *Det lekfulla allvaret: En Hjalmar Söderbergstudie*, s. 292.

biblioteksbesökarna om århundradets bästa svenska bok.²⁰⁴ Över 21 000 personer röstade. *Doktor Glas* hamnade på 24: e plats och *Den allvarsamma leken* på 17: e.²⁰⁵ Sveriges Televisions program Röda Rummet anordnade våren 1998 en omröstning om vilka som är århundradets mest betydelsefulla svenska böcker. Cirka 17 000 tittare deltog i omröstningen om 100 boktitlar. *Doktor Glas* hamnade på 16: e plats, *Den allvarsamma leken* på 8: e och August Strindberg först på 83: e plats med *Ett drömspel*.²⁰⁶ Som en jämförelse kan nämnas tidskriften *Forskning och framstegs* undersökning 2004 bland professorer i litteraturvetenskap vid de större svenska lärosätena. De tillfrågades om vilka som är de bästa skönlitterära verken på svenska och fick ange fem favoriter. Svar inkom från 25 professorer. Strindbergs *Ett drömspel* kom etta, *Röda rummet* på fjärde samt *Fröken Julie* och *Hemsöborna* på 7: e plats. *Doktor Glas* fanns ej med alls bland de 20 bästa. Dock hamnade *Den allvarsamma leken* på delad 18: e plats med Vilhelm Mobergs utvandrarsvit samt Sara Lidmans *Jernbane-epos*.²⁰⁷ Astrid Lindgren, som är den författare som har flest verk med på *bifs* och Röda rummets listor²⁰⁸, nämns ej alls av professorerna i *Forskning och framstegs* undersökning.²⁰⁹ 1928-1931 genomfördes en inventering av ca 3200 hembibliotek över hela Sverige. Av de 93 mest spridda författarna och de 70 mest spridda böckerna finns inte HJS eller något verk av honom representerat. August Strindberg toppar listan av mest spridda författare tätt följd av Selma Lagerlöf och Zacharias Topelius. På listan över mest spridda böcker finns Strindbergs *Röda rummet* och *Hemsöborna* bland de 10 vanligaste. Om man jämför detta med läsarundersökningarna på 1990-talet ser det ut som om intresset för HJS' verk ökat och för Strindbergs minskat – men att böcker finns i ett hem behöver ju inte betyda att de läses och värderas högt. Om de ej finns där betyder ju inte heller automatiskt att de ej läses eller värderas högt – de kan ju lånas.

En glimt av hur HJS uppskattades i sin samtid ges i en artikel 1941:

Vi pojkar uttryckte saken så, att hans böcker inte tillhörde dem, som man gärna satte i händerna på sina föräldrar. Att de motiv i hans diktning, som i sällskapet *Utile Dulci* skaffade honom namnet Ungdomens Dålighet, i hög grad bidrogo till hans popularitet bland gymnasisterna, kan nog inte

²⁰⁴ Tidningen *biblioteket i fokus- bif-* etablerade sig 1997 både på Internet och som papperstidning som delas ut på folkbiblioteken. Den utges i samarbete med Svensk Biblioteksförning, och cirka 275 folkbibliotek i hela Sverige. Topp- hundra listan finns på *bifs* webbsida <http://www.bif.se/topp100.html>.

²⁰⁵ August Strindberg kom först på 64:e plats med *Ett drömspel*.

²⁰⁶ Listan finns på Projekt Runebergs hemsida www.lysator.liu.se/runeberg/admin/19980525.html. Att Strindberg kommer så långt ned förbryllar mig. Enligt en intervju med chefredaktören på *bif* inför omröstningen, i *GP* 97-06-20, verkar det som om man fick rösta fritt i *bifs* omröstning. Mobergs utvandrarsvit placerade sig högst upp på båda listorna och Lagerlöf och Lindgren var rikt representerade i listornas övre del tillsammans med verk av bl a Tunström, PA Fogelström, H. Martinsson, M. Fredriksson, K. Ekman, Guillou, U. Lundell, J. Gardell, M. Martinsson, P. Lagerkvist och E. Johnsson.

²⁰⁷ På alla tre listorna finns S. Lagerlöf rikt representerad i toppen men det är bara *Kejsaren av Portugallien* som är gemensam. *Aniara* av H. Martinsson samt *Dvärgen* av P. Lagerkvist placeras högt på alla tre. *Drottningens juvelsmycke* av CJL Almqvist och CM Bellmans *Fredmans epistlar*, trea respektive tvåa på professorernas lista, finns ej med alls på de andra två.

²⁰⁸ Notervärt är att *Pippi Långstrump* har givit upphov till åtminstone populärvetenskaplig forskning, se den filosofiska undersökningen *Pippi och Sokrates* av J Gaare o Ö Sjaastad 2002.

²⁰⁹ Höjer, Henrik 2004. Strindberg forskarfavorit. *Forskning och Framsteg* nr 2 2004, på www.fof.se. Listan domineras av verk skrivna från sent 1800-tal till mitten av 1900-talet vilket Eva Lilja, professor i litteraturvetenskap, vill sätta i samband med att det är en period som litteraturvetare är väl inlästa på. Jonas Thente presenterar och kommenterar listan i *DN* 2004-02-24. Han skriver att för forskningen är ofta "bäst" synonymt med "betydelsefullt" vilket gör att "banbrytbarheten" och den påverkan på eftervärlden som verket haft blir av betydelse. Avhandlingar, kritik, essäer, hänvisningar, uppsättningar och tolkningar blir en del av de verk som utgör kärnan.

förnekas, men det väsentliga var något helt annat. Det var hans egendomligt klara, koncisa och ärliga tonfall, när han rörde sig med ting, som oroade och plågade oss själva.²¹⁰

Under 10 år med start 1985 utgavs genom Statens kulturråds försorg en serie med namnet Alla tiders klassiker. Böckerna såldes enbart till högstadiet, gymnasiet och folkhögskolor. Hundra titlar gavs ut, däribland *Doktor Glas* (som enda verk av HJS).²¹¹

***Doktor Glas* – ett kommenterat referat**

Doktor Glas är en roman vars huvudperson, doktor Tyko Gabriel Glas, är trettiofyra år, ensamstående och säger sig aldrig ha haft en kvinna. I bokens början berättar han om en traumatisk ungdomsupplevelse där en kvinna som han var kär i omkom i en olycka. Doktorn besöks av en kvinna, Helga Gregorius, som vädjar till honom att hjälpa henne då hon känner sådan motvilja mot sin make, pastor Gregorius, vilken vi redan i verket upptäckt får veta är avskydd av doktor Glas. Han känner sig äcklad av honom och beskriver honom som lissande och ful. Han nämner också att han gärna skulle ha kunnat se honom död. Doktorn hjälper Helga genom att för pastorn påstå att hon lider av en underlivsåkomma och därför krävs total avhållsamhet i ett halvår. Helga återkommer dock och berättar att hon blivit utsatt för våldtäkt (ordet våldtäkt används inte i verket, men Helgas beskrivning tolkas så av mig) av sin make. Doktorn byter nu taktik och påstår att pastorn lider av en hjärtåkomma som är så svår att han bör avhålla sig därför, då han annars riskerar livet. Doktorn föreslår honom en vistelse på kurort på egen hand och pastorn far i väg. Pastorn är, när han återkommer, mycket pigg och Helga är fortfarande ej räddad. Helga har också berättat att hon träffar en annan man som hon håller av. Doktorn ser dem och uttrycker i dagboken avundsjuka mot denne vackre man, Klas Recke. Glas är själv kär i Helga. Hon har också till doktorn sagt att hon ej skulle kunna få skilsmässa samt att hon gifte sig med Gregorius då hon trodde det var rätt enligt kristendomen, då det som vi inte har lust till är gott och gudfruktigt och det som vi finner behag i är synd. Doktorn bestämmer sig för att döda pastorn. Genom flera dagars anteckningar kan man följa hans funderingar och diskussioner med sig själv om etik, moral, rätt och fel, samt återberättas en hel del drömmar. Efter dådet som sker med cyankaliumpiller (som doktorn ursprungligen sparar åt sig själv i fall att han skulle drabbas av någon svår sjukdom el. dyl.) vid en vattenservering, utan att någon misstanke uppkommer om att det skulle vara en onaturlig död, befinner sig Glas i liknande tillstånd som tidigare: ”Handlingen kom till mig som ett stort underligt moln, sköt en blixtnedslåg och drog förbi. Och ledsnaden blev kvar.”²¹² Recke har lämnat Helge för en annan, rik, kvinna, och Helga är olycklig och säger att hon vill dö. Glas uttrycker i slutet av verket: ”Aldrig blir hon min; aldrig [...] Mig gick livet förbi”.²¹³ I verket medverkar också bl.a. Markel – en journalist – och Martin Birck, vänner till doktorn, vilka han träffar ibland på krogen och samtalar med om livet. Alla figurerna i verket talar till läsaren genom Glas’ tankevärld. I verket upptäcker man flera speglingar av samtiden både politiskt, idémässigt, litterärt och miljömässigt. Många har dessutom tyckt sig se speglingar av HJS’ eget liv. Här finns också åsikter och tankar om olika samhällseliga företeelser och livsfrågor, etik och moral, uttryckta genom de olika personerna i romanen men framför allt genom doktor Glas’ egna tankar. Romanen framförs i dagboksform.

²¹⁰ Asplund, Karl 1941. Moralens schackspelare kommenterar sig själv. *Svensk litteraturtidning*, s. 183.

²¹¹ Puhaca, Marjana 2001. *Gamla klassiker i moderna skolor: Klassisk litteratur och dess ställning i gymnasieskolor*, s. 19 och bilaga 2 s. 68.

²¹² Söderberg, Hjalmar [1905] 2002. *Doktor Glas*, s. 157 (23 augusti).

²¹³ *Ibid.*, s. 180 (20 september).

7. Kanon och klassiker, litteraturhistorieskrivning och litteraturkritik

Jag har studerat litteraturkritik och dess historia samt texter om kanon och klassiker då jag anser det vara av vikt att ha en någorlunda förkunskap inom dessa områden inför min analys av *Doktor Glas*' väg genom seklet. I föreliggande kapitel försöker jag presentera centrala delar av detta mycket komplexa och omfattande område. Då uppsatsen ej i huvudsak handlar om kanonbegreppet eller om litteraturkritik och litteraturhistoria som fenomen skall ej detta kapitel ses som uttömmande eller på något vis komplett vad gäller beskrivningen av detta område. Med hänsyn till de olika synsätt på, och åsikter om, kanon och klassiker som finns, vill jag framhålla att min uppgift i denna uppsats ej är att fastställa huruvida *Doktor Glas* är ett kanoniskt verk eller ej och på vilket vis, utan undersökningen syftar bl. a. till att undersöka när verket börjar kallas klassiskt av skribenterna och vad som kan ha orsakat detta samt varför det har överlevt.

Kanon- och klassikerbegreppen

Begreppen kanon och klassiker har, enligt litteraturvetaren Lars Brink, tydliga beröringspunkter med varandra utan att därför vara synonyma. Begreppet kanon förutsätter också en större grupp av författare och verk medan klassiker kan användas även om enskilda dito. En förklaring till att kanonbegreppet numera använts mer frekvent inom litteraturvetenskapen kan vara att begreppet klassiker blivit lite utnött ”då mycket i vår tid betecknas som klassiker, från motionslopp till tv-serier”. Även ganska nyutkomna böcker kallas ibland klassiker. För att en "textkanon" skall kunna uppstå måste författaren först uppnå en position i en "författarkanon", framhåller Brink.²¹⁴

I en magisteruppsats av Marjana Puhaca, inom Biblioteks- och informationsvetenskap, undersöks bl. a. begreppet klassiker och Puhaca kommer fram till en definition som hon grundar på olika forskares, gymnasielärares och -bibliotekariers definitioner:

En klassiker är ett värdefullt och erkänt litterärt verk som har överlevt i minst två generationer (ca 100 år) och som fortfarande innehåller aktualitet och bestående värde samt behandlas i aktuella normgivande handböcker och uppslagsverk.²¹⁵

Det tål att påpekas att det är en viss skillnad mellan olika verk, och författare, som benämns klassiker. En del kan ha överlevt mycket lång tid såsom Vergilius och Shakespeare, medan senare verk som benämns klassiker kanske helt enkelt försvinner efter 100 år eller så. Dessutom är en inhemsk klassiker sällan även klassiker internationellt. Detta gör att ordet klassiker kan ha olika tyngd. Ett förtydligande skulle kunna uppnås, tänker jag, genom användande av begreppen "de gamla klassikerna" och "de unga klassikerna" och genom angivande av nationell eller internationell klassiker.

En syn på klassiker är att de inrymmer en inneboende mognad, att en kvalitet i verket i sig gör att det fortlever, enligt bl. a. litteraturkritikern och lyrikern T. S. Eliot, som också menar att det bara är i efterhand och i ett historiskt perspektiv som man kan känna

²¹⁴ Brink, Lars 1992. *Gymnasiets litterära kanon: Urval och värderingar i läromedel 1910-1945*, s.231 ff.

²¹⁵ Puhaca, Marjana 2001. *Gamla klassiker i moderna skolor: klassisk litteratur och dess ställning i gymnasieskolor*, s. 55

en klassiker. Eliot menar att det finns en klassiker framför andra och det är Vergilius²¹⁶. Hans stil skulle ej ha varit möjlig utan litteraturen som föregick honom eller utan Vergilius egen kunskap om denna.²¹⁷ Eliot gör en skillnad mellan litteratur som kan kallas klassisk i relation till sitt eget språk och de som är klassiska i relation till många andra språk. De förra vill han benämna *minor classics*.²¹⁸ Den amerikanske kritikern och litteraturteoretikern Harold Bloom anser att William Shakespeare är centralgestalten i västerlandets kanon.²¹⁹ Det som gör verk kanoniska är ”deras sällsamhet, en verksam originalitet som antingen inte kan omvandlas, eller som omvandlar oss till den grad att vi upphör att uppfatta den som sällsam.”²²⁰ Han anför vidare:

Ett starkt, kanoniskt författarskap uppstår inte utan den process som sätts igång av litterär påverkan, en process som är besvärlig att genomgå och svår att fatta [...] Dikter, noveller romaner och pjäser kommer till som en reaktion på tidigare dikter, noveller, romaner och pjäser, och denna reaktion uppstår när den yngre diktaren läser och tolkar, en verksamhet som helt enkelt måste ses som identisk med det nya verkets tillblivelse.²²¹

Efter Shakespeare förekommer det, enligt Bloom, bara ett fåtal författare som har klarat att göra sig fria från ”influensens ångest” som lätt faller över författare.²²²

Ett tecken på begynnande etablering i kanon och litteraturhistorieskrivning kan vara i vilken mån författaren eller ett verk upptas som uppsatsämne. Bengt-Göran Martinsson påpekar i sin avhandling att Verner von Heidenstam snabbare än någon annan blev etablerad i det att han förekom i ett uppsatsämne i studentexamen, endast 17 år efter sin debut.²²³ Motsvarande etableringstid var, enligt Bure Holmbäck, 64 år²²⁴ för HJS.²²⁵ Enligt litteraturhistorikern Staffan Bergsten ser vägen till kanonisering ut så här:

Det första steget utgörs i allmänhet av att ett nytt verk får ett gynnsamt mottagande av kritiken i dagspress och ledande tidskrifter. Vidare krävs att verket inte är en udda bok utan ingår i ett författarskap som till väsentliga delar har kritikens stöd. Därefter bör verket helst förena två till synes motstridiga egenskaper: att vara representativt för ett skede, en skola eller en strömning och samtidigt innebära en förnyelse. Inte sällan råkar dessa kriterier i konflikt med varandra, och det som först får stryka på foten är dagskritikens dom.²²⁶

²¹⁶ Publius Vergilius Maro var en romersk diktare som levde 70-19 fkr., enligt *Bra böckers lexikon*.

²¹⁷ Inte ens Shakespeare vill Eliot kalla en klassiker, detta på grund av att engelskan fortfarande är ett levande språk, till skillnad från latin, och därför inte fullt ut förverkligat sig själv i något arbete av en enstaka klassisk poet.

²¹⁸ Eliot, T S 1944. *What is a classic?*, sid. 25 f. *Nationalencyklopedien* definierar *minor classic* sålunda: ”minor classic (eng., 'mindre klassiker'), litterärt verk som utan att tillhöra de oomstritt mest betydande har en säker och levande plats i traditionen och medvetandet [...]” (www.ne.se) [040310]

²¹⁹ Bloom, Harold 2000. *Den västerländska kanon: Böcker och skola för eviga tider*.

²²⁰ *Ibid.*, s. 13.

²²¹ *Ibid.*, s. 18 f.

²²² *Ibid.*, s. 21 f. Dessa författare är Milton, Molière, Goethe, Tolstoj, Ibsen, Freud, Joyce, enligt Bloom. Bloom menar vidare, s. 27: ”Att läsa de allra bästa författarna – låt säga Homeros, Dante, Shakespeare, Tolstoj – gör oss inte till bättre samhällsmedlemmar. Konsten är fullständigt oanvändbar, enligt den makalöse Oscar Wilde, som alltid hade rätt.”

²²³ Hjalmar Bergman och Bo Bergman i genomsnitt 55 år .Pär Lagerkvist 40, August Strindberg 29, Erik Axel Karlfeldt 20, Gustav Fröding 21 och Selma Lagerlöf 25 år. Martinsson, Bengt-Göran 1989. *Tradition och betydelse: En selektion, legitimering och reproduktion av litterär betydelse i gymnasiets litteraturundervisning 1865-1968*, s. 160.

²²⁴ Bengt-Göran Martinsson uppger 55 år.

²²⁵ Holmbäck, Bure 1991. *Hjalmar Söderberg och passionerna*, s. 139. Uppsatsämnet var ”Framträdande drag i Hjalmar Söderbergs och (eller) Bo Bergmans författarskap”, 1959, (*ibid.*).

²²⁶ Bergsten, Staffan 1990. *Litteraturhistoriens grundbegrepp*, s. 27.

I kulturtidskriften *Horisont* anför Bo Pettersson 1998 att det är ”psykologiskt djup, hjärtats sanning, spännande förvecklingar och slående beskrivningar som i olika blandningar gäller för prosans klassiker”.²²⁷ Vidare menar han:

Men vad är då *klassikerstatus*? [...] vad som gäller är inte *best sellers* utan snarare *steady sellers* – ett kronologiskt mer bestående intresse. Av hävd har den litteraturvetenskapliga regeln varit femtio år – på ett halvsekel skall tiden ha sovrat fram det som består och sålunda är förtjänt av något slags klassikerstatus.²²⁸

1972 undersöktes svensk bokutgivning 1965-1970 av Lars Furuland, professor i litteraturvetenskap – särskilt litteratursociologi (Uppsala), och för att undersöka om klassikerna fanns att köpa definierade han 36 klassiker genom att studera deras förekomst i antologier, litteraturhandböcker, litteraturlexikon, kurslistor och recensioner. Ett visst vägningstal renderade en definition som klassiker. Endast författare med födelseår senast 1865 kom ifråga.²²⁹ HJS föddes ju först 1869. Nu får man dock konstatera att det är över trettio år sedan Furuland gjorde sin undersökning så skulle samma sak göras idag skulle kanske gränsen flyttas fram trettio år.

Litteraturhistorieskrivning och litteraturkritik

De faktauppgifter som upptas i litteraturhandböcker är baserade på sådant som forskare genom tiden har letat fram och presenterat tidigare i avhandlingar och uppsatser, menar Gunnar Hansson, professor i litteraturvetenskap och litteraturhistoriker. Detta är dock, enligt Hansson, bara en delbeskrivning av verkligheten då det finns gott om exempel på subjektiva omdömen i alla litteraturhandböcker, såväl i de allra tidigaste som i de senare. Författare till litteraturhistoriska verk ”tycker precis lika privat och subjektivt som andra läsare kan göra, enskilt eller i slutna sällskap. Det är ett slags läserapporter” och som sådana är de ej särskilt intressanta och hör ej hemma i en handbok, menar Hansson.²³⁰ Den samtida litteraturkritiken betyder förmodligen ganska mycket för att ett verk eller en författare tas upp i litteraturhistoriska verk och handböcker, genom att den lyfter fram och profilerar vissa författarskap, medan andra redan från början ”hamnar i skuggan”, enligt Hansson. Han tror dock att det ”litteraturvetenskapliga forskarsamhället” har störst betydelse. Doktorander väljer ämnen för sina avhandlingar, ofta påverkade av docenter och professorer. Hansson menar vidare:

I utkanterna av forskarsamhället finns sedan små skaror av andra människor, som också är med och påverkar vad som blir bevarat i nationens litterära minne: tongivande kritiker som skriver om sådant som de uppskattar och vill se bevarat; bokförläggare som ger ut eller låter bli att ge ut böcker av äldre författare; *bibliotekarier som köper in och lånar ut böcker men som också ställer undan böcker i magasin eller sänder dem till makulering* [min kursivering].²³¹

Såväl forskningen som handböckerna borde inriktas på hur läsning och uppfattning av enskilda verk och hela författarskap successivt har förändrats, menar Hansson: ”Nya generationer av läsare kommer ständigt till med nya erfarenheter, nya tankemönster, nya livshållningar och nya värdeuppfattningar [...] när läsarna förändras kommer också litteraturen ständigt att förändras.”²³² Inte ens William Shakespeare har alltid bedömts

²²⁷ Pettersson, Bo 1998. Om klassiker, nutida och framtida. *Horisont*, nr 5, s. 4.

²²⁸ Ibid., s. 5.

²²⁹ Furuland, Lars 1972. Finns klassikerna att köpa. I *Svensk Bokutgivning 1965-1970*, s. 375-379.

²³⁰ Hansson, Gunnar [1988] 1997. *Läsarnas litteraturhistoria: När, hur och varför?* s. 378 f.

²³¹ Ibid., s. 379.

²³² Ibid., s. 386.

likadant, påpekar Hansson i likhet med flera andra litteraturforskare. Den position Shakespeare tillmäts idag kom först med romantiken. I Sverige var det inte förrän en bra bit in på 1800-talet som han lästes och uppfördes och tolkningen av *Hamlet* har påverkats av det psykoanalytiska synsättet under 1900-talet och är därför ej likadan som tidigare läsningar av verket, menar Hansson vidare.²³³

Det ovanstående knyter ju i mycket an till det jag gått igenom i teoriavsnittet och därmed har det också hög aktualitet för min uppsats då jag vill undersöka hur synen på, och värderingen av, ett verk förändrats över tid. En väsentlig skillnad gentemot Hansson är att jag ej undersöker de ”vanliga” läsarnas uppfattningar utan använder mig av litteraturhistoriska böcker, litteraturkritik och forskning och behandlar dessa som exempel på olika läsningar av verket.

Till frågan om överlevnad, värde och kvalitet hos ett verk anknyter Tomas Pettersson i sin magisteruppsats *Bibliotekariernas litterära kanon* (2001). Under rubriken ”Kvalitetskrav i kanon” anför Pettersson att man genom att jämföra utlåningsstatistik på bibliotek i olika tider kan få fram en lista på vilka författare som under lång tid behållit sin popularitet hos låntagarna. Han pekar dock på att detta i sig inte behöver innebära att låntagarna tillmäter de mest lånade verken högst värde och hänvisar till tidskriften *bibliotek i fokus* som 1997 presenterade ett resultat av en enkätundersökning som de fick utförd på bibliotek i hela Sverige²³⁴. Biblioteksanvändarna fick utse århundradets svenska bok och svaren avvek, enligt Pettersson, påtagligt från vad utlåningsstatistiken visade. Pettersson menar att detta tyder på att:

det värde de människor som läser tillmäter olika böcker inte står i någon direkt proportion [till] hur många böcker de läser av olika slag. Den största delen av utlåningen av skönlitteratur avser underhållningsfiktions som läsarna själva alltså inte tillmäter något större värde, man uppskattar troligen läsoplevelsen utan att de enskilda verken för den skull anses omistliga.²³⁵

Detta är en mycket intressant distinktion och reflexion, menar jag, speciellt med tanke på litteraturhistoria och kanon/klassikersynen: Gunnar Hansson anför ju att han skulle vilja se mer av läsarnas historia där litteraturhistorieskrivarna tar hänsyn till vad som faktiskt läses och inte till vad de själva värderar som god litteratur. Mot bakgrund av det som nämns i Petterssons uppsats kan ju konstateras att det råder en liten trasslighet vad gäller definition av de olika begreppen i detta kapitel. Ibland likställs kanon och klassiker med litteraturhistoria, ibland med överlevnad, ibland med värde.²³⁶ Juan Wilhelmi, fil dr i teoretisk filosofi, menar att ingen har förmått att skapa universellt tillämpbara kriterier på vilka konstverk som är bättre än andra. I en magisteruppsats, i biblioteks- och informationsvetenskap, sammanfattar Maria Skantze Wilhelmis syn på värde och smak på ett bra sätt varför jag väljer att återge detta: Wilhelmi menar att diskussionen inom estetiken har fokuserats antingen på ett objektivet eller på ett subjektivt synsätt, båda ohållbara ståndpunkter eftersom ingen av dem ser det litterära verket som en mänsklig skapelse som är ett ställningstagande till den verklighet vi lever i. Smak är något som inte bara skiljer mellan olika personer utan även hos en person –

²³³ Hansson, Gunnar [1988] 1997. *Läsarnas litteraturhistoria: När, hur och varför?*, s. 386.

²³⁴ *bifs* undersökning nämner jag mer om i kapitel 6, s. 34 f.

²³⁵ Pettersson, Tomas 2001. *Bibliotekariernas litterära kanon*, s. 18.

²³⁶ Gunnar Hansson behandlar emellertid inte klassikerbegreppet utan, enligt min bedömning, hur litteraturhistorien ser ut idag och att han skulle vilja att den utformas som en historisk skildring av vad som lästs i olika tider av vanliga läsare och vad läsarna tyckt, ej utifrån litteraturhistorieskrivaren personliga smak och bedömning av ett verk.

man kan tröttna och ändra smak. Man kan också t ex tycka om en bok för dess underhållande värde och en annan bok för att man kan finna svar på olika problem i den. Wilhelmi hävdar att ett verk kan ha ett stort litterärt värde för en läsare utan att denne personligen tycker om det.²³⁷ Vid min egen läsning av Wilhelmi märker jag särskilt följande. Författaren Ernesto Sabato ska, enligt Wilhelmi, ha kommenterat sin förståelse av *Brott och Straff* så här:²³⁸

Jag läste Brott och straff när jag var tonåring och då trodde jag att det var en deckare. Några år senare läste jag den igen och tänkte att det var en psykologisk roman. Det var först när jag blev en mogen människa som jag lade märke till att det var en metafysisk, religiös roman som handlade om det goda och det onda.²³⁹

Detta är ett exempel på hur konkretisationen av ett verk kan förändras och utvecklas över tid även genom en och samma individ utan att påtagligt ha med yttre förhållanden, samhällsklimat etc., att göra.

Genom att exemplifiera med *Doktor Glas* förtydligar Wilhelmi sina resonemang:

Man kan exempelvis inte läsa Hjalmar Söderberg när han beskriver Doktor Glas moraliska dilemma som om detta skulle upplevas som ett dilemma av alla människor i alla tidsåldrar. Men romanen är inte heller av rent individuellt intresse. Söderberg levde inte isolerad med sina litterära gestalter [...] Söderbergs roman nådde en framgång som vittnar om att många människor då (och nu) kände sig träffade av dess innehåll.²⁴⁰

Wilhelmi ställer frågan vilka dessa ”många människor” är och ger ett möjligt svar: ”I princip vilken människa som helst, men dock inte alla människor. I detta består den särskilda allmängiltighet som kan präglade litteraturen.”²⁴¹

Litteraturkritikens historia med fokus på tiden kring sekelskiftet 1900

Den moderna litteraturkritikens historia börjar 1880, enligt Per Rydén, professor vid litteraturvetenskapliga institutionen vid Lunds universitet. Dagspressen som i mycket är platsen för den moderna litteraturkritiken hade då ett modernt genombrott.²⁴² 1880 inledde Carl David af Wirsén sin syssla som litteraturkritiker i dagspressen²⁴³: ”I väsentliga stycken är han som den moderna tidsandans svurna motståndare fel kritiker i det här sammanhanget [...] Mot August Strindberg stod Carl David af Wirsén [...] och inte någon svensk Georg Brandes.”²⁴⁴ Den första 25-årsperioden av den moderna svenska litteraturkritiken avslutas, enligt Rydén, med Oscar Levertin 1906 som sedan ersattes av Fredrik Böök.²⁴⁵ Litteraturkritiken hör enligt Rydén, till ”de äldsta genrerna i nyhetsprocessen” och kännetecknas av en påtaglig oföränderlighet genom åren. Han beskriver litteraturkritikens genombrott:

²³⁷ Skantze, Marie 2001. *Fredrika Runeberg och smakdomarna: Explicit subjektivitet och värdering i svensk litteraturhistorieskrivning*, s. 26 f.

²³⁸ Enligt Wilhelmi finns intervjun i den spanska tidskriften *Cambio* 16. 6/9 1993.

²³⁹ Wilhelmi, Juan 1999. *Smak eller värde: En filosofisk undersökning av litterära omdömen*. s. 85.

²⁴⁰ *Ibid.*, s. 106.

²⁴¹ *Ibid.*

²⁴² Vilket, menar Rydén, snarare var flera genombrott: 1830 med *Aftonbladet*, 1864 med *Dagens Nyheter*, 1889 med *Stockholms Tidningen*, 1897 med *Svenska Dagbladets* reformering, eller 1909 med *Dagens Nyheter* amerikanisering.

²⁴³ först i *Post- och Inrikes Tidningar* och från 1886 också i *Vårt Land*.

²⁴⁴ Rydén, Per 1987. *Domedagar: svensk litteraturkritik efter 1880*. s. 452.

²⁴⁵ I min undersökning av receptionen ser man recensioner av såväl Wirsén, Levertin och Böök

Vad som sker är en informationsexplosion, där slutet av 1800-talet och början av 1900-talet bara ser början [...] Från det nya Sveriges begynnelse år 1865 och fram till en nutida och svåröverträffad kulmen har dagspressupplagan blivit femtio gånger större, och av de fem miljoner exemplar per utgivningstillfälle, som det numera handlar om, nås den första miljonen kring sekelskiftet.²⁴⁶

I och med att utrymmet totalt sett ordentligt ökar inom den ”publicistiska ramen” ökar också utrymmet för recensionerna väsentligt under åren 1880-1906.²⁴⁷ Från och med tidigt 1890-tal börjar man kunna urskilja en särskild kritikerkår, bestående av åtminstone ett femtiotal bedömare, enligt Rydén. Olika typer av kritiker kan märkas, och dessa existerar även i fortsättningen: diktarkritiker, publicistkritiker, lärda kritiker och yrkeskritiker. Han menar också att utgivningen av en bok inte sågs som något som fordrade omedelbar, journalistisk, bevakning. Dock fanns det stora skillnader mellan olika tidningars hållning. Rydén menar att man kan tala om en publicistisk och en journalistisk recensionsform. Det skulle emellertid, enligt Rydén, dröja fram till omkring 1950 ”innan ens de stora litterära begivenheterna allmänt började anmälas på myndighetsdagen”²⁴⁸

Karl Warburg var ”en Wirsén balanserande kraft” och påbörjade sitt litteraturkritikerverv redan 1876 på *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*, enligt Rydén: ”[...] kan man inte ta ifrån honom att han under ett kritiskt skede räddade en del av den unga litteraturen undan fördömsen.”²⁴⁹ Vidare nämner Rydén Ellen Key och menar att hon var den kvinna som ”betydde mest för litteraturen under något decennium på ömse sidor om sekelskiftet, men inte heller i hennes fall handlar det annat än marginellt om en litteraturkritik i begränsad mening”. Hon har, enligt Rydén, spelat en ”märklig roll som centralpunkt” även utanför sina skrifter: ”betydde hon oöverskådligt mycket [...] inte minst för ett par generationer ungdomar och däribland åtskilliga diktare. Hon läste deras manuskript i förväg och tog gärna deras parti mot de kritiker som inte var lika kärleksfulla”.²⁵⁰ Den moderna svenska litteraturkritiken utövades strax efter sitt genombrott ”med ett mästerskap som sedan i varje fall inte överträffats [...] Om det behöver man inte spekulera”, menar Rydén. Fredrik Böök stod i centrum under denna period. Han var omstridd men också den ledande opinionsbildaren och riktningsgivande för andra vare sig de var ”antagonister eller lärjungar”.²⁵¹ Den moderna litteraturkritikens andra skede sätter Rydén till 1907-1928. Han framhåller också att Bööks *Resa kring svenska parnassen* (1926) är den litteraturöversikt som betytt mest.²⁵²

Röster om litteraturkritik

Karin Boye, som var författare och poet men också arbetade som litteraturkritiker, framhåller distinktionen mellan smakomdöme och saklig kritik. Boye är negativt inställd till smakomdömet i litteraturkritik och menar att det ej är något lyckat varken för läsaren eller författaren: ”en litteraturkritiker gör mindre nytta som smakdomare än som översiktsspecialist och förklarare.”²⁵³ [...] En saklig kritik kan bemötas och ge

²⁴⁶ Rydén, Per 1987. *Domedagar: svensk litteraturkritik efter 1880*, s. 453.

²⁴⁷ *Ibid.*, s. 454.

²⁴⁸ Men *Doktor Glas* anmäldes ju på utgivningsdagen och strax därpå!

²⁴⁹ Rydén, Per 1987. *Domedagar: Svensk litteraturkritik efter 1880*, s. 456.

²⁵⁰ *Ibid.*, s. 460.

²⁵¹ *Ibid.*, s. 461.

²⁵² *Ibid.*, s. 327 f.

²⁵³ Boye, Karin [1932] 1992. Om litteraturkritik. I *Det hungriga ögat: journalistik 1930 -1936: recensioner och essäer*, s. 23 ff.

upphov till diskussion medan ett smakomdöme bara kan mötas med ett annat.²⁵⁴ Hon förordar också att kritikern försöker föra in verket i ett sammanhang. Yrkesrecensenten, menar hon, är en som måste ”sluka, sluka, sluka i det oändliga, utan behov, och på så sätt mer eller mindre förstöra sina andliga matsmältningsorgan.”²⁵⁵

Madeleine Gustafsson, litteraturkritiker, anser litteraturkritikens uppgift vara att ”urskilja de autentiska rösterna i sorlet”.²⁵⁶ Hon menar också att litteraturkritik är personlig därför att kritikern arbetar med sin egen känslighet och för att den måste utgå från kritikerns egen erfarenhet. Hon anser det vara viktigt att kritikern är synlig i texten, ”och inte låtsas att han talar från någon upphöjd, objektiv ståndpunkt”, för då har läsaren möjlighet att ”räkna med kritikern också som felkälla och korrigera för hans eller hennes uppfattning”.²⁵⁷ Gustafsson menar att kritikern ”ger exempel på en möjlig läsning”. Hon påpekar också, vad gäller värdering, att det är viktigt att infoga litteraturen i ett sammanhang, både till dagens verklighet och till litteraturen i övrigt.²⁵⁸

Johan Svedjedal, professor vid litteraturvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet, särskilt litteratursociologi, menar att recensioner ofta skrivs under stark tidspress och att kritikern ofta har flera lojaliteter och ”att skriva recensioner är att öva sig i konsten att väcka uppseende.”²⁵⁹ Om kritikerns uppgift idag jämfört med tidigare menar han att den mer har blivit att välja i ett flöde av böcker och mindre av att argumentera och värdera. Det är ofta via kritiken som den offentliga bilden av en författare skapas, menar han, då det är fler som läser om böckerna än som själva läser dem. Han menar vidare att: ”Man kan inte *sampla* recensioner för att hitta ett representativt urval. Varje recension representerar bara sig själv, sin egen och kritikerns position.”²⁶⁰ Recensionsmaterial kan bl. a. användas till att ”koppla samman en fas i värderingsprocessen med den vidare processen av kanonisering”. Trots det nära sambandet mellan litteraturhistoria och litteraturkritik studeras de idag ofta åtskilt vilket Svedjedal beklagar.²⁶¹

Tomas Forser, docent i litteraturvetenskap vid Göteborgs universitet och litteraturkritiker, påpekar att kritikern hade ett stort inflytande under det moderna genombrottet, samt under 1920-talet och 1960/70-talet, ett inflytande som Forser ej tror kan återkomma.²⁶²

²⁵⁴ Boye, Karin [1932] 1992. Om litteraturkritik. I *Det hungriga ögat: journalistik 1930 -1936: recensioner och essäer*, s. 23 ff.

²⁵⁵ Ibid.

²⁵⁶ Gustafsson, Madeleine 1993. *Att skriva om böcker*, s. 16 f.

²⁵⁷ Ibid., s. 22.

²⁵⁸ Ibid., s. 23 f.

²⁵⁹ Svedjedal, Johan 1998. Kritiska tankar: Om litteraturkritiken och det litterära systemet. *Tidskrift för litteraturvetenskap* s. 51 ff.

²⁶⁰ Ibid., s. 56 ff.

²⁶¹ Ibid., s. 59.

²⁶² Forser, Tomas 2002. Tabloidiseringen av det litterära samtalet: Om kritiken, dess villkor och former och genus. I *Kritik av kritiken*. s. 148.

8. Resultatredovisning

Detta kapitel ägnas åt en presentation av läsningar och tolkningar – konkretisationer – av *Doktor Glas*, genom ett sekel. Resultatet återges beskrivande, och i påföljande kapitel – Slutsatser och diskussion – ägnar jag mig åt att försöka förstå förändringarna och förklara verkets överlevnad utifrån vad som framkommit i analysen av texterna samt i övrigt material i uppsatsens tidigare kapitel, framför allt kapitel 6 om författaren, verket och den historiska kontexten, med stöd av teorikapitlet samt kapitel 7 om kanon, klassiker, litteraturhistoria och litteraturkritik. Analysmodellen, som jag presenterade i metodkapitlet, innebär att jag tittar särskilt på hur verket tolkas och värderas, vad som beaktas vad gäller stil, form, innehåll och handling, författaren, samt attityder till verket och om jämförelser görs med andra verk och författare. Utöver detta iakttar jag också vad som särskilt lyfts fram om HJS och verket i litteraturhistoriska verk och litteraturhandböcker. Resultatet presenteras under fem tidsperioder. Redovisningen följer analysmodellen i avsikt att göra det hela överskådligt och underlätta jämförelse mellan tidsperioderna. Materialet talar på detta sätt mycket ”för sig själv” till läsaren, enligt min uppfattning. För den intresserade, och för att ur objektivitetssynpunkt underlätta för läsaren att ta ställning till om han eller hon uppfattar konkretisationerna och värderingarna annorlunda, finns referat av allt textmaterial i bilaga 3. Texterna är i bilagan placerade i tidsordning och markerade efter textart: recensioner m.m. 1905-1906 (R), essäer och artiklar (E), litteraturhistoriska verk eller handböcker (L) och forskningsartiklar eller avhandlingar (F). I bilaga 2 finns en lista med en beskrivning av en del av författarna och tidskrifterna, en information som löpande har införskaffats för att underlätta bedömningen av texternas art och den källkritiska värderingen i min undersökning. I redovisningen nedan har hänvisningar till ursprungstexten, i form av fotnoter, utelämnats när det gäller attityder samt jämförelser med andra verk och författare. Jag inser att det kunde vara av visst intresse för läsaren att även i dessa punkter tydligt se exakt vad redovisningen grundas på. För att ej totalt överbelamra detta kapitel med fotnoter och i akt att inte ytterligare försvåra den löpande läsningen har jag dock valt att utelämna dessa. Jag har bedömt det vara av större vikt med referenser i de andra fyra punkterna, då attityder och andra verk är lättare att kontrollera i textreferaten. Jag har inte ansett det vara av så stor vikt, för denna undersökning, att exakt peka ut av vem och vid vilken tidpunkt ett annat verk sätts i samband med *Doktor Glas*. Attityderna är ju också mer en bedömningsfråga av mig än vad skribenternas tolkningar och värderingar är.

1905-1920

- Genomgående beröms stilen i verket, Oscar Levertin uttrycker sig sålunda: ”Hans formgivning besitter en i vår litteratur enastående skärpa. Hans stil står i sin art fulländningen nära. Som ingen annan hos oss förfogar han över den enkla uttrycksfullhetens konst. Hans enfärgade språk gnistrar och glimmar som ett smycke av svart jet, och en levande och sinnrik kvickhet förlämnar varje liten sats sin slipning och sin distinktion”²⁶³. Fredrik Böök uttrycker sig, angående HJS’ stil i verket, så: ”En mera sober och invändningsfri prosa än den Söderberg skrifver äger icke vår litteratur. Den har hvarken glans eller prakt, men den är fläckfritt mattslipad, och sin höga rang får den genom den absoluta klarhet, hvarmed den uttrycker sin upphofsmans intentioner.”²⁶⁴ Det finns

²⁶³ Levertin, Oscar 1905. Recension i *Svenska Dagbladet* 8-9/12.

²⁶⁴ Böök, Fredrik 1906. Recension i *Ord och Bild*, s. 235-237.

också exempel på att författaren tillerkänns stor stilistisk förmåga utan att detta ses som något positivt då innehållet i verket är så negativt och att förhållandet att det är uttryckt på ett bra språk gör det hela bara värre²⁶⁵. Ofta kommenteras att HJS redan är känd som en mästare stilistiskt sett²⁶⁶, några ser honom som den främste, som ”elegant stilist och spirituellt kåsör”, bland samtida svenska författare och det ryms ett stort konstnärligt värde i verket.²⁶⁷

- Angående innehåll och handling anförs att: handlingen är dålig²⁶⁸; det är svårt att tro att den fredlige doktor Glas kan utföra mordet, även om handlingen motiveras²⁶⁹; hans sätt att resonera sig fram till mordhandlingens psykologiska orimlighet²⁷⁰; den psykologiska skildringen är mycket bra, trovärdig²⁷¹; det är en mästerlig analys²⁷²; psykiatriskt sett är verket ett mästerverk²⁷³;

Glas är en sjuk person²⁷⁴; det är otydligt tecknat i verket huruvida Glas är sjuk eller frisk och det borde tydliggjorts²⁷⁵; det är störande att Glas skildras både som poet och vetenskapsman och HJS borde valt att göra Glas till ettdera²⁷⁶; HJS skulle ha konstruerat ett mer ”tvingande” fall då det ej övertygar ”att en klok man [...] som vill handla rätt” skulle vilja bli en mördare²⁷⁷; skildringen är meningslös då Glas framstår både som en ”hjälteduglig sedlig banbrytare” och ”moralisk defekt, af en tvångsidé angripen person”²⁷⁸; bokens svaghet ligger i den otydliga karaktärsskildringen: ”Antingen är doktor Glas [...] ansvarig för sina handlingar, och då är det ingen människa, utan en tankekonstruktion, eller också är han en däre, och då får romanen ingen räckvidd som diktverk, eftersom den behandlar ett patologiskt fall.”²⁷⁹; händelseförloppet är osannolikt men HJS’ förmåga att skissera personer är god²⁸⁰;

ämnet som verket tar upp är det tvingande lutherska äktenskapet²⁸¹; ämnet är huruvida man får döda en annan människa²⁸²; det handlar om kyrko- och kristendomskritik och om prästhat²⁸³; verket handlar om livets gåta utan att ge annat svar än att livet är oförklarligt²⁸⁴;

Glas är determinist²⁸⁵; Glas har undermedvetna känslor²⁸⁶; verket är fullt av idéer och frågor²⁸⁷; HJS har på ett ”genialiskt och tankeväckande sätt diskuterat” frågan om en

²⁶⁵ Wirsén Carl David af 1905. Recension i *Vårt Land* 15/12.

²⁶⁶ Se t ex Nordensvan, Georg 1905. Recension i *Dagens Nyheter* 14/12.

²⁶⁷ Hanzen, John 1905. Recension i *Malmötidningen* 19/12.

²⁶⁸ Detta skriver bl.a.: Karl Warburg i sin recension 30/11 1905 i *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*; Anna Örn i *Göteborgs Aftonblad* 16/12 1905;

²⁶⁹ Böök, Fredrik 1906. Recension i *Ord och Bild*. s. 235-237.

²⁷⁰ Ibid.

²⁷¹ Se bl.a. Nordensvan, Georg 1905. Recension i *Dagens Nyheter* 14/12.

²⁷² Castrén, Gunnar. Recension i *Euterpe* 1905, s. 426-428,

²⁷³ Bjerre, Poul 1905. En stridsartikel. *Stockholms Dagblad* 5/12.

²⁷⁴ Bjerre, Poul 1906. *Diktens Lifsvärde* s. 64-102 specifikt om Doktor Glas.

²⁷⁵ Larsson, Hans Emil 1905. Recension i *Nordisk tidskrift*.

²⁷⁶ Levertin, Oscar 1905. Recension i *Svenska Dagbladet* 8-9 /12.

²⁷⁷ Örn, Anna 1905. Recension i *Göteborgs AB* 16/12.

²⁷⁸ Larsson, Hans Emil 1905. Recension i *Nordisk tidskrift*.

²⁷⁹ Bergman, Bo 1907. Hjalmar Söderberg: Ett diktarpöträtt, *Idun* s. 89.

²⁸⁰ Vetterlund, Fredrik 1906. Recension i *Aftonbladet* 27 /1.

²⁸¹ Levertin, Oscar 1905; Wirsén Carl David 1905; Örn, Anna 1905; Hanzen, John 1905.

²⁸² se t ex Warburg, Karl 1905. Recension i *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* 30/11; Hanzen, John 1905; Örn, Anna 1905; Böök, Fredrik 1906; Larsson, Hans Emil 1905.

²⁸³ Levertin, Oscar 1905; Böök, Fredrik 1906; Örn, Anna 1905; (i viss mån)Vetterlund, Fredrik 1906.

²⁸⁴ Kommentar av *Stockholms Dagblad* 1905 under rubriken ”Diskussion om en bok” 29/12.

²⁸⁵ Wirsén Carl David af 1905. Recension i *Vårt Land* 15/12

²⁸⁶ Levertin, Oscar 1905. Recension i *Svenska Dagbladet* 8-9 /12.

person som förgiftar tillvaron för andra har existensberättigande, utan att ge något svar vilket ej heller varit hans avsikt;²⁸⁸

Helgas make gör anspråk på sina äktenskapliga rättigheter²⁸⁹; Helga måste befrias för att utan att känna sig brottslig kunna tillhöra den man hon älskar²⁹⁰; detta att Helga älskar en annan medför att hon känner vämjelse för maken²⁹¹; Helga borde ha kunnat genomdriva skilsmässa²⁹²; det är konstigt att Reckes ”illegitima” omfamningar bedöms högre än pastorns ”legitima”²⁹³; pastorn gör sina ’äktenskapliga rättigheter’ gällande med makt²⁹⁴; Helga utsätts för ”upprepad våldtäkt”²⁹⁵; HJS gör sig skyldig till försenad polemik vad gäller lutherska äktenskapsuppfattningen²⁹⁶;

Glas försvarar självmord²⁹⁷; kärleken ses som bara vara för de unga och vackra i verket²⁹⁸; verket är som helhet kyskt och sedligt, ”fast det dröjer åtskilliga år i utvecklingen, innan den kan rekommenderas som lämplig konfirmationsgåfva åt unga flickor”²⁹⁹.

En psykologisk analys av doktor Glas görs³⁰⁰.

Det sias om verkets framtid: att man i verket i ett annat tidevarv ska finna ypperliga dokument för bedömandet av tidens ungdom och HJS verk och att man med avståndet ska få en förståelse för ”det vingskjutna modet och den durkdrifna skepticismen” och HJS skulle kanske i en annan tid vara sin ungdoms ”förare och främste, ej endast tolken för dess smärtfyllda ironi”³⁰¹, och ”om femtio år framåt då ”Doktor Glas” med tämlig säkerhet alltjämt har något af sitt skälfvande lif i behåll [...]”³⁰².

Några anser verket kunna bli farligt och förmå andra att göra liknande handlingar, då Glas framställs så att man kan lockas till att känna sympati för honom³⁰³.

- Attityden mot verket är: neutral; beundrande; förtjust; berömmande; hyllande; positiv; beundrande (för stilen) kombinerat med skepsis (mot handlingen); skeptisk till berömmet (som boken fått) som ses som överdrivet; negativ; underkännande; nedvärderande; upprört aggressiv; hånfull; ifrågasättande; nedvärderande i kombination med uppskattande; aggressivt negativ; munter, road.
- Om författaren sägs att: han liksom Glas är ”bejakad av simpelt öfversitteri”³⁰⁴; han tror sig vara konstnär för att han är kall och hjärtlös³⁰⁵; han i verket tar upp sina egna

²⁸⁷ Signaturen J.M 1905. Recension i *Uppsala Nya tidning* 5/12. Se även Levertin, Oscar 1905. Recension i *Svenska Dagbladet* 8-9/12.

²⁸⁸ Hanzen, John 1905. Recension i *Malmötidningen* 19/12.

²⁸⁹ Wirsén Carl David af 1905. Recension i *Vårt Land* 15/12.

²⁹⁰ Örn, Anna 1905. Recension i *Göteborgs AB* 16/12

²⁹¹ Castrén, Gunnar i *Euterpe* 1905, s. 426- 428

²⁹² Vetterlund, Fredrik 1906. Se också Larsson, Hans Emil 1905.

²⁹³ Böök, Fredrik 1906. Recension i *Ord och Bild*. s. 235-237.

²⁹⁴ Larsson, Hans Emil 1905. Recension i *Nordisk tidskrift*.

²⁹⁵ von Melsted, Henning 1905 Öppet svar till Poul Bjerre, publ. i *Sthlm:s dagblad* 29/12.

²⁹⁶ Levertin, Oscar 1905. Recension i *Svenska Dagbladet* 8-9/12; Örn, Anna 1905. Recension i *Göteborgs Aftonblad* 16/12.

²⁹⁷ Wirsén Carl David af 1905. Recension i *Vårt Land* 15/12.

²⁹⁸ Larsson, Hans Emil 1905. Recension i *Nordisk tidskrift*.

²⁹⁹ Levart, Johan (Satyr) 1905. *Figaro* 23/12.

³⁰⁰ Bjerre, Poul 1905. En stridsartikel i *Stockholms Dagblad* 5/12; Bjerre, Poul 1906. *Diktens Lifsvärde* s. 64-102 specifikt om Doktor Glas.

³⁰¹ Signaturen E-r 1905. Recension i *Socialdemokraten* 1/12.

³⁰² von Melsted, Henning 1905 Öppet svar till Poul Bjerre, publ. i *Sthlm:s dagblad* 29/12

³⁰³ Larsson, Hans Emil 1905. Recension i *Nordisk tidskrift*. Se även Böök, Fredrik 1906. Recension i *Ord och Bild*. s. 235-237.

³⁰⁴ Wirsén Carl David af 1905. Recension i *Vårt Land* 15/12

³⁰⁵ Ibid.

åsikter³⁰⁶; Glas är hans språkrör, författarens egen röst hörs genom verket med en ”kärf och bitter samhällssatir”³⁰⁷; HJS tillhör dem som bara vill väcka uppseende³⁰⁸; HJS har mindre gemensamt med pessimismens store mästare, Schopenhauer, än han själv anar³⁰⁹. Levertin påpekar att överensstämmelsen mellan en diktad gestalt och dess upphovsman aldrig är fullständig³¹⁰. Wirsén vill heller ej ”identifiera den här skildrade doktor Glas lefnadsåsikter med hr Hj. Söderbergs” men kan inte förstå hur han kan ”finna nöje i att sysselsätta sig med de vidriga föremål som här afhandlas”³¹¹.

- Verk och författare som verket jämförs med och som det i övrigt associeras till: Anatole France vad gäller stilen, språket; Fjodor Dostojevskijs *Raskolnikov- Brott och Straff* (1866) där man ser både likheter och skillnader; HJS’ *Martin Bircks ungdom* (1901); Björnstjerne Björnsons novell *Magnhild* (1877), Björnstjerne Björnssons *Paa Guds veje* (1889); Juhani Aho *Prästens hustru* (1893); Dumas d.y. *L’Etrangere* (1898); Arne Garborgs *Traette maend* (1891); William Shakespeares Hamlet (vad gäller personen Glas); Arthur Schopenhauer.
- Litteraturhistoriska verk behandlar HJS sparsamt, inte mycket sägs om hans verk, dock kommenteras HJS’ stil berömande och han kallas en ironisk desillusionerad pessimist.³¹²

1921-1950

- Verket ses som: HJS’ kanske förnämsta verk³¹³; centralverket i hans produktion³¹⁴; en ypperligt komponerad och helstöpt roman³¹⁵; HJS’ ”säkrast komponerade berättelse, där tankarna och handlingen fastast slutits samman”³¹⁶; ”mästerverket i melankolisk lyrisk naturmålning”³¹⁷; en av hans större romaner³¹⁸; det verk där hans kyrkokritik kommer till starkast uttryck³¹⁹; en klassiker³²⁰; HJS’ mest berömda prästskildring³²¹; överlägset *Martin Bircks ungdom*³²²; ett skickligt utfört tankeexperiment men lämnar läsaren ”ganska likgiltig”³²³; ett verk som ej längre upprör och att HJS’ böcker tillhör

³⁰⁶ Örn, Anna 1905. Recension i *Göteborgs AB* 16/12; Vetterlund, Fredrik 1906. Rec. i *Aftonbladet* 27 /1; Bolander, Carl-August 1915. *Svenska diktare just nu: Litterära essayer*, s. 113- 139

³⁰⁷ Örn, Anna 1905. Recension i *Göteborgs AB* 16/12

³⁰⁸ Bjerre, Poul 1906. *Diktens Lifsvärde* s. 64-102 specifikt om Doktor Glas.

³⁰⁹ Böök, Fredrik 1906. Recension i *Ord och Bild*.

³¹⁰ Levertin, Oscar 1905. Recension i *Svenska Dagbladet* 8-9 /12.

³¹¹ Wirsén, Carl David af 1905. Recension i *Vårt Land* 15/12.

³¹² Schück & Warburg 1918. *Huvuddragen av Sveriges Litteratur*, s. 276.

³¹³ Steffen, Richard 1921. Översikt av Svenska litteraturen Tiden 1900-1920, s. 23. (Om HJS o hans verk s. 23-37).

³¹⁴ Rydsjö, Daniel 1929. *Raskolnikov och Doktor Glas. Bokstugan*, s. 396 ff.; se även Holmberg, Olle 1932. *Från Hjalmar Söderberg till Pär Lagerkvist*, s. 204 f.

³¹⁵ Elster, Kristian 1922. Artikel om HJS i *Samtiden*, s. 518. Artikelns omfång är s. 513-532.

³¹⁶ Castrén, Gunnar 1932 i Schück & Warburg. *Illustrerad svensk litteraturhistoria*, s. 417.

³¹⁷ Stolpe, Sven 1934. *Hjalmar Söderberg*, s. 34.

³¹⁸ Hasselberg, Gudmar 1945. *Svensk nittonhundratalslitteratur*, s. 12 f.

³¹⁹ Henriques, Alf 1945. *Svensk litteratur efter 1900*. Kapitlet ”På väg mot vilja och samkänsla (1900-1914): Själens ensamhet”, s. 23.

³²⁰ Ahlenius, Holger 1949. Inledning i *Doktor Glas*, s. 21.

³²¹ Sjöstedt, Nils-Åke 1950. *Sören Kierkegaard och svensk litteratur: Från Fredrika Bremer till Hjalmar Söderberg*, s. 384 ff.

³²² Böök, Fredrik 1926. *Resa kring svenska parnassen*, s. 21. HJS ägnas mest plats av de 12 författare som upptas, 36 sidor,

³²³ Castrén, Gunnar 1932 i Schück & Warburg. *Illustrerad svensk litteraturhistoria*, s. 417 (HJS behandlas i kapitlet ”Nittiotialets realister” s. 412-420); se även Elster, Kristian 1922, s. 518, som också anser verket vara ett tankeexperiment.

det förflutna³²⁴; intrigen är välbyggd och välberäknad³²⁵; intrigen är konstruerad³²⁶; ”något av det helgjutnaste och mest kaotiska, det personligaste och mest depersonaliserat objektiva [...] något av det paradoxalaste och mest obarmhärtigt logiska, som jag vet vara skrivet”³²⁷.

- Vad gäller handling och innehåll: Böök menar att HJS har visat sympati för Glas som visar ett nietscheanskt förakt för vardagsmänniskan, att Glas är en korsning mellan flanör och övermänniska och att Gregorius inte skildras som någon ”översittare eller despot” varför det ej finns något ridderligt i mordet³²⁸. Även i andra texter talas om en övermänniskoskildring och associeras till Nietzsche³²⁹. Vidare sägs om handlingen att: HJS gör sig skyldig till försenad polemik vad gäller den lutherska äktenskapsuppfattningen³³⁰; Gregorius missbrukar sin hustru erotiskt³³¹; Gregorius tilltvingar sig brutalt sina äktenskapliga rättigheter³³²; det är en sannolik psykologisk skildring³³³; verket rymmer ett prästhat³³⁴;

det är en ”symbolisk omskrivning för väsentliga djupförlopp” i HJS’ eget liv – mordet är ett symboliskt uttryck för HJS’ kamp mot religionen, Helga är den ”omedelbara livsglädjen”, Gregorius kyrkan och Glas är ”genomskinligheten, tomheten, renheten, logikens symbol”³³⁵;

Glas ses som smittad av den moralskräck som ”härjade i vida kretsar” under 1800-talets senare del³³⁶; ett nära samband ses med samtidens debatt om dubbelmoralen som delade upp erotiken i en anständig och en sinnlig och att paret Gregorius äktenskap är osedligt enligt HJS liksom enligt Ellen Keys syn³³⁷;

HJS’ prästsatir ligger långt från Kierkegaards’ då HJS angriper det omedvetna, och ej det medvetna, hyckleriet och att verket visar på HJS’ förnekande av det centrala kravet hos K. att man ska välja, då Glas försöker begå en fri handling en gång i sitt liv, som leder till besvikelse och är meningslös³³⁸.

- Angående författaren anförs att: *Doktor Glas* är ett exempel på det hat mot olikänkande som ”bildar en åder” i HJS’ författarskap³³⁹; verket är ett exempel på HJS’ oförmåga att skildra ”handlingsmänniskor” då HJS ej trodde på den fria viljan utan var determinist³⁴⁰; HJS är ej gestaltskapande³⁴¹; HJS’ sympati för Glas skiner igenom³⁴².

³²⁴ Böök, Fredrik 1926. *Resa kring svenska parnassen*, s. 2.

³²⁵ Ibid., s. 25.

³²⁶ Stolpe, Sven 1934. *Hjalmar Söderberg*, s. 48 f.

³²⁷ Linde, Ebbe [1936] 1978. ”Hjalmar Söderberg” i *Författarnas litteraturhistoria*. Underrubrik ”Doktor Glas”, s. 254-256. Ursprungligen publicerad i *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* 1936.

³²⁸ Böök, Fredrik 1926, *Resa kring svenska parnassen*, s. 25 ff.

³²⁹ Böök, Fredrik 1929, *Svenska litteraturens historia*, s. 183; Rydsjö, Daniel 1929. Raskolnikov och Doktor Glas. Bokstugan, s. 396 ff.;

³³⁰ Böök, Fredrik 1926, *Resa kring svenska parnassen*, s. 27.

³³¹ Linde, Ebbe [1936] 1978. Hjalmar Söderberg. I *Författarnas litteraturhistoria*. Underrubrik ”Doktor Glas”, s. 254-256. Ursprungligen publicerad i *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* 1936.

³³² Ahlenius, Holger 1949. Inledning i *Doktor Glas*, s. 20 f.

³³³ Elster, Kristian 1922. Artikel om HJS i *Samtiden*, s. 513-532.

³³⁴ Stolpe, Sven 1934. Hjalmar Söderberg, s. 116 f.

³³⁵ Linde, Ebbe [1936] 1978. Hjalmar Söderberg i *Författarnas litteraturhistoria*, s. 254-256.

³³⁶ Böök Fredrik 1926, *Resa kring svenska parnassen*, s. 25.

³³⁷ Ahlenius, Holger 1949. Inledning i *Doktor Glas*, s. 18.

³³⁸ Sjöstedt, Nils -Åke 1950. *Sören Kierkegaard och svensk litteratur: Från Fredrika Bremer till Hjalmar Söderberg*, s. 384 ff.

³³⁹ Böök Fredrik 1926, *Resa kring svenska parnassen*, s. 25 f.

³⁴⁰ Hasselberg, Gudmar 1945. *Svensk nittonhundratalslitteratur*, s.12 f.

³⁴¹ Ibid.; Jaansson, Knut 1946. Hjalmar Söderberg i *Essayer*, s. 47-78 om HJS, s. 68 f om Doktor Glas;

Castrén, Gunnar 1932, i Schück & Warburg. *Illustrerad svensk litteraturhistoria* s. 420.

Ebbe Linde tolkar verket som en symbolisk omskrivning för väsentliga djupförlopp i HJS' eget själsliv.³⁴³ En författare uppmanar HJS att sluta att ”predika denna den vidrigaste, den skamlösaste bland alla fräcka idéer, den fria kärleken” och att han aldrig mer ska ”som i 'Doktor Glas' predika mordet, det samvetslösa, ostraffade mordet,[...] som [...] blev det egentliga upphovet till en våldshandling som det vångska mordet i Kungsträdgården.”³⁴⁴ Denna text är möjligen menad som en satir över mottagandet av HJS, detta tydliggörs eventuellt genom att se mer av texten i bilaga 3, s. 90.

- Attityden till verket är: hyllande; berömmande; intresserad och positiv; hyllande men skeptisk till prästhatet; neutral; kritisk.
- Verk och författare som jämförelser görs med: Sören Kierkegaard; Friedrich Nietzsche; Fjodor Dostojevskijs *Brott och Straff* (1866) – en del ser likheter och andra ser skillnader – likheterna är övermänniskan, olikheten att Glas ej har samvetskval efter dådet, vilket Raskolnikov har; August Strindbergs *I havsbandet* (1890); *Martin Bircks ungdom*. Johann Wolfgang von Goethes (1749-1832) *Faust*.
- I litteraturhistoriska verk ägnas HJS ofta flera sidor och hans olika verk beskrivs. HJS beskrivs äga ett temperament präglad av ”tvivelsjuk och melankolisk resignation” och att han är negativ och pessimistisk, att ett av HJS' huvudintressen är förhållandet mellan könen och att hans ”sanningskrav och hänsynslösa ärlighet i bekännelsen” tillhör de positiva sidorna hos honom.³⁴⁵ Någon nämner hans kamp för sanning och rätt³⁴⁶. Det anges att han är bättre i novellformen eller i det anekdotiska, där han är en mästare, än i att skildra gestalter och större berättelser³⁴⁷. Han beskrivs som en mästare stilistiskt: ”Spetsig ironi, skarp satir, slagfärdighet, måttfullhet, utsökt enkelhet och klarhet äro hans egenskaper”.³⁴⁸ Han har en i sin art klassisk stil.³⁴⁹

1951-1970

- Allmänt om verket och dess stil uttrycks att: det är höjdpunkten på HJS' språkliga mästerskap³⁵⁰; han med verket nått toppen i sin produktion³⁵¹; det är en av de svenska romaner som skulle ha chans att etablera sig utomlands³⁵²; problemet är oklart men det vägs upp bl. a. av att stilens moral inte nått högre i någon annan svensk bok³⁵³; det är en idéroman och problemroman³⁵⁴; det är det av HJS' verk som är mest sammanhållet som komposition³⁵⁵; verket har tålt tiden sämre än *Martin Bircks ungdom*, det är nietzscheanskt färgat och en pappersblomma som aldrig levat³⁵⁶; det är en kriminalskildring som blivit så likgiltig att den ej längre går att diskutera³⁵⁷; det rymmer blommande prosalyrik

³⁴² Elster, Kristian 1922, s. 513-532; se även Böök, Fredrik 1929. *Svenska litteraturens historia*, s. 183, samt Laurin Carl G. 1931. *Minnen*, s. 474.

³⁴³ Linde, Ebbe [1936] 1978. Hjalmar Söderberg i *Författarnas litteraturhistoria*, s. 254-256.

³⁴⁴ Bolander, Carl-August 1915. *Svenska diktare just nu: Litterära essayer*, s. 138.

³⁴⁵ Steffen, Richard 1921. *Översikt av Svenska litteraturen Tiden 1900-1920*, s. 24.

³⁴⁶ Henriques, Alf 1945. *Svensk litteratur efter 1900*, s. 22.

³⁴⁷ Hasselberg, Gudmar 1945. *Svensk nittonhundratalslitteratur*, s. 12 f.

³⁴⁸ Steffen, Richard 1921. *Översikt av Svenska litteraturen Tiden 1900-1920*, s. 24.

³⁴⁹ Castrén, Gunnar 1932 i Schück & Warburg. *Illustrerad svensk litteraturhistoria*, s. 420.

³⁵⁰ Bergman, Bo 1951. *Hjalmar Söderberg*, s. 147 ff.

³⁵¹ Hallsten, Olof 1951. ”En Graciöst förarglig författare”. *Metallarbetaren* nr 43, s. 4 f.

³⁵² Holmberg, Olle 1957. *Lovtal över svenska romaner*, s. 80.

³⁵³ *Ibid.*, s. 81 ff.

³⁵⁴ *Ibid.*, s. 86 ff.

³⁵⁵ Brandell, Gunnar 1958. *Svensk Litteratur 1900-1950*, s. 36-38.

³⁵⁶ Gustafson, Alrik 1961. *Den svenska litteraturens historia 1900-talet*, s. 16-19 om HJS.

³⁵⁷ Landqvist, John [1964] 2002. *Poul Bjerre: Själlsläkaren och konstnären*, s. 30 f.

och har ett utsökt melankoliskt språk och avslutningen är ej tendentiös³⁵⁸; som Stockholmsskildring och stilkonst är det Hjs' främsta verk³⁵⁹; det är Hjs' främsta verk kompositionellt och stilistiskt och ett av huvudverken i den svenska romanlitteraturen³⁶⁰; det är språket som kommer att fånga läsare i framtiden³⁶¹.

- Om handling och innehåll anförts att: verket handlar om en man som försöker göra uppror mot ödet och "spränga sitt väsens gränser" vilket medför främlingskap inför tillvaron³⁶²; verket är ett tankeexperiment där "livets puls" fattas³⁶³; det polemiska ges alltför stor plats, verket är ett "angrepp mot livets 'absoluta värde'" och mot plikt-begreppet som tvång, mot det lutherska äktenskapet, mot religion och prästerna, och oviljan mot prästerna har tagit orimliga proportioner³⁶⁴;

verket bör förstås symboliskt³⁶⁵; verket föregick vad psykoanalysen senare skulle presentera³⁶⁶; drömmar används för att åskådliggöra Glas' innersta önskningar och tankar och Hjs visar det undermedvetnas existens³⁶⁷; verket gestaltar det fåfänga i kärleken och det är psykologiskt intressant då Hjs använder det undermedvetna som "handlingsbärande faktor"³⁶⁸; mordhandlingen vägs upp av Glas' vägran att hjälpa en kvinna till abort och Glas ser moralen som sedvänjor och fördomar. Mordet utförs för att Glas är sjuk av förälskelse och därmed tappar proportionssinne och det är ej kärleken i sig utan drömmen om kärlek som är makten för Glas. Han offrar både sig själv och prästen utan någon vinst – kanske är det verkets egentliga mening³⁶⁹;

verket är ett försvar för övermänniskofilosofien och för att en parasit får mördas, handlingen i verket är orimlig och Glas handling är psykologiskt besynnerlig. Helga misshandlas erotiskt av sin avskyvärde make³⁷⁰; den etiska motiveringen är ej övertygande, ej heller skildringen av Glas reaktioner efter dådet³⁷¹; Glas sympatiserar med de unga och vackra som ställs mot fulhet och ålderdom och pastorn är en symbol för det äktenskapliga tvånget³⁷².

Ebbe Lindes symboliska tolkning från 1936 nämns i ett litteraturhistoriskt verk (psykoanalytiska tolkning av verket som en symbolisk omskrivning för djupförlopp i Hjs' eget själsliv).³⁷³ Någon gör en jämförelse mellan *Doktor Glas* och Guy de Maupassants novell *Le Horla* och finner många slående likheter verken emellan vad gäller såväl form, innehåll och stil.³⁷⁴

³⁵⁸ Linder, Erik Hjalmar 1965. *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria: Fem decennier av nittonhundratalet*, s. 45 f. (Hjs ägnas 15 sidor varav *Doktor Glas* 1,5 sida).

³⁵⁹ Lindström, Hans 1965. *Litteraturhistoria för gymnasiet*, s. 265. (Om Hjs s. 264-266).

³⁶⁰ Kyhle, Per Gunnar 1970. I *Svenskt litteraturllexikon*, s. 560-561 om Hjs.

³⁶¹ Linder, Erik Hjalmar 1965. *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria: Fem decennier av nittonhundratalet*, s. 45 f.

³⁶² Bergman, Bo 1951. *Hjalmar Söderberg*, s. 136.

³⁶³ Ibid., s. 144; Verket kallas också ett tankeexperiment hos Tigerstedt, E.N 1955. En illusionsfri sanningssökare (uppslagsord Söderberg, Hjalmar) i *Kunskapens bok*, s. 3398-3399.

³⁶⁴ Bergman, Bo 1951. *Hjalmar Söderberg*, s. 145 f.

³⁶⁵ Hallsten, Olof 1951. "En Graciöst förarglig författare". *Metallarbetaren* nr 43, s. 4 f.

³⁶⁶ Linder, Erik Hjalmar 1965. *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria: Fem decennier av nittonhundratalet*, s. 45 f.

³⁶⁷ Rydberg, Anders 1953. *Om drömmar i Hjalmar Söderbergs produktion*, s. 41.

³⁶⁸ Kyhle, Per Gunnar 1970. I *Svenskt litteraturllexikon*, s. 560-561 om Hjs.

³⁶⁹ Holmberg, Olle 1957. *Lovtal över svenska romaner*, s. 86 ff.

³⁷⁰ Brandell, Gunnar 1958. *Svensk Litteratur 1900-1950*, s. 36-38.

³⁷¹ Lindström, Hans 1965. *Litteraturhistoria för gymnasiet*, s. 265.

³⁷² Linder, Erik Hjalmar 1965. *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria: Fem decennier av nittonhundratalet*, s. 45 f.

³⁷³ Brandell, Gunnar 1958. *Svensk Litteratur 1900-1950*, s. 36-38.

³⁷⁴ Hedberg- Milles, Birgitta 1962. "En Hjalmar Söderberg studie". *Svensk litteraturtidskrift*, s. 117-122 om *Doktor Glas*.

- Attityder: ifrågasättande; neutralt beskrivande; analyserande; hyllande; berömmande (av stil och form).
- Angående författaren anføres att: sufflörens röst hörs bakom replikerna³⁷⁵; *HjS* tycker ej om Klas Recke och han säger inget om vad han anser om mordet trots att det är en problemroman³⁷⁶; det är underligt att *HjS* skriver denna handling när han annars var emot dödandet³⁷⁷.
- Verk och författare som jämförs med *Doktor Glas*: L. Kruses *Morderen med Koldt Overlag og dog en Mand der fortiener Agtelse: Et psykologisk Forsog* (början av 1800-talet); Fjodor Dostojevskijs *Brott och Straff* (1866); Peter Nansens *Julies dagbok* (1893); Jonas Lies *Naar sol gaar ned* (1896); *HjS*' *Förvillelser* (1895) och *Martin Bircks ungdom* (1901); Erik Skrams *Gertrude Colbjørnsen* (1898); Sören Kierkegaard; Friedrich Nietzsche; Guy de Maupassants *Le Horla* (1887).
- I de litteraturhistoriska böckerna sätts *HjS* i samband med fin de siècle, anses ha fin ironi och glasklart språk och ett starkt intresse för religiösa frågor³⁷⁸. Gunnar Brandell ägnar nio sidor åt *HjS* och beskriver ganska hyllande författaren, vad gäller stil, moral och tankegångar och att det är centralt med brytningen mellan moralism och determinism hos *HjS*. Hans verk bedöms ej lika högt, av Brandell, som hans person.³⁷⁹ Erik Hj. Linder ägnar 15 sidor åt författaren, hans liv och hans verk. Linder beskriver *HjS* som ”nyktert iakttagande”, ”främmande för mysticism” och att ”hans skarpa kvickhet och böjelse för att avslöja och genomskåda stämde väl med åttiotialstendensen”. *HjS* var dock också en melankoliker ”som bittert kände sin brist på handlingskraft [...] Stillsam ironi var hans naturliga livsytring. Det stämde helt med *fin-de-siècle*”. Linder menar att *HjS*' personlighet hade ”ett påfallande statiskt drag” och att hans kritiska inställning till kristendomen med åren tilltog och blev en ”halsstarrig fanatism”.³⁸⁰ Josua Mjöberg anför att *HjS* angrep hyckleri samt gjorde inlägg mot vålds- och diktaturtendenser³⁸¹. På 1970-talet nämns att *HjS* hade vetgirighet, ironi och satir, ärlighet och kvickhet, melankoli och egocentricitet och att han gjorde en uppmärksam insats under 1930-talet ”som avslöjare och bekämpare av nazismen” och att han är mer självbeskrivande än gestaltskapande.³⁸²

1971-1990

- Allmänt om verket och dess stil anføres att det är: *HjS*' mest helgjutna verk³⁸³; den beträffande ämnesvalet mest objektiva av *HjS*' böcker, ett centralt verk inom sin epok, ett mästerverk berättartekniskt och kanske vår finaste Stockholmskildring³⁸⁴; *HjS*'

³⁷⁵ Bergman, Bo 1951. *Hjalmar Söderberg*, s. 153.

³⁷⁶ Holmberg, Olle 1957. *Lovtal över svenska romaner*, s. 82-88.

³⁷⁷ Brandell, Gunnar 1958. *Svensk Litteratur 1900-1950*, s. 36-38.

³⁷⁸ Tigerstedt, E. N. 1955. En illusionsfri sanningssökare. i *Kunskapens bok*, s. 3398-3399.

³⁷⁹ Brandell, Gunnar 1958. *Svensk Litteratur 1900-1950*, s. 31- 39.

³⁸⁰ Linder, Erik Hjalmar 1965. *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria: Fem decennier av nittonhundratalet*, s. 38 f.

³⁸¹ Mjöberg, Josua 1963. *Svensk litteraturhistoria: För det högre skolstadiet*, s. 245 f.

³⁸² Kyhle, Per Gunnar 1970. I *Svenskt litteraturllexikon*, s. 560-561 om *HjS*.

³⁸³ Sundberg, Björn 1981. *Sanningen, myterna och intressenas spel: En studie av Hjalmar Söderbergs författarskap till och med Hjärtats oro*, s. 139 ff.

³⁸⁴ Breitholtz, Lennart 1982. *Epoker och diktare 2 Allmän svensk litteraturhistoria*, om *Doktor Glas* s. 470-471, ung. en sida sammanlagt.

skickligast komponerade roman³⁸⁵. Det anförs vidare att: logik och inneboende konsekvens finns i texten³⁸⁶; i motsats till vad som är fallet i *Martin Bircks ungdom* är reflexioner, kritik och polemik inarbetade i romanhandlingen³⁸⁷;

- Om verkets handling anförs att: det präglas av tveksamheten gällande tänkarens möjlighet att överblicka verkligheten³⁸⁸; viljans frihet är en central fråga i HJS' författarskap och behandlas bäst i *Doktor Glas* och det överdrivna tänkandet och sanningsökandets faror kommenteras ofta i verket³⁸⁹; det viktigaste ledmotivet är "reflexionsförgiftningen"³⁹⁰; könsdriften är ett ledmotiv som illustration till determinismen³⁹¹; "det farliga astronomiska perspektivet framstår som bokens allt överskuggande ledmotiv"³⁹²; Glas reflekterar över sanningens skadlighet och insiktens nytta³⁹³; romanens centrala tema är frågan huruvida viljans frihet är en realitet eller en illusion³⁹⁴; Glas är en medveten viljemänniska som har kontroll på sitt undermedvetna³⁹⁵;

rymden spelar en avgörande roll i verket och är själva "ränningen i romanens väv"³⁹⁶; Glas' förnamn anspelar på Tycho Brahe och Glas för tanken till en kikarlins, Glas' största existentiella problem är kärleken och Gregorius är en illustration till doktors tes att "driften kan driva den ärbästa människa till ytterligheter"³⁹⁷;

Glas får lära sig att man inte kan styra livet som man önskar³⁹⁸; Glas är "en av de mest fångslande figurerna" i den svenska litteraturen och HJS är här före sin tid vad gäller eutanasi och prostitution och Glas har en rasistisk, tidsbunden, attityd.³⁹⁹

Bokens upptakt är mästertlig och HJS suggererar läsaren att se samma sak som Glas⁴⁰⁰; läsaren suggereras att uppfatta mordet som "en välgärning"⁴⁰¹;

Glas har ett tungt "Hamletuppdrag"⁴⁰²; Glas uttrycker sig Nietzscheanskt och tänker darwinistiskt⁴⁰³; Glas motvilja mot fadern behöver ej tolkas freudianskt utan det handlar om Glas motstånd mot att "låta greppa sig" – ett uttryck för ett "överkänsligt integritetsbehov" och Glas påminner om Henrik Rissler i *Martin Bircks ungdom*. Glas lever enligt lagen om att all kärlek är obesvarad⁴⁰⁴; man får en fascinerande inblick i hur Glas'

³⁸⁵ Ahlund, Claes 1985. Hjalmar Söderberg och den fria viljan i *Horisont*, s. 17 ff.

³⁸⁶ Petherick, Karin 1978. Doktor Glas och himlarymden: Om rymdsymboliken i Hjalmar Söderbergs roman, särtryck ur *Samlaren*, s. 14.

³⁸⁷ Lundgren, Lars O 1987. *Liv jag förstår dig inte: Hjalmar Söderbergs Doktor Glas*, s.39.

³⁸⁸ Bennich-Björkman, Bo 1976. Sanning och lycka i Hjalmar Söderbergs författarroll. *Från Snoilsky till Sonnevi: Litteraturvetenskapliga studier tillägnade Gunnar Brandell.*, s. 114.

³⁸⁹ Ahlund, Claes 1985. Hjalmar Söderberg och den fria viljan i *Horisont*, s. 17 ff.

³⁹⁰ Magnusson, Bo 1981. Doktor Glas 'fasonerade' olycka och försvarsmekanismer. *Svensk litteraturtidskrift*, s. 2-15.

³⁹¹ Ahlund, Claes 1985. Hjalmar Söderberg och den fria viljan i *Horisont*, s. 17 ff.

³⁹² Petherick, Karin 1978. Doktor Glas och himlarymden: Om rymdsymboliken i Hjalmar Söderbergs roman, särtryck ur *Samlaren*, s. 14.

³⁹³ Ljungberg, Lars 1982. *Allt för mänskligt: om Hjalmar Söderbergs kristendomskritik*, s. 64.

³⁹⁴ Ahlund, Claes 1985. Hjalmar Söderberg och den fria viljan i *Horisont*, s. 17 ff.

³⁹⁵ Magnusson, Bo 1981. Doktor Glas 'fasonerade' olycka och försvarsmekanismer. *Svensk litteraturtidskrift*, s. 2-15.

³⁹⁶ Petherick, Karin 1978. Doktor Glas och himlarymden: Om rymdsymboliken i Hjalmar Söderbergs roman, särtryck ur *Samlaren*, s. 7 f.

³⁹⁷ Ibid., s. 9 ff.

³⁹⁸ Rydén, Hugo et al 1979. *Litteraturorientering för gymnasieskolan*, Om HJS s. 255-256.

³⁹⁹ Magnusson, Bo 1981. Doktor Glas 'fasonerade' olycka och försvarsmekanismer. *Svensk litteraturtidskrift*, s. 2-15.

⁴⁰⁰ Ibid.

⁴⁰¹ Breitholtz, Lennart 1982. *Epoker och diktare 2 Allmän svensk litteraturhistoria*, s. 470-471.

⁴⁰² Magnusson, Bo 1981. Doktor Glas 'fasonerade' olycka och försvarsmekanismer. *Svensk litteraturtidskrift*, s. 3 f.

⁴⁰³ Ibid., s. 3 ff.

⁴⁰⁴ Ibid., s. 11 ff.

skyddsmekanismer fungerar och hur han tampas med sitt undermedvetna i drömmar, författaren lyckas övertyga om att Glas får ”form och stil på sin olycka” och förmår ge en ”allmänmännisklig moralisk lektion” genom verket⁴⁰⁵; en tankemänniska frestas att handla med ett förödande resultat⁴⁰⁶;

verket handlar i huvudsak om rätten att döda en människa som är privatlivets tyrann och som begår våldtäkt inom äktenskapet⁴⁰⁷; verket handlar om livet och döden och om individens rätt att bestämma över dem, både vad gäller sitt eget och andras⁴⁰⁸; verket handlar om legaliserad våldtäkt inom äktenskapet och att kärlek ska vara grunden i ett förhållande samt om läkarens rätt till barmhärtighetsmord – i detta finns likheter med Ellen Keys syn⁴⁰⁹; verket pläderar för rätten att dö och Glas är i princip för abort men drar sig undan handlingen med hänvisning till plikten⁴¹⁰; förakt för den konventionella rättskänslan kommer till klart uttryck i verket⁴¹¹;

HjS belyser ”svårigheten att integrera sexualiteten med traditionell kristen gudsbild, människosyn och moraluppfattning”. Med fru Gregorius visas ett offer fram för den kristna moralen och hon flyr in i sjuklighet och passivitet av rädsla för sina drifter⁴¹²; mordhandlingen leder ingenstans⁴¹³; det finns ett erotiskt motiv i verket och hatet mot kyrka och prästerskap är centralt och romanen ställer problemet och löser det inom pessimismens och determinismens ramar⁴¹⁴;

Helga är gravid med Klas Recke när hon överges⁴¹⁵; Glas är ej ett sakligt analyserat demonstrationsobjekt⁴¹⁶; doktorn filosoferar över mänsklighetens minne och grekiska och romerska citat används och hänvisningar till t.ex. Demosthenes görs⁴¹⁷;

det väsentliga motivet för gärningen är att Glas vill befria Helga från upprepade övergrepp och kränkningar och Glas i motsats till figurerna i Lies, Zolas eller Dostojevskijs romaner ångrar sig ej eller får svåra samvetskval⁴¹⁸; verket utspelar sig på ett tidlöst plan genom anknytning till myt och saga och diskussion om ”himlakropparna”⁴¹⁹; nattliga drömmar är centrala inslag⁴²⁰; det är en pessimistisk framställning av kärlekstemat⁴²¹; det uppvisas paralleller mellan känsloplan och naturplan⁴²²; Helga associeras till jungfru i verket – detta kan sättas i samband med sagor där också riddare och troll eller drake brukar finnas med⁴²³;

⁴⁰⁵ Magnusson, Bo 1981. Doktor Glas ’fasonerade’ olycka och försvarsmekanismer. *Svensk litteraturtidsskrift*, s. 15 ff.

⁴⁰⁶ Sundberg, Björn 1981. *Sanningen, myterna och intrassenas spel: En studie av Hjalmar Söderbergs författarskap till och med Hjärtats oro*, s. 139 ff.

⁴⁰⁷ Ljungberg, Lars 1982. *Allt för mänskligt: om Hjalmar Söderbergs kristendomskritik*, s. 40.

⁴⁰⁸ Ollfors, Anders 1986. *Hjalmar Söderberg och antiken: och andra essayer*, s. 34-43 om HjS.

⁴⁰⁹ Lundgren, Lars O 1983. Om Hjalmar Söderberg och Ellen Key. *Svensk litteraturtidsskrift*, s. 34.

⁴¹⁰ Ljungberg, Lars 1982. *Allt för mänskligt: om Hjalmar Söderbergs kristendomskritik*, s. 40 f.

⁴¹¹ *Ibid.*, s. 45.

⁴¹² *Ibid.*, s. 32 ff.

⁴¹³ Breitholtz, Lennart 1982. *Epoker och diktare 2 Allmän svensk litteraturhistoria*, s. 470 f.

⁴¹⁴ *Ibid.*

⁴¹⁵ Magnusson, Bo 1981. Doktor Glas ’fasonerade’ olycka och försvarsmekanismer. *Svensk litteraturtidsskrift*, s. 3 f; Ahlund, Claes 1985. Hjalmar Söderberg och den fria viljan i *Horisont*, s. 17 ff.

⁴¹⁶ Ahlund, Claes 1985. Hjalmar Söderberg och den fria viljan i *Horisont*, s. 17 ff.

⁴¹⁷ Ollfors, Anders 1986. *Hjalmar Söderberg och antiken: och andra essayer*, s. 35 ff.

⁴¹⁸ Lundgren, Lars O 1987. *Liv jag förstår dig inte: Hjalmar Söderbergs Doktor Glas*, s. 128.

⁴¹⁹ *Ibid.*, s. 45 f.

⁴²⁰ *Ibid.*, s. 90.

⁴²¹ *Ibid.*, s. 72.

⁴²² *Ibid.*, s. 80.

⁴²³ *Ibid.*, s. 85

verket behandlar motsättningen mellan drömmar och rädslan att förverkliga dem⁴²⁴; månen är en mångtydig symbol i verket, färgen ett viktigt inslag, det visas att skönhet och ångest ”kan existera sida vid sida” och verket har en gemenskap snarare med symbolismen än med naturalism och impressionism⁴²⁵.

Upprinnelsen till verket kan finnas i *Martin Bircks ungdom* i den del som behandlar dubbelmoral och hyckleri och doktor Glas får i uppdrag att ”undanröja dubbelmoralen i Gregorius skepnad”. Hjs’ avsikt har ej varit att verket ska handla om en mördare – dramat är ej mordet utan prövningen av tankarna och författaren begår ”ett fiktivt mord” för att få svar på en fråga och svaret blir att det ej är dubbelmoralen som hindrar kärleken utan den är beroende av de enskilda människorna och Glas, drömmaren, inser att han aldrig skulle ha ställt frågan. Helga får personifiera hela kärleken, med mordet och den besvarade frågan får romanen sitt djup – Svaret som ges i verket är att det finns inget annat än kärleken som kan ge mening åt livet trots att den inte går att lita på, finns inget alternativ till kärleken⁴²⁶;

ett sätt att karakterisera verket är som en debattskrift, i form av ett ”intrigstycke”⁴²⁷; det är en vanföreställning att doktor Glas skulle vara okänslig⁴²⁸; Glas längtan är ”sitt eget bitterljuva mål”⁴²⁹; dagboksromaner var populära under de sista decennierna av 1800-talet och verket kan jämföras med ett flertal sådana verk, både lika och olika⁴³⁰.

Ebbe Lindes syn på mordet som en symbolhandling nämns⁴³¹.

- Angående författaren anförs att: Hjs framför en originell synpunkt på Sokrates död [fast det är Glas’ synpunkt, min kommentar]⁴³²; ”Läkaren [...] har ett synnerligen neurotiskt förhållande till sexualiteten. I detta avseende avviker han således markant från Hjalmar Söderberg själv”⁴³³; det finns en slags ”sorgtrivsel” hos doktor Glas såväl som hos Hjs⁴³⁴; verket bär tydlig prägel av sin författares livssyn⁴³⁵; Helgas inställning till döden liknar Hjs’⁴³⁶; Glas kan ej vara en förklädd Hjs⁴³⁷; verket är ett exempel på en roman där författaren själv håller sig i bakgrunden men Hjs instämmer i stort sett med Glas’ värderingar⁴³⁸; bakom den fiktive dagboksskribenten ”anas här en överordnad instans som pläderar för sina ståndpunkter och debatten ”bryter sig ur ramen” och gör anspråk på ställningstagande från läsaren⁴³⁹; verket bör inte knytas alltför hårt till någon viss föregångare eller förebild, även om Hjs självklart är beroende

⁴²⁴ Leth, Göran 1987. Känslan som figurer och bilder: En studie av Hjalmar Söderbergs författarskap till och med Doktor Glas. *Sammlaren*, s. 40.

⁴²⁵ *Ibid.*, s. 43 ff.

⁴²⁶ *Ibid.*, s. 51 f.

⁴²⁷ Lundgren, Lars O 1987. *Liv jag förstår dig inte: Hjalmar Söderbergs Doktor Glas*, s. 45 f.

⁴²⁸ Magnusson, Bo 1981. Doktor Glas ’fasonerade’ olycka och försvarsmekanismer. *Svensk litteraturtidsskrift*, s. 10.

⁴²⁹ *Ibid.*, s. 13 f.

⁴³⁰ Lundgren, Lars O 1987. *Liv jag förstår dig inte: Hjalmar Söderbergs Doktor Glas*, s. 47.

⁴³¹ Ljungberg, Lars 1982. *Alltför mänskligt: om Hjalmar Söderbergs kristendomskritik*; Breitholtz, Lennart 1982. *Epoker och diktare 2 Allmän svensk litteraturhistoria*.

⁴³² Ollfors, Anders 1986. *Hjalmar Söderberg och antiken: och andra essayer*, s. 35 ff.

⁴³³ Ljungberg, Lars 1982. *Alltför mänskligt: om Hjalmar Söderbergs kristendomskritik*, s. 34.

⁴³⁴ Magnusson, Bo 1981. Doktor Glas ’fasonerade’ olycka och försvarsmekanismer. *Svensk litteraturtidsskrift*, s. 13 f.

⁴³⁵ Ljungberg, Lars 1982. *Alltför mänskligt: om Hjalmar Söderbergs kristendomskritik*, s. 14.

⁴³⁶ *Ibid.*, s. 37.

⁴³⁷ Ahlund, Claes 1985. Hjalmar Söderberg och den fria viljan. I *Horisont*, s. 17 ff.

⁴³⁸ Lundgren, Lars O 1987. *Liv jag förstår dig inte: Hjalmar Söderbergs Doktor Glas*, s. 35.

⁴³⁹ *Ibid.*, s. 40.

av en litterär tradition så har han samtidigt sin egen profil och egenart⁴⁴⁰; HJS vill skildra känslorna i sig inte varför de uppstår⁴⁴¹.

- Attityder: positiv; förklarande; undersökande; berömmande; respektfull; intresserat beskrivande; neutralt undersökande; respektfullt erkännande; respektfullt analyserande.
- Verk och författare som nämns: William Shakespeare och *Hamlet*; Hjalmar Bergmans *Blå Blommor* (1907); HJS' *Martin Bircks ungdom* (1901); Jonas Lies *Naar sol gaar ned* (1896); Friedrich Nietzsche; Gustaf af Geijerstam och hans verk *Medusas hufvud* (1896); Ellen Keys *Barnets århundrade* (1900); Heiberg; Anton Tjechov; Anatole France; Peter Nansen; Arne Garborg; Sören Kierkegaard; Fjodor Dostojevskij och hans verk *Raskolnikov (Brott och straff)* (1866); Emile Zola och hans verk *Therese Raquin* (1867); Charles Baudelaire; Paul Verlaine.
- I litteraturhistoriska handböcker beskrivs HJS som representant för fin de siècle – stämningen⁴⁴². Det påstås att: han hade ej något stort register men behärskade det han ägde med mästerskap och hans rena prosastil gjorde epok i svensk stil historik⁴⁴³; han har en ärlighet i sin diktning⁴⁴⁴; tvärtemot vad han vanligen uppfattas som, skeptisk resignerad passiv, var HJS stridbar, kämpade mot hyckleri kyrkan och mot nazismen⁴⁴⁵.

1991-2003

- Allmänt om verket och dess stil, form och språk anförs att: introduktionen, utvecklingen och avslutandet av ledmotiv och tankekedjor, liksom redovisningen av huvudpersonens inre överväganden, är så säkert genomförda och strängt gestaltade att det knappast finns något motstycke i någon annan av HJS' böcker och kompositionen liknar *Förvillelser*. HJS har funnit en fjärde stil eller ton i sitt register med sitt fjärde verk⁴⁴⁶; HJS växlar mellan allusioner, moralfilosofiska utläggningar, symboliska drömmar och episkt berättande hela verket igenom och HJS utför ett ”intellektuellt dekonstruktionsarbete” i Nietzsches efterföljd⁴⁴⁷; det är en utpräglad reflexionsroman⁴⁴⁸; svagheten är att ”doktor knappast kunnat skriva dagbokens bländande Söderbergprosa”⁴⁴⁹; det som fånglar i verket är bl.a. genomarbetad finslipad prosa, stämningsskildringar från Stockholm vid sekelskiftet, frågorna som doktorn diskuterar, textens inriktning på väsentliga ämnen, som dryftas med skärpa och allvar⁴⁵⁰;

det är ett fulländat mästerverk, personerna är skickligt gestaltade och alla karaktärer inklusive bifigureerna mycket troliga⁴⁵¹; det rymmer ett känslans språk ”som aldrig blir banalt eller kvalmigt” och det är en magnifik roman, kort men gigantisk⁴⁵²; liv och tanke tvinnas samman och balansen mellan den psykologiska gestaltningen, det fiktiva förloppet och diskursiva inslag blir orubbad genom hela boken och unkenhet och

⁴⁴⁰ Lundgren, Lars O 1987. *Liv jag förstår dig inte: Hjalmar Söderbergs Doktor Glas*, s. 29 ff.

⁴⁴¹ Leth, Göran 1987, s. 40.

⁴⁴² Engman & Månsson red. 1974. *Litteraturllexikon: svensk litteratur under 100 år*, s. 217 f. ; Rydén, Hugo et al 1979. *Litteraturorientering för gymnasieskolan*, s. 255 f.

⁴⁴³ Engman & Månsson red. 1974, s. 217 f.

⁴⁴⁴ Ibid.

⁴⁴⁵ Rydén, Hugo et al 1979. *Litteraturorientering för gymnasieskolan*, s. 255 f.

⁴⁴⁶ Holmbäck, Bure 1991. *Hjalmar Söderberg och passionerna*, s. 38 ff. (s. 37-46 behandlar verket).

⁴⁴⁷ Sundberg, Björn 1999 i Lönnroth & Delblanc. *Den svenska litteraturen 2*, (s. 406-420 om HJS, s. 412-415 om *Doktor Glas*), s. 414.

⁴⁴⁸ Blomqvist, L-E och A 1999. *Vem är vem i svensk litteratur: författarlexikon från A-Ö*, s. 212 f.

⁴⁴⁹ Hägg, Göran [1996] 2000. *Den svenska litteraturhistorien*, s. 377.

⁴⁵⁰ Holmbäck, Bure 1991. *Hjalmar Söderberg och passionerna*, s. 44.

⁴⁵¹ Hägg, Göran [1996] 2000. *Den svenska litteraturhistorien*, s. 377.

⁴⁵² Blom, K Arne. ”Hjalmar Söderberg lekte en mycket allvarsam lek”. *Tidningen Boken* nr 4/1998.

fräschör i sekelskiftets Stockholm slår emot oss i verket i de utsökta miljöskildringarna, stilen är skenbart konstlös och HJS har en förmåga att fånga ”själarnas vemod och stadsnaturens växlingar”, allt i verket samverkar till en ”tankebok och helstöpt roman”⁴⁵³; stilen når kanske högst i ”ett författarskap som är ett av de främsta i den svenska litteraturen”⁴⁵⁴; det är det mest genomförda läkarporträttet i hela den svenska litteraturen⁴⁵⁵; det är välskrivet, välkomponerat och har underbara Stockholmsskildringar – det är en av 1900-talets stora klassiker – verket är beundransvärt då det är en ny sorts roman som är en slags blandning mellan tankebok och essä – språket är skirt, vackert, en särskild klang i verket – det är kristallklart och friskt skrivet men en unken handling⁴⁵⁶.

- Angående handlingen och innehåll anføres att: det finns onekligen fler spännande element i denna berättelse än i någon annan av HJS’ romaner även om den yttre handlingen är mycket tunn, verket bygger i likhet med *Martin Bircks ungdom* på kontraster och spänningar och Glas är en litterär person som man ej glömmer⁴⁵⁷; det har en psykologisk nerv och en ”förälskad skildring” av Stockholm⁴⁵⁸; HJS lyckades ej fullständigt skildra doktors destruktiva mekanismer⁴⁵⁹;

Doktor Glas gestaltar en brytningspunkt mellan motiven apati och anspänning, de inledande sidorna är en ”närmast expressionistisk mosaik av rakbladsvassa fragment – sexuella, existentiella, sociala som avspeglar en outhärdlig verklighet. Glas är vidare ett gott exempel på den borgerliga mannen, med självdistansering, självkontroll, själv- iakttagelse och affektdämpning som kännetecken, jämte äckel och ångestupplevelser för smuts, kroppsvätskor, utpräglad intresse för renlighet – Glas’ motvilja mot att någon ska se när han sover ligger nära detta och denna motvilja kan vara viktig för förståelsen av doktor Glas, och det ojämlika äktenskapet som framstår som mer omoraliskt än ett obundet förhållande med kärlek är ett centralt ämne under det moderna genombrottet och återfinns i verket, även en kriminalpsykologisk aspekt, som överensstämmer med de på 1880-1890-talen vanliga ”litterära brottmålskildringarna”, finns i verket. Ett av de centralaste motiven är ”den känsla av ångest, tomhet, förlamning och iskyla, som kan ses som modernitetsupplevelsens chocktillstånd, men ur ett idéhistoriskt perspektiv sätts i samband med determinismen, och erotisk och social ensamhet är återkommande motiv i verket⁴⁶⁰; det behandlar fri kärlek och mord av medlidande⁴⁶¹;

verket belyser huruvida det är rätt att under vissa omständigheter ta en annan människas liv och om man har rätt att sätta sig till doms över liv och död⁴⁶²; det ges inget tillfredsställande svar på om det är rätt att döda eller ej⁴⁶³; mordet blir fullkomligt meningslöst⁴⁶⁴; inget entydigt svar på varför Glas genomförde gärningen ges⁴⁶⁵;

⁴⁵³ Sundberg, Björn 1999 i Lönnroth & Delblanc. *Den svenska litteraturen 2*, s. 414 f.

⁴⁵⁴ Holmbäck, Bure 2003 i Sjöstrand, Nils et al. *Viljans frihet och mordets frestelse: Iakttagelser angående Doktor Glas*, s. 9.

⁴⁵⁵ Böttiger, Lars-Erik 2000. *Diktade doktorer*, s. 28.

⁴⁵⁶ Radioprogrammet *Låshunger*, P1 29/4 2003. ”Doktor Glas sköra moral”.

⁴⁵⁷ Holmbäck, Bure 1991. *Hjalmar Söderberg och passionerna*, s. 44 ff.

⁴⁵⁸ Baksidestexten på nyutgåvan i pocket av *Doktor Glas* 2002.

⁴⁵⁹ Holmbäck, Bure 1991. *Hjalmar Söderberg och passionerna*, s. 44 ff.

⁴⁶⁰ Ahlund, Claes 1999. ”Tanken är en syra som fräter”. I *Medusas huvud: Dekadensens tematik i svensk sekelskiftesprosa*, s. 159-185.

⁴⁶¹ Hertel, Hans red. 1992. *Litteraturens historia*, s. 201 (16 rader om HJS).

⁴⁶² Widing et al 2001. *Dialog Klassikerna*, s. 268-270 om HJS.

⁴⁶³ Sahlin, Björn 2003. ”Viljans sjukdomar och viljans skötsel”. I Sjöstrand, Nils et al. *Viljans frihet och mordets frestelse: Iakttagelser angående Doktor Glas*, s. 155.

⁴⁶⁴ Widing et al 2001. *Dialog Klassikerna*, s. 268-270 om HJS.

⁴⁶⁵ Blom, K Arne. ”Hjalmar Söderberg lekte en mycket allvarsam lek”. *Tidningen Boken* nr 4/1998.

verket handlar om huruvida en individ får ta den moraliska rätten att beröva en vedervärdig varelse livet men i högre grad om huruvida människan ”genom viljestyrda handlingar på något avgörande sätt kan förändra tillvarons gång” och spänningen mellan determinism och vilja framträder tydligare än tidigare i HJS’ verk, verket kan ses som en ”oroande reaktion” på frågor som rör människans möjlighet att själv ”skapa ett lyckorike” åt sig själv och andra⁴⁶⁶; viljan och viljans frihet är centrala teman och behandlas ur den nya framväxande psykologins synvinkel och ej ur filosofisk⁴⁶⁷;

samtidens syn på det undermedvetna, drömmar och sexualdriften återspeglas i verket⁴⁶⁸; verket återspeglar den samtida facklitteraturens genomgångar av t. ex hypnos, suggestion och sjukdomar som neurasteni och abuli, viljesvagheter, och HJS låter Helga utsätta Glas för suggestioner⁴⁶⁹; Glas sökande efter argument för mordet sker på ett överjagsplan och endast i drömmarna kan Glas’ åtrå komma till uttryck, mordförberedelserna sker till stor del i drömmarna⁴⁷⁰; drömmar används för att spegla det undermedvetna⁴⁷¹; det är ej yttre faktorer som gör att kärleken blir omöjlig för Glas utan han själv som sexuellt hämmad, passiv och narcissistisk och offret återkommer som en vålnad när Glas drömmer, även om han ej verkar lida av samvetsqual⁴⁷²; ett av huvudmotiven är det plågsamma mötet mellan önskningarna och drömmarna och livets ”fula, vulgära och obehagliga verklighet”⁴⁷³; ett centralt tema i verket är vårt förakt för svaghet, och att inget drar ned en människa så mycket som vetskapen om att ej vara älskad⁴⁷⁴; Glas känner sig ej värd att bli älskad, vilket bottnar i barndomens kärlekslöshet och han har därför skapat en orealistisk drömbild av hur kärleken ska vara⁴⁷⁵;

fiktionen att Glas för ordet är suveränt hanterad⁴⁷⁶; det är en intensiv och närgången berättelse om mänskliga dolska och förintande krafter, ”ett såväl känslans som känslolöshetens kammerspel”, staden är spegel för Glas själstillstånd. Glas avskyr kärleksakten och drömmer om kärlek⁴⁷⁷; det handlar om ett etiskt mord, har starkt prästfientlig tendens, och är en tänkebok⁴⁷⁸; Glas har lärt sig behärska den sexuella frustrationen men den finns kvar inom honom⁴⁷⁹;

Glas manne ser sin avbild i Gregorius, eller sig själv i honom utan att förstå att han gör det – det kanske är ett ställföreträdande självmord där Glas försöker utplåna sig själv ”då han ger pastorn det dödspiller som han tillrett åt sig själv”⁴⁸⁰; man kan förstå Glas och Gregorius som en och samma person och att verket är en Jekyll/Hyde historia

⁴⁶⁶ Olsson, Bernt o Algulin, Ingemar 1995. *Litteraturens historia i Sverige*, s 354-356 om HJS.

⁴⁶⁷ Sahlin, Björn 2003. ”Viljans sjukdomar och viljans skötsel”. I Sjöstrand, Nils O et al., s. 87.

⁴⁶⁸ Ibid., s. 87, s. 132 f; samt Sjöstrand, Lars 2003. ”Drömmen ett arkaiskt motiv hos Hjalmar Söderberg”, s. 186. Båda i Sjöstrand, Nils O et al. 2003.

⁴⁶⁹ Sahlin, Björn 2003. ”Viljans sjukdomar och viljans skötsel”, bl a s. 118-123.

⁴⁷⁰ Sjöstrand, Lars 2003. ”Drömmen ett arkaiskt motiv hos Hjalmar Söderberg”, s. 175 f. I *Viljans frihet och mordets frestelse: Iakttagelser angående Doktor Glas*

⁴⁷¹ Holmbäck, Bure 1991. *Hjalmar Söderberg och passionerna*, s. 44.

⁴⁷² Sjöstrand, Lars 2003. ”Drömmen ett arkaiskt motiv hos Hjalmar Söderberg”, s. 175 f. I *Viljans frihet och mordets frestelse: Iakttagelser angående Doktor Glas*.

⁴⁷³ Holmbäck, Bure 2003 i Sjöstrand, Nils et al. *Viljans frihet och mordets frestelse: Iakttagelser angående Doktor Glas*.

⁴⁷⁴ Flinck, Thorsten 2003 i Programblad och annons till teaterföreställningen Doktor Glas, av och med T. Flinck, september 2003 på Vasateatern, Stockholm. Se annonsen i bilaga 4.

⁴⁷⁵ Schöld, Mikael 2002. *Psykologisk analys av en person i en skönlitterär bok*, s. 2.

⁴⁷⁶ Hägg, Göran [1996] 2000. *Den svenska litteraturhistorien*, s. 377.

⁴⁷⁷ Blom, K Arne 1998. ”Hjalmar Söderberg lekte en mycket allvarsam lek”. *Tidningen Boken* nr 4/1998.

⁴⁷⁸ Dahlström Britt red. 1996 *Litterära sällskap i Sverige*, s. 156-157.

⁴⁷⁹ Ahlund, Claes 1994. ”Tanken är en syra som fräter”. I *Medusas huvud: Dekadensens tematik i svensk sekelskiftesprosa*, s. 159 ff.

⁴⁸⁰ Blom, K Arne 1998. ”Hjalmar Söderberg lekte en mycket allvarsam lek”. *Tidningen Boken* nr 4/1998.

och Gregorius är ett ”freudianskt underjag som Glas symboliskt dödar”⁴⁸¹; Glas hat och förakt visavi andra fördjupas efterhand och Glas kanske är stadsbarnet som formats av sin miljö till att bli den ”känslodöde mördaren”⁴⁸²; pastorn är sällsynt obehaglig och hycklande⁴⁸³; Gregorius är till synes hygglig⁴⁸⁴; det är paradoxalt att Gregorius får representera den låga orena synen på kärleken medan ”materialisten Glas förespråkar en till ytterlighet driven förändligad kärleksbild”⁴⁸⁵; Gregorius tvingar sin fru till samlag och den förälskade Glas försöker hjälpa henne⁴⁸⁶;

en nyckel till förståelsen av Glas’ avsky för pastorn är hans fadersrelation⁴⁸⁷; en genomgående replik är ”Liv jag förstår dig inte”⁴⁸⁸; det skapas en klyfta mellan vad Glas öppet tillstår och vad läsaren kan ana under texten och läsaren tvingas till insikt om det relativa i moralen⁴⁸⁹;

både abort och eutanasi diskuteras i verket och Glas har motsägelsefulla åsikter om dessa frågor och visar både sympati för lidande och människoförakt⁴⁹⁰; Glas lutar sig mot plikten och den ”förbjuder honom att göra abort, men för att hjälpa en ung kvinna drar han sig inte för att mörda”⁴⁹¹;

tankarna spelar en viktig roll och Glas talar om reflexionens gift⁴⁹²; överreflexion och överdrivet sanningsökande är det primära problemet och Glas är en tänkare som drivs till att handla⁴⁹³; Glas lider av berörings- och sexualskräck och formulerar sig i stället för handlar⁴⁹⁴; Glas ger exempel på en individ som inte längre kan leva direkt i nuet utan bara indirekt och passivt i reflexionen, där längtan efter kärlek, inte kärleken själv uppehåller honom och han plågas av ”saknad och tomhet efter en förlorad tro”⁴⁹⁵;

förlusten av Glas’ ungdomskärlek i en drunkningsolycka kan ha betydelse för hans inställning till livet och döden⁴⁹⁶; händelsen där Glas miste sin ungdomsförälskelse har livsavgörande betydelse för honom – han mister sin ambition att forska vidare och blir en man som är i förtid åldrad och förhållandet till kvinnor får sig en ”avgörande knäck”⁴⁹⁷; Glas är djupt förälskad i Helga, trots att han vet att deras kärlek är omöjlig⁴⁹⁸;

Glas tar på sig en gudscroll⁴⁹⁹; Glas är ett exempel på läkaren som tror sig kunna leka Gud⁵⁰⁰; Glas sjukdom kan diagnosticeras som spleen, livsleda, ofta förknippad med fin-

⁴⁸¹ Ring, Lars 2003. Recension av Doktor Glas i Flincks uppsättning, *Svenska Dagbladet* 2003-09-04.

⁴⁸² Blom, K Arne 1998. ”Hjalmar Söderberg lekte en mycket allvarsam lek”. *Tidningen Boken* nr 4/1998.

⁴⁸³ Blomqvist, L-E och A 1999. *Vem är vem i svensk litteratur: författarlexikon från A-Ö*, s. 212 f.

⁴⁸⁴ Sundberg, Björn 1999 i Lönnroth & Delblanc. *Den svenska litteraturen 2*, s. 414.

⁴⁸⁵ Nordenfors, Ola 2002. ”Dekadensens kärleksdröm: Hjalmar Söderberg och Richard Wagner” *Samlaren* s. 136.

⁴⁸⁶ Hägg, Göran [1996] 2000. *Den svenska litteraturhistorien*, s. 377.

⁴⁸⁷ Sjöstrand, Lars 2003. ”Drömmen ett arkaiskt motiv hos Hjalmar Söderberg”, s. 175.

⁴⁸⁸ Blomqvist, L-E och A 1999. *Vem är vem i svensk litteratur: författarlexikon från A-Ö*, s. 212 f.

⁴⁸⁹ Sundberg, Björn 1999 i Lönnroth & Delblanc. *Den svenska litteraturen 2*, s. 414 f.

⁴⁹⁰ Ahlund, Claes 1994. ”Tanken är en syra som fräter”. I *Medusas huvud: Dekadensens tematik i svensk sekelskiftesprosa*, s. 169 f.

⁴⁹¹ Böttiger, Lars-Erik 2000. *Diktade doktorer*, s. 122.

⁴⁹² Holmbäck, Bure 1991. *Hjalmar Söderberg och passionerna*, s. 44.

⁴⁹³ Ahlund, Claes 1994. ”Tanken är en syra som fräter”. I *Medusas huvud: Dekadensens tematik i svensk sekelskiftesprosa*, s. 173 ff.

⁴⁹⁴ Ring, Lars 2003. Recension av Doktor Glas i Flincks uppsättning, *Svenska Dagbladet* 2003-09-04.

⁴⁹⁵ Ahlund, Claes 1994. ”Tanken är en syra som fräter”. I *Medusas huvud: Dekadensens tematik i svensk sekelskiftesprosa*, s. 174 ff.

⁴⁹⁶ Holmbäck, Bure 1991. *Hjalmar Söderberg och passionerna*, s. 41

⁴⁹⁷ Nordenfors, Ola 2002. ”Dekadensens kärleksdröm: Hjalmar Söderberg och Richard Wagner” *Samlaren* s. 131 ff.

⁴⁹⁸ Widing et al 2001. *Dialog Klassikerna*, s. 268-270 om HJS.

⁴⁹⁹ Blom, K Arne 1998. ”Hjalmar Söderberg lekte en mycket allvarsam lek”. *Tidningen Boken* nr 4/1998.

⁵⁰⁰ Eberhard, David 2001. ”Läkarna som lekte Gud, bedrog oss och räddade liv: Nio läkarporträtt och en patient från förra årtusendet som påverkat bilden av hur läkarkåren är” i *Moderna läkare* 5 2001.

de-siècle-diktning och Glas har flera drag som brukar förknippas med den dekadente romanfiguren såsom ålderdomskänsla, livsleda, främlingskap, en tilltagande misstro mot absoluta värden. Musiken tycks kunna ge lösningar och en positiv motbild till mordet som motiv i dekadent litteratur är kärleksdrömmen som ställs upp i *Doktor Glas*, den blå färgen står för drömmen om kärlek och den röda för den sinnliga verkligheten i verket⁵⁰¹; i mötet med Helga ser han en möjlig roll för sig – att medverka i ett kärleksförhållande utan att själv behöva ta del i det och Glas vill vara en sådan kysk, renhjärtad och uppoffrande person som Lohengrin i Wagners opera och *Doktor Glas* kan ses som en betraktelse över människans livslånga och oftast fruktlösa sökande efter kärleken⁵⁰²;

HjS' gestaltning av Glas innefattar både klarsyn och patologi, en dubbelhet som gör att verket har psykologisk trovärdighet och också kan hävda sig som "moralfilosofisk diskussion"⁵⁰³; Glas behov av att känna verklig ånger är en av drivkrafterna bakom mordet⁵⁰⁴; doktor Glas är en synnerligen obehaglig person, man grips ej av Glas, det finns en obehaglig beskrivning av kvinnor i verket, Glas är självförhärmande och har obehagliga synpunkter, det är lite synd om honom – han har haft en fruktansvärd barndom⁵⁰⁵; Glas kan vara drabbad av trauma och psykisk chock⁵⁰⁶.

- Attityder som märks: berömmande; förklarande; positivt intresserat analyserande; positivt intresserad; neutralt beskrivande; hyllande (av författaren); respektfull; negativ; konfunderad; undrande; kärleksfull.

- Angående författaren anføres att: HjS verkar vilja utföra ett litterärt experiment i likhet med Zolas tanke om litteraturens uppgift att som vetenskapsmannen objektivt undersöka ett fall, det är också fel att uppfatta verket som propaganda för rätten att döda, eller som en moralitet om det orätta i att döda. HjS väver in egna erfarenheter vilket ej är ovanligt för författare, detta medför ej att verket är en beskrivning av HjS' egen person och liv⁵⁰⁷; "Det är uppenbart att Söderberg i *Doktor Glas* bearbetat en rad för honom personligen aktuella och centrala problem i vilka han sökt klarhet."⁵⁰⁸; den oerfarne mördaren är olik erotikern HjS, och ändå sympatisk⁵⁰⁹; "Hos Söderberg har spårats dragen av egocentricitet och hos Glas finner man egomani"⁵¹⁰; doktor Glas och författaren glider ihop, antagligen avsiktligt⁵¹¹; HjS "stör" i verket, det är ej bara Glas som talar i det⁵¹²; man vill ej tro att det finns några av HjS' åsikter i verket – men man

⁵⁰¹ Nordenfors, Ola 2002. "Dekadensens kärleksdröm: Hjalmar Söderberg och Richard Wagner".

Samlaren, s. 130 ff.

⁵⁰² Ibid., s. 136 ff.

⁵⁰³ Olofsson, Tommy 2002. "Söderbergsfejden: Striden om Doktor Glas". I *Ordets smedja: Festskrift till Pers Rydén*, s. 101.

⁵⁰⁴ Radioprogrammet *Läshunger*, P1 29/4 2003. "Doktor Glas sköra moral". Medverkande Maarja Talgre (medarbetare på Sveriges radios kulturredaktion, författare), Stephen Farran - Lee (bokförläggare, författare m.m.), Stina Ekblad (skådespelerska), Måns Hirschfeldt (filmansvarig på P1:s Kulturnytt).

⁵⁰⁵ Ibid.

⁵⁰⁶ Sahlin, Björn 2003. "Viljans sjukdomar och viljans skötsel", s. 135. I Sjöstrand, Nils et al. *Viljans frihet och mordets frestelse: Iakttagelser angående Doktor Glas*

⁵⁰⁷ Holmbäck, Bure 1991. *Hjalmar Söderberg och passionerna*, s. 43.

⁵⁰⁸ Sahlin, Björn 2003. "Viljans sjukdomar och viljans skötsel", s. 161 f.

⁵⁰⁹ Hägg, Göran [1996] 2000. *Den svenska litteraturhistorien*, s. 377.

⁵¹⁰ Blom, K Arne 1998. "Hjalmar Söderberg lekte en mycket allvarsam lek". *Tidningen Boken* nr 4/1998.

⁵¹¹ Radioprogrammet *Läshunger*, P1 29/4 2003. "Doktor Glas sköra moral".

⁵¹² Ibid.

vet att det gör det vilket oroar och förvirrar⁵¹³. Flera vill framhålla HJS' antinazistiska inställning etc.⁵¹⁴

- Författare och verk som nämns: Jonas Lies *Naar Sol gaar ned* (1896); Emile Zola; August Strindberg och hans *Götiska rummen* (1904), *Fröken Julie* (1888) och *Tschandala* (1897); Knut Hamsun; Hans Jaegers *Fra Kristiania-Bohømen* (1885); Sören Kierkegaard; Erik Skrams *Gertrude Colbjørnsen* (1879); Amalie Skrams *Constance Ring* (1885); Victoria Benedictssons *Pengar* (1885); Henrik Ibsen; Herman Bangs *Faetra* (1883); Friedrich Nietzsche och hans *Jenseits von Gut und Böse* (1891); Gustaf af Geijerstams *Medusas hufvud* (1896); Bourgets *Essais de psychologie contemporaine* (1883, rev.o.utök.1901); Karl af Geijerstams *Om medvetenhet och omedelbarhet* (1886); Fjodor Dostojevskij och hans *Brott och straff* (1866); Selma Lagerlöf; HJS' *Martin Bircks ungdom* (1901); Klaus Theweleits *Männerphantasien* (1977-1978); PC Jersilds *En gammal kärlek* (1995); William Faulkners *De vilda palmerna* (1949); Graham Greene och doktorerna Colin och Plarr i hans romaner; Voltaire; Ellen Key; Andre Gides *Les Caves du Vatican* (1914); Wagner och hans *Lohengrin*; myten om *Psyche och Eros*; Théodule Ribots *Viljans sjukdomar* (1890); Anders Herrlins *Tillräknelighet och själssjukdom: Till straffrättens filosofi* (1904); Arne Garborgs *Traette maend* (1891); Platon; Sigmund Freud; Ola Hanssons *Sensitiva Amorosa* (1887).

- I litteraturhistoriska handböcker påtalas HJS' idékamp och roll som konstnärlig förnyare och vår kanske främste stilist och att han var den ende av de mer framstående sekelskiftesförfattarna som valde att berätta om den samtida verkligheten⁵¹⁵. Det anförts att han äger intellektualism, sensualism, skepticism och ateism och konsekvent "avvisar alla religiösa och mysticistiska lösningar, all ockultism och allt filosofiskt och politiskt charlataneri" samt att han har en "ironiskt iakttagande analys". Han ses vara en svensk motsvarighet till Guy de Maupassant, Anatole France och till Turgenjev och Tjechov, J. P. Jacobsen och speciellt Herman Bang. Erotiken uppfattas vara huvudmotivet i hans diktning i form av kärlekens omöjlighet, "och hans erotiska berättelser ger en intressant sociologisk diagnos av de låsta könsrollpositionerna i det borgerliga oscariska samhället". Stilen anges sakna "motstycke i svensk prosa när det gäller renhet och klarhet och professionellt medveten effektivitet."⁵¹⁶ HJS beskrivs vara en av våra skickligaste stilister, föredömlig stil, knapp, uttrycksfull, väl genomarbetad och behärskad och HJS ses som en "i ordets bästa bemärkelse modern människa" i och med sin "skeptiskt analytiska inställning till livet, hans tankar kring de stora livsfrågorna, hans medkänsla och hans illusionslöshet"⁵¹⁷. "HJS är den främste representanten för svensk sekelskiftes-pessimism" och han ifrågasatte människans fria vilja och HJS' syn på kärleken kommenteras med att han menar att kärleken styrs av ödet och att kärleken därför är omöjlig och människan tror sig kunna styra vem hon blir kär i men antingen är kärleken obesvarad eller så är den otänkbar pga. konventioner och förpliktelser som de drabbade är fångna i⁵¹⁸. Det uppges att han förde en kamp mot fascismen i Spanien och Italien och nazismen i Tyskland⁵¹⁹. HJS anges ha varit en av våra mest stridbara och

⁵¹³ Radioprogrammet *Lëshunger*, P1 29/4 2003. "Doktor Glas sköra moral".

⁵¹⁴ Ibid.; Flinck, Thorsten 2003 i Programblad till teaterföreställningen Doktor Glas, av och med T. Flinck, september 2003 på Vasateatern, Stockholm; Olofsson, Tommy 2002. "Söderbergsfejden: Striden om Doktor Glas". *I Ordets smedja: Festskrift till Pers Rydén*, s. 108.

⁵¹⁵ Hägg, Göran [1996] 2000. *Den svenska litteraturhistorien*, s. 383. (S. 371-383 om HJS).

⁵¹⁶ Olsson, Bernt o Algulín, Ingemar 1995. *Litteraturens historia i Sverige*, s 354-356 om HJS.

⁵¹⁷ Blomqvist, L-E och A 1999. *Vem är vem i svensk litteratur: författarlexikon från A-Ö*, s. 212 f.

⁵¹⁸ Widing et al 2001. *Dialog Klassikerna*, s. 268-270 om HJS.

⁵¹⁹ Sundberg, Björn 1999 i Lönnroth & Delblanc. *Den svenska litteraturen 2*, s. 420. (S. 406-420 om HJS, om *Doktor Glas* s. 412-415, 2,5 spalt).

engagerade författare och det anförs att han kämpade mot intolerans, religiös fanatism och vidskepelse och att han var ”en svensk Voltaire”.⁵²⁰

Sammanfattningsvis kan konstateras att vad gäller stil och språk har bedömningen varit positiv genom tiden. Vad handlingen anbelangar kan man se en successiv ökning av tolkningsmöjligheter samtidigt som de tidigare finns kvar. Attityden till verket tenderar att bli mer odelat positiv, respektfull och hyllande, samtidigt som även mer skeptisk hållning också fortlever men ej på ett lika framträdande sätt. Författaren till verket blandas fortgående ihop med sitt verk och de idéer och känslor osv. som däri upptas. Vad gäller andra verk och författare som verket jämförs med så byggs listan hela tiden ut, nya tillkommer och genom tiden står Fjodor Dostojevskijs *Brott och straff* och Jonas Lies *Naar sol gaar ned* kvar. Litteraturhistoriska verk och -handböcker ökar i allmänhet det sidomfång som ägnas åt författaren, samtidigt som hans idéer och kamp, mot t ex nazismen, i ökande grad framhålls.

⁵²⁰ Widing et al 2001. *Dialog Klassikerna*, s. 268-270 om HJS.

9. Slutsatser och diskussion

Syftet med föreliggande uppsats är att fördjupa insikten och förståelsen för ett litterärt verks liv genom att titta närmare på mottagandet av Hjalmar Söderbergs *Doktor Glas* och på hur verket behandlats i litteraturhandböcker, forskning och artiklar.

Frågeställningarna är: Hur tolkas och värderas *Doktor Glas*?; Hur har synen på *Doktor Glas* förändrats sedan första mottagandet?; Finns det något som kan förklara när och varför verket kom att betecknas som klassiskt?

Vad det gäller tolkningarna av *Doktor Glas* skulle det vara tänkbart att dela upp dem i följande kategorier: religiösa, etiska, psykologiska och humanistiska. Men gränsdragningsproblemen skulle bli svåra och likaså skulle det vara svårt att belägga att någon tolkning är mer central än någon annan. De centrala tolkningarna som jag funnit är, utan inbördes ordning, att verket handlar om:

- huruvida det är rätt att döda;
- osedliga äktenskap och sedlig kärlek utanför äktenskapets ram;
- kritik av kyrka och prästerskap;
- det lutherska äktenskapet och om dubbelmoral och hyckleri;
- viljeproblemet och determinismen;
- drömmar och det undermedvetna;
- överdrivet reflekterande, reflexionsförgiftning, faran med överdrivet sanningsökande;
- en person med svåra störningar, t ex trauma och psykisk chock sedan barndomen, och som kan ses som spegling av dåtidens psykologiforskning;
- en symbolisk omskrivning av Hjalmar Söderbergs egna känslor och upplevelser;
- att doktor Glas och pastor Gregorius kan ses som samma person;
- den borgerliga mannen och människans vilshenhet i det moderna samhället;
- en övermänniska som tar sig rätt att bestämma över andra – ett försvar för denna övermänniska eller inte alls försvar utan en beskrivning av vad som händer när en tankemänniska försöker bli en handlingsmänniska och att verket visar att vi inte kan styra över livet;
- ett psykologiskt experiment eller ett tankeexperiment.

Tendensen att se HJS i verket är genomgående – några vill påpeka att man ej ska göra så – men genom tiden fortgår det. Med tiden blir benägenheten allt mindre att tveka om HJS' egna åsikter. Tolkningen av doktor Glas som övermänniska och att det finns förakt för svaghet t ex kan kvarstå hos en del läsare men man tvekar ej längre i lika hög grad, som under den första perioden, om att det är HJS' egna åsikter. Detta kan vara orsak till att samma tolkning av verket ger upphov till olika värdering beroende på om man tillskriver HJS Glas' åsikter eller ej, vilket förmodligen även påverkar attityden så den blir mindre nedvärderande eller kritisk. Detta är ett exempel på vad Felix Vodicka anför om att vissa kvaliteter i ett verk i olika kontexter kan uppfattas så olika att en och samma tolkning kan leda till motsatt värdering.⁵²¹ Få tror att HJS hyllar övermänniskan eller sympatiserar med doktor Glas idag – men dock finns denna tvekan kvar. Det kan vi se i det radioprogram där verket diskuterades 2003.⁵²² Tolkningar och värderingar har både breddats, nyanserats och fördjupats samtidigt som de första synsätten ej försvunnit

⁵²¹ Vodicka, Felix [1942]1964, s. 78 ff. / denna uppsats s. 9.

⁵²² Radioprogrammet *Läshunger*, P1 29/4 2003. / Denna uppsats s. 122, bilaga 2.

utan lever kvar men kompletteras fortgående av fler tolkningar och värderingar. Ofta är tolkningarna ej uteslutande utan just komplementära. Det finns många exempel där flera olika parallellhandlingar eller parallella tolkningar anförs men en eller några särskilt lyfts fram som varande de centrala. Motsägelsefulla tolkningar finns också som att: Glas är ett trovärdigt psykologiskt porträtt eller osammanhängande och ologiskt; Glas ger ett sympatiskt eller osympatiskt intryck; Gregorius ter sig sympatisk eller vedervärdig. Med stöd av alla de olika synsätten, tolkningarna och värderingarna kan vår bild av verket breddas och fördjupas och visst framstår det som allt mer komplext och rikt i takt med att fler konkretisationer med tidens gång framträder för oss. HJS' fortsatta författarskap och det som hände senare i hans liv (efter *Doktor Glas*), med uttryckligt avståndstagande från nazismen och tydliggörandet av kristendomskritiken etcetera, har kanske medverkat till en annorlunda sentida bedömning och tolkning av verket. Jag tror både att tiden som förflyter, i sig, – distans ger perspektiv – och det faktum att en författares hela författarskap blir tillgängligt, påverkar. Många läsare kan också ta intryck av andra och, så att säga, bygga vidare på deras tolkningar. Det är tydligt att det kommuniceras ej bara med HJS' text utan också med olika texter om verket, tvärs genom seklet. Så kommunicerar Björn Sahlin (2003) med Poul Bjerre (1905, 1906)⁵²³ och ett flertal stadigt genom tiden med Ebbe Linde (1936) och tidigare konkretisationer används som byggstenar för nya i viss mån. Vi ser en dialog mellan dåtid och nutid såsom Jauss uttrycker det: "[...] överlever ett gammalt verk varken genom eviga frågor eller genom bestående svar, utan genom det mer eller mindre öppna spänningsförhållandet mellan fråga och svar, problem och lösning, som kan uppfordra till ny förståelse och implicera ett återupptagande av dialogen mellan dåtid och nutid."⁵²⁴

Människor tolkar in olika saker, beroende av sådant som personlighet, erfarenhet och plats i tillvaron. Vodicka påpekar att de ständiga förändringarna i tolknings- och värderingsprocessen gör att vi ej kommer fram till lagar likt i naturvetenskapen, vilket förstärks särskilt av att läsarna är olika på grund av bl. a. generationsskillnader eller en vertikal stratifiering,⁵²⁵ detta behöver alls ej innebära att allt finns i verket från början eller var medvetet för författaren. Jauss uttrycker ju att innebörden av ett verk inte är någon "mystisk helhet" som uppenbarar sig vid första konkretisationen.⁵²⁶ Hans-Georg Gadamer påpekar att redan Chladenius, på 1700-talet, menade att författaren ej måste vara medveten om allt som finns i verket utan att läsaren måste förstå mer än författaren själv gör.⁵²⁷ Resultatet av min undersökning blir till en stark illustration av detta påstående, menar jag. Allt det som har förmåtts att plockas fram ur detta verk på hundra år kan enligt min mening omöjligt ha varit medvetet för författaren.⁵²⁸ Vi upplever företeelser och tolkar dem genom ett raster av egna erfarenheter och den livssituation vi befinner oss i. Juan Wilhelmi påpekar också att en och samma person kan uppleva ett verk olika vid olika tillfällen⁵²⁹, vilket illustreras bl. a. av diskussionen i ett radioprogram 2003, där flera uppgav att de upplevde verket på ett annorlunda sätt än första gången de läste det.⁵³⁰

⁵²³ se Sahlin, Björn 2003. s. 138 f och 151 f. / (Refereras i bilaga 2, s. 119 ff.)

⁵²⁴ Jauss, H R [1970] 1992, s. 389. / denna uppsats s. 8.

⁵²⁵ Vodicka, Felix [1942] 1964, s. 74. / denna uppsats s. 10.

⁵²⁶ Jauss, H R [1970] 1992, s. 376. / denna uppsats s. 7.

⁵²⁷ Gadamer, Hans-Georg [1975] 1992, s. 348. / denna uppsats s. 7.

⁵²⁸ Se t ex hur många associerar verket till Freud, som ju HJS ej ens läst något av.

⁵²⁹ Wilhelmi, Juan 1999. / denna uppsats s. 37 f.

⁵³⁰ Radioprogrammet *Lëshunger*, P1 29/4 2003. "Doktor Glas sköra moral". / Denna uppsats s. 122.

Värderingen av verket var redan vid mottagandet 1905 högt vad gäller stilen och språket. Det råder överensstämmelse mellan skilda läsare och i olika tider. När det gäller stilen kan man också se att de ord som används under perioden 1905-1920 verkar ha slagit fast en ton, eftersom liknande ord fortfarande används. Tankeinnehållet har också av flera värderats högt redan vid mottagandet. Handlingen värderas dock mycket olika från helt fördömande, nedvärderande eller mer neutral inställning till ett upphöjande och en förtjusthet. Negativ kritik innebär trots allt att ett verk ändå blir sett och uppmärksammat. Och kanske i vissa fall, som när det handlar om sådant som sedlighet, ej skrämmer bort alla läsare utan tvärtom fungerar som en reklam. Det fanns ju på denna tid mycket i samhällsandan som ivrade för förändringar på sedlighetssynen (jfr sedlighetsdebatten, Ellen Key m.m., se kapitel 6). Jag har kunnat se att HJS ingalunda var först ut med att ta upp dessa ämnen. Att det fanns några bakåtsträvare, som Wirsén och t ex "Förbundet för sedlighetens bevarande", kunde inte hindra utvecklingen. HJS' senare författarskap kan ha haft betydelse för värderingen även av *Doktor Glas*. Också hans senare skarpa ställningstagande mot nazism, fascism och antisemitism och det faktum att detta allt oftare kommit att tas upp vid en beskrivning av författaren i litteraturhandböcker, kan ha bidragit till en högre värdering av hans författarskap och även en något förändrad syn på *Doktor Glas*. Recensionerna är ibland rätt så djuplodande, och har ett omfång om flera sidor ibland, eller sträcker sig över tre-fyra spalter. Att de trots detta saknar många nyanser och perspektiv som framkommer i senare konkretisationer, kan bero på vad som ofta anförs⁵³¹ att litteraturkritiker har väldigt kort tid på sig, och man bör ju, menar jag, rimligen få tillfälle till mer bred och djup tolkning med längre tid. Naturligtvis spelar nya rön och synsätt i samhället in som kan ge stöd åt konkretisationer med nya synvinklar – men allteftersom fler och fler verk tas upp och jämförs med HJS' så är det i huvudsak de med *Doktor Glas* samtida som aktualiseras. Det finns nog också många idag som upplever verket osedligt – och upprörs över vissa delar av det. Även om en bokrecension nuförtiden kanske inte skulle angripa en mördares rätt osv. Det som upprörde 1905, och än idag verkar göra det ibland, var kanske att det upplevdes oklart huruvida HJS sympatiserade med sin huvudperson eller ej. De som skriver om verket nu gör det utifrån ett intresse för verket, en grund av att de tycker om det vilket kan innebära att färre negativa inställningar syns – recensenterna valde kanske inte i samma mån att skriva om det utifrån ett personligt intresse. Dessutom tål det att påminnas om Gadamer's påpekande att det kan vara svårt att bedöma den samtida konsten då "våra fördomar ställer sig i vägen".⁵³²

Notervärt i undersökningens resultat är också att HJS' egna värderingar och beskrivningar av sitt verk har en tendens att slå igenom i konkretisationerna och påverka vissa kritiker och litteraturvetare och -historiker. Exempelvis anser Kristian Elster 1922 verket vara en "ypperligt komponerad bok" och en "helstöpt roman" – Elster uppger också att detta var vad HJS själv ansåg⁵³³, samt Björn Sundberg 1999 som meddelar att allt i verket "samverkar till att ge intryck av ett verk som på en gång är både en helstöpt roman och en tankebok"⁵³⁴. Såsom citatet som återges i kapitel 6, sidan 21, visar, har HJS själv uttryckt att det länge hade varit hans dröm att skriva en bok "som på en gång

⁵³¹ Se bl. a. Boye, K [1932] 1992, s. 27. Och Svedjedal, 1998, s. 51 ff. / båda i denna uppsats s. 38 f.

⁵³² Gadamer, Hans Georg [1975] 1992, s. 350 /Denna uppsats s. 7.

⁵³³ Elster, Kristian 1922. I artikel om HJS i *Samtiden*, s. 518. / Denna uppsats också s. 44 och s. 91.

De citerade orden har jag översatt från norskan.

⁵³⁴ Sundberg, Björn 1999 i Lönnroth & Delblanc. *Den svenska litteraturen* 2, s. 414. / Denna uppsats också s. 52 och s. 115.

var en tankebok och en helstöpt roman”⁵³⁵. Det är också värt att notera att ett flertal av skribenterna arbetar både som litteraturkritiker och litteraturhistoriker, eller som författare m.m. Enligt vad man kan utläsa i bilaga 2, har inte mindre än 17 av dem andra sysslor, inom den litterära sfären, vid sidan av den litteraturkritiska verksamheten.

Vad beträffar tidigare forskning om receptionen av HJS’ verk stämmer mitt resultat i mycket överens med denna men jag har funnit att mottagandet varierade från hyllande och förtjusthet till avsky, däremellan fanns de som hyllade vissa delar och var tveksamma till andra delar i handlingen. Detta skiljer sig från t ex Göran Häggs mening, i sin litteraturhistoriebok, att mottagandet varierade från försiktigt ursäktande till raseri.⁵³⁶ Min bedömning är att jag fått en mer nyanserad bild av t.ex. Fredrik Bööks kritik, att det ej rör sig om en ”genomgående kritik” som Lars O Lundgren anför.⁵³⁷ I likhet med mitt antagande angående metoden i Anita Sundstedts C-uppsats blev det ej lika tydligt i min undersökning att det var det moraliska, eutanasi osv. som fokuserades i verken på senare tid, trots att vårt undersökningsmaterial i mycket överensstämde. Det bör dock påpekas att hennes undersökningsmaterial sträckte sig fram till 1992, medan mitt alltså handlar om drygt 10 år ytterligare. För mig framstår reflexionsförgiftningen och viljeproblemet som något som oftare lyfts fram. Hon ser det etiska som huvudfrågan i litteraturvetarnas bedömningar efter 1980⁵³⁸ vilket jag ej kan se är fallet. Det jag ser är att psykologiska, filosofiska, litteratursociologiska tolkningar ökar. Sara Hagström fann, i sin uppsats om ett annat författarskap, att litteraturhistorien haft svårt att bryta med det som litteraturkritiken fastlagt.⁵³⁹ Jag kan se att det negativa mottagandet har förstörats något i litteraturhistoriska verk och att man har tappat bort att verket också fick mycket beröm.

Finns det då något som kan förklara när och varför verket kom att betecknas som klassiskt? Jag kommer nu att återknyta till en del av det som nämnts i kapitel 7. Enligt Marjana Puhacas definition tar det minst två generationer, 100 år, innan man kan säga att ett verk uppnått klassikerstatus, det är överlevnaden som indikerar detta.⁵⁴⁰ Bo Pettersson anger att den litteraturvetenskapliga regeln av hävd är femtio år: ”[...] på ett halvsekel skall tiden ha sovrat fram det som består och sålunda är förtjänt av något slags klassikerstatus”.⁵⁴¹ 1949 benämns första gången verket som en klassiker i det textmaterial jag funnit. Tidigare har detta nämnts i samband med HJS’ hela författarskap och det har också siats om att *Doktor Glas* skulle överleva pga. det mästerliga språket. Trots kritik av verket så tas det upp och behandlas utförligt och återkommande av den ledande litteraturkritikern Fredrik Böök. Bara det i sig gör ju att det ej glöms bort. Det kan alltså konstateras att verket är en klassiker enligt de ovan nämnda definitionerna och det benämns också så idag av flera i undersökningsmaterialet. T S Eliot kallar ett verk som är klassiskt i förhållande till sitt eget språk för *minor classic* och det är väl detta som i nuläget gäller för *Doktor Glas*. Man kan ju också tänka sig att det första mottagandet av verket jämte mottagandet av HJS’ tidigare verk, som också upprörde vissa trots att alla var rörande överens om mästerskapet i språket och stilen, lade en grundplatta för hans verks och författarskaps fortlevnad. Han etablerade sig snabbt och blev alltid uppmärksam vid utgivning av ett nytt verk. Redan då *Doktor Glas* utkom

⁵³⁵ Citatet återges i Anmärkningar i upplagan av *Doktor Glas* från 1949, samt i upplagan från 1974.

⁵³⁶ Hägg, Göran [1996] 2000, s. 377. / se bilaga 2 s. 113 f.

⁵³⁷ Lundgren, Lars O 1987, s. 140f. /Denna uppsats s. 14.

⁵³⁸ Sundstedt, Anita 1992, s. 47 f. / Denna uppsats s. 15.

⁵³⁹ Hagström, Sara 2001, s. 48. / Denna uppsats s. 16 f.

⁵⁴⁰ Puhaca, Marjana 2001, s. 55. / Denna uppsats s. 34.

⁵⁴¹ Pettersson, Bo 1998. Om klassiker, nutida och framtida. *Horisont*, nr 5, s. 5. / Denna uppsats s. 36.

hade HJS gjort sig känd och omdebatterad och omtyckt. Jag vill här påminna om Staffan Bergstens anförande om ett verks väg till kanon:

Det första steget utgörs i allmänhet av att ett nytt verk får ett gynnsamt mottagande av kritiken i dagspress och ledande tidskrifter. Vidare krävs att verket inte är en udda bok utan ingår i ett författarskap som till väsentliga delar har kritikens stöd. Därefter bör verket helst förena två till synes motstridiga egenskaper: att vara representativt för ett skede, en skola eller en strömning och samtidigt innebära en förnyelse. Inte sällan råkar dessa kriterier i konflikt med varandra, och det som först får stryka på foten är dagskritikens dom.⁵⁴²

Att verket ingick i ett författarskap som hade kritikens stöd och var en del av en redan etablerad författares produktion, har jag redan nämnt. Här är också värt att upprepa Lars Brinks påpekande att för att en textkanon ska uppstå så måste författaren först uppnå en position i en författarkanon.⁵⁴³ När det gäller gynnsamt mottagande vill jag nog mena att verket fick det i viss mån, trots att det ofta brukar anföras att det fick negativ kritik. Jag har ju kunnat konstatera att kritiken också rymde mycket positiva utsagor. Och gynnsamt behöver ju inte bara betyda gillande? Ett verk kan ju också värderas högt även om man ej personligen tycker om det.⁵⁴⁴ Det viktiga är kanske att verket uppmärksammades – och det gjorde det verkligen – från första utgivningsdagen t o m, något som var ovanligt på denna tid.⁵⁴⁵

Jean Paul Sartre beskriver i sitt verk *Vad är litteratur?* sin syn på författaren (i Frankrike) under den här tiden:

Det radikala enandet av författarens publik ledde i verkligheten till att han från 1848 och fram till kriget 1914 i princip skrev *mot alla sina läsare*. Han sålde visserligen sina produkter, men han föraktade dem som köpte dem och han ansträngde sig för att komma deras förhoppningar på skam. Det var självklart att det var bättre att vara misskänd än berömd och att det endast berodde på ett missförstånd om en författare hade framgång under sin livstid. Och om till äventyrs ingen kände sig kränkt, av boken som man utgav, försåg man den med ett förolämpande förord.⁵⁴⁶

Nu finns det egentligen inget som uppenbart tyder på att Hjalmar Söderberg medvetet sökt bli misskänd eller skulle ha hyst något förakt för sina läsare, snarare tvärtom, men citatet ger en intressant antydning om att det kanske inte alltid är ett enbart berömmande mottagande som eftersträvas eller som indikerar ett verks värde och att det också kan vara så att en författare faktiskt söker konflikt. Författaren Bodil Malmsten menar att: ”Konflikten mellan författaren och världen är den egentliga berättelsen i litteraturen såväl som i den så kallade verkligheten, att inte ge upp sin egenhet, det handlar om självförsvaret.” Hon hänvisar till Vladimir Nabokov som har sagt att den verkliga konflikten i ett förstklassigt litterärt verk inte finns mellan personerna i verket utan mellan författaren och världen.⁵⁴⁷ Ovanstående tydliggör att det ej behöver vara så att ett verk som överlever bara är omtyckt och positivt behandlat, snarare kan det indikera att det är tvärtom. I så fall skulle blotta det faktum att *Doktor Glas* möttes av en rasande negativ kritik i vissa delar, ja ett verkligt aggressivt raseri, snarare vara en av förutsättningarna för dess överlevnad och det märktes när det föddes kan man säga.

⁵⁴² Bergsten, Staffan 1990. *Litteraturhistoriens grundbegrepp*, s. 27. /Denna uppsats s. 35.

⁵⁴³ Brink, Lars 1992, s. 231. / Denna uppsats s. 34.

⁵⁴⁴ Wilhelmi, Juan 1999, enligt vad som anförts av Marie Skantze 2001, s. 26 f. / Denna uppsats sid. 38.

Detta tas också upp av Tomas Pettersson 2001, s. 18. / Denna uppsats sid. 37.

⁵⁴⁵ Rydén, Per 1987, s. 454 f. / Denna uppsats sid. 40.

⁵⁴⁶ Sartre, Jean Paul [1964] 1970. *Vad är litteratur?*, s. 112 f.

⁵⁴⁷ Malmsten, Bodil 2003. *Det är fortfarande ingen ordning på mina papper*, s. 117.

Utifrån vad som framkommit i uppsatsen kan några nycklar till verkets överlevnad vara att:

- det skrevs mycket i början om verket, ej bara positivt men det uppmärksammades;
- eliten, det litterära etablissemanget, har burit fram det i media från första början;
- författaren hade vänner etc. som gärna skrev om verket, (såsom Bo Bergman);
- läsare känner igen annat i verket (det associeras till en stor mängd olika verk, olika för olika personer ibland) och alla kan hitta något som de känner igen;
- olika tolkningsmöjligheter – symboliskt etc., för att berättelsen visar på problem och ställer frågor men ej svarar och det finns mycket utrymme för läsaren att fylla ut;
- verket behandlar livsfrågor som är klassiska, tidlösa;
- språket fångar;
- HJS har tilldelats ett antal litterära priser;
- verket har dramatiserats och filmats, så sent som 2003 en teateruppsättning;
- verket behandlas av olika forskare.

För att en bok ska bli en klassiker räcker det kanhända ej att bara skriva om de tidlösa frågorna utan kanske måste också samtida frågor blandas in, något som litteraturvetaren Göran Hägg hävdar,⁵⁴⁸ och vilket ju också i hög grad visar sig vara fallet med *Doktor Glas*. Förutom detta kan det också vara av stor vikt hur och om verket förs fram i skolundervisning, ett område jag dock ej undersökt i denna uppsats.⁵⁴⁹ Det kan också ligga en inneboende kvalitet i verket som åstadkommer överlevnaden, som bl. a. T S Eliot och Harold Bloom anser vara orsaken till att ett verk överlever.⁵⁵⁰ Eller så kan man se det som så att det litterära etablissemanget tog HJS till sitt hjärta snabbt och det är de som styr vad som överlever – detta motsägs dock av de antydningar som finns i materialet om att han var mycket läst även bland vanligt folk och det kan man ju se av läsarenkäter som gjorts på senare tid också.⁵⁵¹

En mening med konsten kan vara att den ska väcka polemik. Måhända är det så att den konst som gör det också lever längre. Samtidigt är den konstupplevelse jag fått genom *Doktor Glas* ej skapad av polemik – jag upprörs ej och för den som upprörs har verket väl inte betytt någon njutning. Däremot kan ju polemiken göra att verket blir ihågkommet, men därmed ej automatiskt älskat. Det är något utöver språket och frågorna i verket och en eventuell inneboende kvalitet, och ovan nämnda faktorer som bidrar till dess överlevnad och att det är omtyckt. Karin Boye ger en vink om vad:

Dikten överlämnar ingen saklig stafett i läsarens händer. Han utsätter honom för den påverkan, som strömmar från djupare liggande affektiva lager av personligheten. Där, först där är diktens egentliga riktning att söka – om man så vill: tendens [...] Först där tanken organiskt vuxit fram ur individens samlade upplevelse, blir dikten det stänk av liv och den droppe människa, som ger mottagaren kontakt med en ny verklighet.⁵⁵²

HJS har själv kanske uttryckt det än klarare: ”Det är ett misstag att tro, att en diktning spirar upp ur en åskådning. Liksom trädet och rankan skjuta ur samma jord, så spira

⁵⁴⁸ Enligt Puhaca, Marjana 2001, s. 12, skriver Hägg om detta i *Tjugoen moderna klassiker* 1995, s. 83.

⁵⁴⁹ På s. 32 i denna uppsats nämns dock att *Doktor Glas* utgivits i en klassikerserie för skolan. Detta säger emellertid ingenting om huruvida verket inköptes och användes i skolundervisningen.

⁵⁵⁰ Eliot, T.S. 1944, s. 25 f; Bloom, Harold 2000; s. 13, Pettersson, Bo 1998, s. 4. / Denna uppsats s. 34 ff.

⁵⁵¹ En reflexion jag får är också att en klassiker är ett verk som de flesta känner till, men behöver ej läst det: många kan recitera fraser ur Hamlet, många kan frasen utan att veta varifrån den kommer. Det samma gäller för *Doktor Glas*, fraser har så att säga lyfts ur sitt sammanhang och blivit odödliga i sig.

⁵⁵² Boye, Karin 1936. ”Tendens och verkan”. I *Dikten, diktaren och samhället*.

åskådningen och dikten tätt sammanslingrade ur samma jordmån: temperamentet, påverkat av erfarenheten”⁵⁵³ Kanske alstrar detta en speciell ton som slår an i läsaren. Sedan kan sakfrågor och åsikter i verket gå stick i stäv med denna och medföra en förvirring och oklarhet som triggar antingen till avståndstagande, eller till att vilja närmare undersöka verket och förklara det. Verket blir till en gåta som tarvar utforskning. ”Vad är en klassiker? Ett verk som inte bara överlever ifrågasättandet, utan som aktivt lockar fram det” skriver Johan Svedjedal i en recension av JM Coetzee’s senaste bok där denne söker svar på frågan om vad som kännetecknar en klassiker.⁵⁵⁴ Och *Doktor Glas* synes vara ett verk som personifierar denna definition.

Vidare kan ett starkt kanoniskt författarskap, enligt bl. a Harold Bloom, ej uppstå utan litterär påverkan, ett nytt verk kommer till som en reaktion som uppstår när den yngre författaren läser och tolkar.⁵⁵⁵ HJS läste samtida författare och tog uppenbart intryck, som flera texter i undersökningsmaterialet påvisat, och beskylldes ej för plagiat, vad jag kunnat se, utan han ansågs ofta omstöpa det till något eget. Madeleine Grive leder ett samtal i tidskriften *90-tal* 1998, där en författare framför en inställning som innebär att man bör försöka undvika det som ligger för nära det egna skrivandet, för att detta ej ska påverkas – och därför inte läsa samtida författare. En rädsla uttrycks för att skriva något som liknar någon annans verk.⁵⁵⁶ Min kommentar till detta är att det är för väl att HJS ej verkar ha styrts av en sådan rädsla, denna ”influensens ångest” som Harold Bloom uttrycker det!⁵⁵⁷ Vi formas mycket av mötet med andra människor. Kan vi utvecklas och bli det vi är utan de människor vi möter? Så formas och utvecklas väl också ett litterärt verk av de andra verk författaren i fråga läst och de människor och händelser han mött. Vi måste hämta vår inspiration någonstans ifrån, om vi ej är av den tron att det är något ”övernaturligt”, en gudomlig inspiration, som ej har med andra människor och deras skapelser att göra. Så olika och unika är vi väl ej i våra upplevelser? Vi har olika begåvningar att uttrycka dem. Men vore vi helt olika varandra skulle vi ju knappast kunna tala med varandra. Samtidigt som de olikheter som ändå finns kan leda till utveckling.

Låt mig nu påminna om Roman Ingardens tes om det litterära verkets liv, en tes som jag tycker mig fått bekräftad genom att studera *Doktor Glas*’ liv. Ett litterärt verk uppvisar i konkretisationerna olika faser i sin utveckling, på samma sätt som en ”psykisk individ” och det finns, enligt Ingarden speciellt vad gäller ”banbrytande verk”, en period av ”förberedelse” där läsarna inte helt och hållet kan förstå verket som då bara äger anlag till vad som senare kan utvecklas. Så följer en period med ökat antal konkretisationer där verket också ”framträder allt mera adekvat i de enskilda konkretisationerna, under utvecklandet av hela rikedomerna av däri ådagalagda sidor precis som under en människas mognadsperiod”.⁵⁵⁸

Det är med böckerna som med oss människor, människor förutan lever de ej och en bok som ej blir läst tynar sakta bort där den samlar damm i en hylla. Böckerna lever genom människorna som gör att deras liv ser olika ut från tid till annan och hos skilda personligheter. I mötet med olika personligheter kommer olika sidor fram, tydliggörs

⁵⁵³ Söderberg, Hjalmar 1921. *Vers och Varia*, s. 220.

⁵⁵⁴ Svedjedal, Johan 2004. ”Klassiker kan inte leva i reservat”. *Dagens Nyheter* 15/9.

⁵⁵⁵ Bloom, Harold 2000, s. 18f. / Denna uppsats s. 35.

⁵⁵⁶ Grive, Madeleine et al (1998). *90-tal: Tidskrift om litteratur & konst* nr 23/24 1998 s. 16.

⁵⁵⁷ Bloom, Harold 2000, s. 21. / Denna uppsats s. 35.

⁵⁵⁸ Ingarden, Roman [1931]1992, s. 293. / Denna uppsats s. 6.

fler dimensioner, liksom i en människas möte med en annan och liksom en människa är väl ett litterärt verk mer komplext än vad en enstaka person kan uttrycka.

Doktor Glas är ett exempel på vad litteratur kan vara och betyda för oss människor. Något som väcker debatt, stimulerar till reflexion och diskussion om livets frågor. Det handlar om och rymmer allt mellan himmel och jord som är vi människor och livet. Samtidigt kan också konkretiseringen av det i all sin mångfald också lära oss mycket om vad människor funderar över och vad som rymts i vårt liv. Detta visar på hur subjektivt och fenomenologiskt företeelser kan upplevas, och hur olika tolkningarna av det man upplever kan vara. Men ju mer vi möter av andras tolkningar och reflexioner desto mer stimuleras och utvecklas vår egen tolkning och varseblivning av verkligheten så att den nyanseras, breddas och fördjupas. Då kan vi öka möjligheten till vår livsförståelse. Verket lever och utvecklas i enlighet med vad de receptionestetiska teorierna anför, men dessa var ingalunda först med denna insikt och jag vill därför gärna upprepa det citat som inledde denna uppsats, ett citat som jag tror beskrivningen av *Doktor Glas*' liv blivit en god illustration av:

Och verket sjelf – som på papperet, der det ligger för ögonen, icke kan anses färdigt mer än till det, i bokstäfverna befintliga, artistiska anslaget – blir oupphörligt mer och mer färdigt genom läsarne. Och emedan desse under tidernas lopp blifva fler och fler, så kan man säga, att författarens arbete sålunda ständigt fortfar att förfärdigas, så länge verlden står. Innebär det ej en outtömlighet, en viss evighet, som icke saknar intresse?⁵⁵⁹

Med detta skulle (den hermeneutiska) cirkeln kunna anses vara sluten ... Men jag vill också nämna några ord om tillvägagångssättet och fortsatt forskning utifrån mitt arbete. Beträffande den metod och analysmodell som använts i föreliggande uppsats, menar jag att analysmodellen underlättat för mig att se olika kvaliteter i materialet, vilket är ett kännetecknande syfte för vald metod. Jag har genom modellen fått fram ett brett spektra. Analysmodellen har också underlättat tydliggörandet av förändringar över tid och borde vara användbar på annat material i liknande forskning. Möjligen hade jag kunnat tränga än djupare in i texterna och deras sammanhang, om jag hade haft ett mer begränsat urval, t. ex en mer begränsad period. Problemformulering och syfte hade dock i sådant fall blivit på annat sätt. De slutsatser jag kommit fram till i uppsatsen tror jag ej hade varit avsevärt mycket annorlunda om jag hade haft mer tid på mig att analysera och fundera. Naturligtvis ger mer tid mer perspektiv, och min uppsats kan ej ses som ett slutgiltigt fastställande av svar på vissa frågor, men förhoppningsvis kan den bli en del i en process som alltid kommer att fortgå, kring frågor om överlevnad, kvalitet, värde och kanonisering av ett litterärt verk och andra skapelser. Hans-Georg Gadamer's mening att "utflödet av den sanna mening som är nedlagd i en text eller i en konstnärlig skapelse, kommer emellertid aldrig någonstans till ett slut, utan är verkligen en process"⁵⁶⁰, kan enligt min mening också överföras på det problem och de frågor som behandlas i uppsatsen.

Fortsatt forskning skulle kunna vara att närmare studera läsningar och tolkningar av verket utanför litteraturkritiken och litteraturhistorien och om dessa kan ha påverkats av den forskning som bedrivits och av vad som tagits upp i litteraturhistoria och handböcker. Det kan vara svårt att få tag på vad läsare tyckt tidigare och en begränsning får kanske göras till dagens läsare. Intressant vore också att gå vidare med att studera mottagande och senare behandling av verket internationellt. En indikation på vad som

⁵⁵⁹ Almqvist, Carl Jonas Love 1835. Dialog om att sluta Stycken, i *Törnrosens bok* band VI s. 167.

⁵⁶⁰ Gadamer, Hans Georg [1975] 1992, s. 350 / Denna uppsats s. 7.

kan följa för *Doktor Glas* – kanske utvidgning från en *minor classic* till att ta plats i en traditionell kanon – kan vi se i författarinnan Margaret Atwoods inledning till den engelska nyöversättningen.⁵⁶¹ Förutom en egen konkretisation av verket⁵⁶² ser hon påverkan av Dostojevskij, Ibsen och Freud. Hon finner verket ”djupt oroande, så som vissa drömmar är” och ser likheter med filmer av Ingmar Bergman, som ”måste ha läst boken” och att verket föregriper James Joyce's *Odysseus* samt att några av HJS' bilder föregriper surrealisterna. ”Några årtionden tidigare och denna roman skulle aldrig ha blivit publicerad, några år senare och den skulle ha utnämnts till föregångare för den teknik som kallas *stream-of-consciousness*.” Margaret Atwood avslutar sålunda:

”Doktor Glas” är en av de vidunderliga böcker som ter sig lika levande nu som den dag den publicerades. Som den engelska författaren William Samson har sagt: ”Med sin stil och sin uppriktighet i tanken skulle den ha kunnat vara skriven i morgon.” Den dyker upp på tröskeln mellan 1800- och 1900-talet men öppnar dörrar som romaner har fortsatt att öppna alltsedan dess.

I uppsatsen har jag ägnat en betydande uppmärksamhet åt hur ett litterärt verk etableras som en klassiker och blir del av en kanon. Metoden att, bl. a. genom den för uppsatsen speciellt framtagna analysmodellen, undersöka ett omfattande textmaterial som tillkommit under en längre tidsperiod, bedömer jag kunna vara användbar vid undersökningar om andra litterära verk, vilka utförs med liknande problemformulering och syfte som denna uppsats.

⁵⁶¹ Atwood, Margaret 2002. I översättning av Lena Rosendahl, publ. i *Sydsvenskan* 2003-03-02.

⁵⁶² Se ett sammandrag av denna i bilaga 4.

10. Sammanfattning

Uppsatsen tar sitt avstamp i frågan om vad som gör en bok läst i ett århundrade eller mer utifrån ett intresse som väckts i samband med en litteratursociologisk essä om Hjalmar Söderbergs *Doktor Glas*, som uppsatsskrivaren utförde ht 2003 på Bibliotekshögskolan. Problemformuleringen lyder: Hur kan man analysera och beskriva reception och kanonisering av ett litterärt verk? Vad är det som gör att ett verk överlever och hur ser dess liv ut? Utifrån detta formuleras syftet med uppsatsen, nämligen att fördjupa insikten och förståelsen för ett litterärt verks liv genom att närmare studera mottagandet av Hjalmar Söderbergs verk *Doktor Glas* och behandlingen av det i litteraturhandböcker, forskning och artiklar sedan det utkom 1905. Jag har velat synliggöra mekanismer i form av bl. a. värderingar som kan styra ett verks överlevnad, en kunskap av värde för oss bibliotekarier som ju såsom förmedlare av litteratur bidrar till att upprätthålla värderingar och synsätt och också har möjlighet att påverka vad som bevaras i vårt litterära minne.

Jag har undersökt hur verket tolkas och värderas och hur synen på verket förändrats sedan det första mottagandet samt om man kan se något som kan förklara när och varför verket kom att betecknas som klassiskt.

Mot bakgrund av receptionestetiska teorier och teorier om det litterära verkets konkretisation har jag med en hermeneutiskt fenomenologisk ansats närmat mig materialet, sedan jag först tecknat en bakgrund kring Hjalmar Söderbergs författarskap och den samhällsliga situationen samt idébakgrunden vid verkets tillblivelse, en bakgrund som vid sidan av själva undersökningen också bidrar till att visa ”ekot” av verket då jag nämner olika offentlig uppmärksamhet som ej är direkta tolkningar men väl värderingar av olika slag. Jag har också kortfattat redogjort för olika synsätt på klassiker- och kanonbegreppen samt litteraturhistoria och litteraturkritik samt givit en kort resumé av den moderna litteraturkritikens genombrott, med några centrala namn.

Materialet består av recensioner – framtagna via mikrofilm –, artiklar, avhandlingar och annan forskning och som komplement till detta bl. a. ett radioprogram där *Doktor Glas* diskuteras. Jag har undersökt svenskt material. Vid läsning av materialet har jag använt mig av en analysmodell, speciellt konstruerad för denna undersökning, och som särskilt fokuserar på vad som uttrycks om verkets innehåll, stil, form och författare, vilka attityder till verket man kan avläsa och ifall jämförelser med andra verk och författare görs. Ett omfattande textreferatmaterial av samtliga texter, som har använts vid analysen, är bilagt uppsatsen.

I resultatkapitlet har redovisats läsningar och tolkningar – konkretisationer – och värderingar av verket, utifrån ett 80-tal texter, uppdelat i perioder: 1905-1920, 1921-1950, 1951-1970, 1971-1990, 1991-2003, för att kunna se hur och om det skedde någon förändring över tid. Jag kom fram till att det första mottagandet ej var så negativt som det brukar anföras utan mer nyanserat och att några t o m var mycket positivt inställda. Synen på språket, stilen, har varit tämligen konstant och positiv genom seklet och hos olika personer. Tolkningen av verket har påtagligt breddats, nyanserats och fördjupats och en mängd förklarande och beskrivande tolkningar har gjorts utifrån skilda vinklar. Ibland är tolkningarna motsägelsefulla och ibland ej alls uteslutande utan kompletterar istället varandra. Det moraliska dilemmat i verket tenderar att minska i betydelse till förmån för mer psykologiska, filosofiska och samhällsjämförande, litteratursociolog-

iska, tolkningar. Dock finns det ett slående undantag, vilket framkom i radioprogram 2003 – här lät det mycket likt de kritiska tongångarna som anlades i början mot verket, gällande moral, livssyn och etik bl. a. Detta indikerar att värderingar av verket som fanns i början av seklet fortfarande lever kvar men har kompletterats med fler möjliga värderingar. Att recensionerna trots sitt omfång, och sitt ofta djuplodande analyserande av verket, ändå missar många nyanser och perspektiv som senare bedömare upptäckt, kan bero på att litteraturkritiker har väldigt kort tid på sig och att man rimligen får tillfälle till mer bred och djup tolkning med längre tid. Med tiden ökar antalet olikartade tolkningar och associationer vilket jag tror beror mycket på tiden i sig, en distans som ger perspektiv, ej bara på förändringarna i samhället, man kan bl. a. se att i de senare tolkningarna så används i hög grad samtida (till *Doktor Glas*) litteratur som stöd vid analysen. Jag konstaterar att verket lever och utvecklas i enlighet med vad de receptionestetiska teorierna anför.

Verket benämns första gången klassiker 1949 men redan tidigt hyllas och beröms språket i verket och det sias ofta om att verket kommer överleva på grund av detta. Redan 1905 benämns Hjalmar Söderberg, av flera, som en mästare stilistiskt. Det finns exempel där han kallas den främste, i det avseendet, bland samtida författare.

Doktor Glas associeras till en mängd olika andra litterära verk som man ibland ser mycket stora likheter med, vilket kan vara en delförklaring till verkets livskraft, att det alltså spinner vidare på tidigare berättande, både författarens eget och andras och ej är en isolerad tilldragelse. Det faktum att verket synes kunna stimulera till mycket olika tolkningar och diskussion kring klassiska livsfrågor, samtidigt som det också speglar samtidsfrågor, och att det är en del av ett författarskap som tidigt lyftes upp och diskuterades i media med beröm av stilen och språket samt senare har inspirerat forskare att behandla verket, med ökande intresse för innehållet, jämte ett intresse från kulturprogram och teateruppsättningar bl. a., förefaller också ha varit bidragande till dess fortlevnad. *Doktor Glas* har dessutom möjligen en inneboende kvalitet, vad gäller både stil och innehåll, som gör att verket fortsätter tilltala olika läsare genom tiden. Det kan konstateras att verket sålunda successivt har vunnit en allt starkare position som en nationell klassiker – en *minor classic* – med bestående värde.

Analysmodellen som har använts vid undersökningen bedömer jag vara väl tillämpbar på undersökningar med liknande syfte men av andra litterära verk i fortsatt forskning kring vad som får ett verk att överleva och bli klassiskt.

Litteraturförteckning

- Ahlenius, Holger (1949). Inledning i Söderberg, Hjalmar (1949) *Doktor Glas*. Stockholm: Albert Bonniers förlag. Sid. 5-26.
- Ahlund, Claes (1985). Doktor Glas och den fria viljan. *Horisont* årg. 32, 1985, nr 1, sid. 12-21.
- Ahlund, Claes (1994). Tanken är en syra som fräter: Hjalmar Söderbergs Doktor Glas. I *Medusas huvud: dekadensens tematik i sekelskiftesprosa*. Uppsala: Univ. ; Stockholm: Almqvist & Wiksell International [distributör]. Sid. 159-185.
- Almqvist, Carl Jonas Love (1835). Dialog om att sluta Stycken. I *Törnrosens bok* band VI, sid. 167.
- Ambjörnsson, Ronny (1999). Samhällsmodern Ellen Key och hemmets utopi. I *Den svenska Litteraturen* del 2, red Lars Lönnroth och Sven Delblanc. Sid. 401-403.
- Aspelin, Kurt (1975). *Textens dimensioner: Problem och perspektiv i litteraturstudiet: Kontrakurs*. Stockholm, Pan/Norstedts.
- Asplund, Karl (1941). Moralens Schackspelare kommenterar sig själv. *Svensk litteraturtidsskrift*, nr 4 årg. 4 1941. Sid. 176 – 183.
- Atwood, Margaret (2002). Förord till engelska nyöversättningen av *Doktor Glas* 2002, i översättning till svenska av Lena Rosendahl 2003, publicerat i *Sydsvenskan* 2003-03-02 avd Kultur.
- Balzamo, Elena (2001). *Den engagerade skeptikern: Hjalmar Söderberg och politiken*. Stockholm: Carlsson bokförlag.
- Bengtsson, Jan (2004). "Fenomenologi". Nationalencyklopedien www.ne.se [2004-02-01]
- Bennich-Björkman, Bo (1976). Sanning och lycka i Hjalmar Söderbergs författarroll. I *Från Snoilsky till Sonnevi: Litteraturvetenskapliga studier tillägnade Gunnar Brandell*. Stockholm: Natur och kultur. Sid. 94-115.
- Bergman, Bo (1907). Hjalmar Söderberg: Ett diktarporträtt. *Idun* 1907, sid. 89.
- Bergman, Bo (1951). *Hjalmar Söderberg*. Svenska Akademiens minnesteckningar. Stockholm: Kungliga boktryckeriet. PA Norstedts.
- Bergsten, Staffan, red. (2002). *Litteraturvetenskap: En inledning*. Lund: Studentlitteratur.
- Bergsten, Staffan (1990). *Litteraturhistoriens grundbegrepp*. Lund: Studentlitteratur.
- Bjerre, Poul (1905). En stridsartikel. *Stockholms Dagblad* 5 dec.
- Bjerre, Poul (1906). *Diktens livsvärde*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Blom, K Arne (1998). Hjalmar Söderberg lekte en mycket allvarsam lek. *Tidningen Boken* 4 1998/Tema Stockholm, www.tidningen-boken.com/980420.htm. [2003-10-28].
- Blomqvist, Lars-Erik och Agneta (1999). *Vem är vem i svensk litteratur: Författarlexikon från A till Ö*. Stockholm: Prisma. Sid. 212-213.
- Bloom, Harold (2000). *Den västerländska kanon: Böcker och skola för eviga tider*. Inledning. Eslöv: B. Östlings bokförlag Symposium.
- Bolander, Carl-August (1915). *Svenska diktare just nu: Litterära essayer*. Stockholm: Björck och Börjesson. Sid. 113-139.
- Boye, Karin ([1932] 1992). Om litteraturkritik. I *Det hungriga ögat: journalistik 1930 - 1936: recensioner och essäer*. Stockholm: Legus. Sid. 21-28. (Först publicerad i tidskriften *Spektrum* nr 2, 1932).
- Boye, Karin (1935). *Dikten, diktaren och samhället*. Dikten "Tendens och verkan". Stockholm: Bonnier. (Ur kompendium för kursen Litteraturen och samhället. BHS, Bibliotekshögskolan Borås, kollegium 1, 2003)

- Brandell, Gunnar (1958). *Svensk litteratur 1900-1950: Realism och symbolism*. Stockholm: Förlaget örnkrona. Sid. 31-39.
- Brandell, Gunnar (1974). *Svensk litteratur 1870-1970 del 1*. Stockholm Aldus förlag. (samma text om HJS som i ovanstående!) Sid. 314-320.
- Brink, Lars (1992). *Gymnasiets litterära kanon. Urval och värderingar i läromedel 1910–1945*, Uppsala (Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, 30).
- Böttiger, Lars-Erik (2000). *Diktade doktorer – Läkaren som litterär gestalt*. Stockholm: Läkartidningen.
- Böttiger, Lars-Erik (2003). Skulle mordet ha lyckats? I *Läkartidningen*. Nr 38 – Vol. 100, 18 september, 2003, sid. 2958-2960. (Recension av Sjöstrand et al (2003)).
- Bööök, Fredrik (1906). Recension under rubrik Svenska romaner. *Ord och Bild* årg. 15. 1906. Sid. 235-237.
- Bööök, Fredrik (1915). *Essayer och kritiker 1913-1914*. Stockholm: P. A. Norstedts och Söners förlag. Sid. 235-242.
- Bööök, Fredrik (1926). Hjalmar Söderberg. I *Resa kring svenska parnassen*. Stockholm: P. A. Norstedt & Söners Förlag. Sid. 1-36.
- Bööök, Fredrik (1929). *Svenska litteraturens historia III: Sveriges moderna litteratur*. Stockholm: P. A. Norstedt & Söners Förlag. Sid. 183.
- Castrén, Gunnar (G. C) (1905). Hjalmar Söderberg: Doktor Glas. *Euterpe* årg. 5 1905 s. 426-428.
- Christensson, Ola (1972). ”En obetydlig privatmans papper”: Hjalmar Söderbergs efterlämnade papper i Göteborgs Universitetsbibliotek. *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen*, årg. 59 1972. Uppsala och Stockholm: Almqvist & Wicksell. informationsindustri, s. 49-69. (Brevet från Lagerlöf har nummer H58: 31. Telegrammet från Gullberg har nr H 58:3 i samlingen på Göteborgs UB, enligt Christensson).
- Dahlberg, Hans (1999). *Hundra år i Sverige: Krönika över ett dramatiskt sekel*. Stockholm: Bonnier.
- Dahlberg, Karin (1993). *Kvalitativa metoder för vårdvetare*. Lund: Studentlitteratur.
- Dahlström, Britt (1996) *Litterära sällskap i Sverige* (Söderbergsällskapet, sid. 156-157). Stockholm: Cordia.
- Eberhard, David (2001). Läkarna som lekte Gud, bedrog oss och räddade liv: Nio läkarporträtt från förra årtusendet som påverkat bilden av hur läkarkåren är. *Moderna läkare* nr 5 2001.
- Edin, Anna (2003). *När en bok blir teveserie: om Jane Austens aktualisering i och med 1995 års teveinspelning av Pride and Prejudice*. D-uppsats. Borås: Bibliotekshögskolan.
- Edwall, Allan (1993). *Mellan liv och död. Sju teaterstycken på Brunnsgränd Fyra med personlig kommentar*. Stockholm: W & W.
- Ekman, Kerstin (1994). *Rätten att häda*. Stockholm: Svenska Rushdiekommittén; Tollarp: Studiekamratens förlag.
- Eliot, T.S. (1945). *What is a classic?: an adress delivered before the Virgil Society on the 16th of October 1944*. London: Faber & Faber Limited.
- Elster, Kristian (1952). Hjalmar Söderberg. Särtryck ur *Samtiden* 1922, 8: o s. Sid. 453-466 och 513-532.
- Elveson, Evald (1941). Hjalmar Söderberg och Vitalis Norström. *Svensk Litteraturtidskrift*, nr 4 årg. 4 1941. Sid. 159-175.
- Engberg, Magnus (2003). *En ganska spräcklig ängel: Hjalmar Söderberg i brev och bilder: En historia om liv, dikt och kärlek/berättad och sammanställd av Magnus Engberg*. Stockholm: Arena.

- Entzenberg, Claes & Hansson, Cecilia, red. (1992). *Modern litteraturteori: Från rysk formalism till dekonstruktion. Del 1*. Lund: Studentlitteratur.
- E-r (1905). Hjalmar Söderberg. Doktor Glas. *Socialdemokraten* 1 dec. 1905.
- Forser, Tomas (2003). Tabloidiseringen av det litterära samtalet: Om kritiken, dess villkor och former och genus. I *Kritik av kritiken*. (Artikeln är en utökad och omarbetad version av den i *Tidskrift för litteraturvetenskap* publicerade artikeln med, så när som på ordet genus, identisk titel. Nr 1998: 1 sid. 56.)
- Fredriksson, Gunnar (1996). *Schopenhauer*. Stockholm: Bonnier.
- Friedländer, Herbert (1942). Hjalmar Söderberg och 'judefrågan'. *Judisk krönika* årg. 11, 1942.
- Friedländer, Herbert (1944). *En Hjalmar Söderberg bibliografi*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Furuland, Lars (1972). Finns klassikerna att köpa? Lagerhållningen 1971 av klassiker och allmänt erkänd 1900-talslitteratur. I *Svensk Bokutgivning 1965- 1970*, särtryck ur *En bok om böcker* (SOU 1972:80). s. 375-379.
- Gadamer, Hans-Georg ([1975] 1992). Tidsavstånd, verkningshistoria och tillämpning i hermeneutiken. Ur Gadamer, Hans-Georg (1975). *Wahrheit und Methode*. 4:e uppl., Tübingen, s. 275-295. I *Modern litteraturteori: Från rysk formalism till dekonstruktion. Del 1*. Lund: Studentlitteratur. Red Entzenberg Claes & Hansson Cecilia (1992). Sid. 342-363. (Den svenska översättningen först publicerad i *Hermeneutik* (1977) red. H. Engdahl, O. Holmgren, R. Lysell m.fl. Stockholm: Rabén & Sjögren.)
- Grive, Madeleine et al (1998). Den enda som kan rädda oss från verkligheten är fiktionen: Ett samtal om framtidens roman och romanens framtid. Thomas Anderberg, Cecilia Davidsson och Lars Jakobsson. *90-tal: Tidskrift om litteratur & konst* nr 23/24 1998, sid. 12-31.
- Gustafson, Alrik (1963). *Den svenska litteraturens historia: 1900-talet*. (Amerikanska originalets titel: A history of swedish literature). Stockholm: Bonnier. Sid. 16-19.
- Gustafsson, Madeleine (1993). *Att skriva om böcker*. Lund: Tegnérssamfundet.
- Hagström, Sara (2001). *Kvinnlig författare och popularitet – en svår kombination. Analys av värderingsmönster i behandlingen av Marianne Fredrikssons författarskap i litteraturkritik och litteraturhistoriska verk*. D- uppsats. Borås: Bibliotekshögskolan.
- Hallsten, Olof (1952). En graciöst förarglig författare. *Metallarbetaren* nr 43, 1952.
- Hansson, Gunnar (1988). Läsarnas litteraturhistoria – när, hur och varför? Återges i Furuland, Lars & Svedjedal, Johan red. (2001). *Litteratursociologi: Texter om litteratur och samhälle*. Lund: Studentlitteratur. Ursprungligen tryckt i *Litteraturens vägar: Litteratursociologiska studier tillägnade Lars Furuland* (1988).
- Hanzén, John (Hzn) (1905). Doktor Glas: Roman av Hjalmar Söderberg. *Malmötidningen* 19 dec. 1905.
- Hartman, Sven G (1993). *Handledning: Liten handbok för den som arbetar med projekt, specialarbeten eller rapporter*. Linköping: Universitet, lärarutbildningen.
- Hasselberg, Gudmar (1945). *Svensk nittonhundratalslitteratur: En översikt över vår moderna diktning*. Skrifter utgivna av Modersmållärarnas fören. Lund: Gleerup. S.12-13.
- Hedberg-Milles, Birgitta (1962). En Hjalmar Söderberg-studie. *Svensk litteraturtidskrift* tjugofemte årgången, 1962. Sid. 115-127.
- Henriques, Alf (1945). *Svensk litteratur efter 1900*. Stockholm. Alb. Bonniers Boktryckeri. Sid. 15-23.
- Hertel, Hans, red. (1989). *Litteraturens Historia 5: 1830-1914*. Stockholm: Norstedts.
- Hertel, Hans, red. (1992). *Litteraturens Historia 6: 1914-1945*. Stockholm: Norstedts. Sid. 201.

- Holm, Birgitta (2002). *Tusen år av ögonblick: Från den heliga Birgitta till Den syndiga*. Stockholm: Albert Bonniers förlag. Sid. 156 f.
- Holmberg, Olle (1932). Från Hjalmar Söderberg till Pär Lagerkvist. I författarens *På jakt efter en världsåskådning*. Stockholm: Bonnier. Sid. 201-273.
- Holmberg, Olle (1957). *Lovtal över svenska romaner*. Stockholm: Alb. Bonniers boktryckeri. Sid. 79-88.
- Holmberg, Teodor (1912). *Osunda kulturriktningar inom Litteratur, Press och Teater: Föredrag hållet i Stockholm 3 dec. 1911*. Skriftserie utgiven av Svenska riksförbundet för sedlig kultur, nr 6, s.16 f.
- Holmbäck, Bure (1969). *Det lekfulla allvaret: Studier över erotiska och polemiska motiv i Hjalmar Söderbergs roman Den allvarsamma leken mot bakgrund av hans tidigare författarskap*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Holmbäck, Bure, red. (1984). *Hjalmar Söderberg i helfigur: utställning på Kungl. Biblioteket 5 juni-16 september 1984*. Stockholm: Kungl. Bibl., 1984. (Utställningskatalog)
- Holmbäck, Bure (1988). *Hjalmar Söderberg: Ett författarliv*. Stockholm: Bonniers grafiska industrier AB.
- Holmbäck, Bure (1991). *Hjalmar Söderberg och passionerna*. Stockholm: Natur och Kultur. Samt Nr 7 i *Söderbergsällskapet skriftserie*.
- Holub, Robert C (1984). *Reception Theory. A critical introduction*. London: Methuen.
- Husserl, Edmund (1970). Prolegomena to pure logic: Expression and meaning: The ideal unity of the species. I *Logical investigations*. Volym 1. Övers. av J.N. Findlay av Logische Untersuchungen. London: Routledge.
- Hägg, Göran (1995). *Tjugoen moderna klassiker*. Stockholm: Wahlström och Widstrand.
- Hägg, Göran (2000 [1996]). *Den svenska litteraturhistorien*. Stockholm: Wahlström & Widstrand. Sid. 371-383.
- Höjer, Henrik (2004). Strindberg forskarfavorit. *Forskning och Framsteg*, nr 2 2004, på www.fof.se. [040610]
- Ingarden, Roman ([1931] 1992). Det litterära verkets "liv". Ur *Das Literarische Kunstwerk*. Halle 1931. (Den svenska översättningen: R. Ingarden. *Det litterära konstverket*. Lund 1976). I *Modern Litteraturteori: Från rysk formalism till dekonstruktion. Del 1*. (1992). Red. Entzenberg Claes & Hansson Cecilia. Lund: Studentlitteratur. Sid. 274-298.
- Jaensson, Knut (1946). *Essayer*. Stockholm: Albert Bonniers förlag. Sid. 47-78.
- Jauss, Hans Robert ([1970] 1992). Konsternas historia och historieskrivningen. I *Modern Litteraturteori: Från rysk formalism till dekonstruktion. Del 1*. Red. Entzenberg Claes & Hansson Cecilia. Lund: Studentlitteratur. S. 364 –396. (Original: Jauss, Hans-Robert (1970). Geschichte der Kunst und Historie. I *Literaturgeschichte als Provokation*, s. 208-222, 226-251. Suhrkamp. Svenska översättningen först publicerad i *Hermeneutik* (1977). Red. H. Engdahl, O. Holmgren, R. Lysell m.fl. Stockholm: Rabén & Sjögren.)
- Johansson, Hans-Erik (2004). "Litteraturvetenskap". *Nationalencyklopedien*. www.ne.se. [04-02-10]
- Kristensson, Martin (1987). Böcker i Svenska hem: Carl Cederblads litteratursociologiska undersökning 1928-1931. *Litteratur och samhälle* årg 23 1987 nr 1/2. Red. Bo Bennich-Björkman, Lars Furuland, Eric Johannesson. Uppsala: Uppsala universitet.
- Kyhle, Per Gunnar (1970). Söderberg, Hjalmar. I *Svenskt litteraturllexikon*. 2:a utvidgade upplagan. Lund: CWK Gleerup bokförlag. Sid. 560-561.
- Landquist, John ([1964] 2002). *Poul Bjerre: Själlsläkaren och konstnären*. Stockholm: Proprius förlag. Sid. 29-31

- Larsson, Hans-Emil 1906. Recension av Doktor Glas. *Nordisk tidskrift: för vetenskap, konst och industri*. Stockholm: Wahlström & Widstrand. Sid. 153-156.
- Laurin, Carl G (1931). *Minnen del III*. Stockholm: Norstedt. Sid. 472-474.
- Laurin, Carl G & Söderberg, Hjalmar (1948). *Vänner emellan: En brevväxling*. Stockholm: Sällskapet Bokvännerna.
- Leth, Göran (1987). Känslan som figurer och bilder – en studie av Hjalmar Söderbergs författarskap till och med Doktor Glas. *Samlaren* 1987 (årg. 108). Sid. 39-53.
- Levart, Johan (Satyr) (1905). Doktor Glas. *Figaro* 23 dec. 1905.
- Levertin, Oscar (O. L.) (1905). Hjalmar Söderberg Doktor Glas. *Svenska Dagbladet* 8, 9 dec. 1905. Omtryckt i författarens *Samlade skrifter* 13 (1917), sid. 347-363, Stockholm: Albert Bonniers förlag, samt i författarens *Poesi och Kritik* (1975), sid. 150-160, Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Linde, Brita (1969). *Ernest Thiel och hans konstgalleri*. Stockholm: Bonnier. Sid. 237.
- Linde, Ebbe ([1936] 1978). Problemet Doktor Glas. I *Författarnas Litteraturhistoria: Den andra boken* (1978). Red Lars Ardelius och Gunnar Rydström, i kapitlet Hjalmar Söderberg. Stockholm: Författarförlaget. Detta är en, enligt Ebbe Linde, obetydligt förkortad version av ursprungstexten i *Göteborgs Handels och Sjöfartstidning* 5, 6 oktober 1936.
- Linder, Erik Hjalmar (1965). *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria: Fem decennier av nittonhundratalet band 1*. Fjärde omarbetade och utökade upplagan av fyra decennier av nittonhundratalet. Stockholm: Natur och kultur. Sid. 38-51.
- Linder, Erik Hjalmar (1965). *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria: Fem decennier av nittonhundratalet band 2*. Stockholm: Natur och kultur. (Uppslagsord Söderberg, Hjalmar, Här finns en bibliografi).
- Lindström, Hans (1965). *Litteraturhistoria: Litteraturhistoria för gymnasiet*. Stockholm: Natur och kultur. Sid. 264- 266.
- *Litteraturllexikon: Svensk litteratur under 100 år: 1500 författare, 500 litteraturtermer* (1974). Red. Bo Engman och Lilian Månsson. Stockholm: Natur och Kultur. Sid. 217-218.
- Ljungberg, Lars (1982). *Alltför mänskligt: Om Hjalmar Söderbergs kristendomskritik*. Nr 3 i serien Livsåskådningsforskning utgiven av Anders Jeffner (Uppsala) och Hampus Lyttkens (Lund). Bokförlaget Doxa.
- Lundgren, Lars O. (1983). Om Hjalmar Söderberg och Ellen Key. *Svensk litteraturtidskrift* (SLT), nr 1 1983, sid. 27-37.
- Lundgren, Lars O. (1987). *Liv jag förstår dig inte: Hjalmar Söderbergs Doktor Glas*. Stockholm: Carlssons bokförlag.
- Lönnroth, Lars och Delblanc, Sven (1999) Red. *Den svenska litteraturen 2, Genombrottstiden 1830-1920*. Stockholm: AB förlag. Sid. 406-420. Texten om Hjalmar Söderberg är författad av Björn Sundberg.
- J.M. (1905). Hjalmar Söderberg. Doktor Glas. *Uppsala Nya Tidning* 5 dec. 1905.
- Magnusson, Bo (1981). Doktor Glas ”fasonerade” olycka och försvarsmekanismer. *Svensk litteraturtidskrift* (SLT) fyrtiofjärde årgången 1981, nr 3. S. 3-15. Melsted, Henning von (1951). Hjalmar Söderberg och debatten om Doktor Glas. *Arbetaren* 1951-04-28.
- Malmsten, Bodil (2003). Allt om böcker. I *Det är fortfarande ingen ordning på mina papper*. Stockholm: Albert Bonniers förlag. Sid. 117-119.
- Martinsson, Bengt-Göran (1989). *Tradition och betydelse. Om selektion, legitimering och reproduktion av litterär betydelse i gymnasiets litteraturundervisning 1865-1968* (Linköping Studies in Arts and Science, 35) Linköping 1989 [Diss].
- Mjöberg, Josua (1963). *Svensk Litteraturhistoria: För det högre skolstadiet, med notiser om broderlänternas litteratur*. Tolfte, omarbetade och utvidgade upplagan. Lund: C W K Gleerups förlag. Sid. 245-246.

- Molander, Harald (H M) 1895. Recension av Förvillelser. *Aftonbladet* 9 november.
- Mälhammar, Åsa (1995). En lyckosam olycka. *Aftonbladet* 1995-07-15. Kultur sid. 4.
- Nolin, Bertil (1999). Det moderna genombrottet. I *Den svenska litteraturen 2*. Red L. Lönnroth och S. Delblanc. Stockholm: Albert Bonniers Förlag AB. Sid. 186-193.
- Nolin, Bertil (2003). Det moderna genombrottet. *Nationalencyclopedien* www.ne.se [2003-10-10]
- Nordenfors, Ola (2002). Dekadensens kärleksdröm: Hjalmar Söderberg och Richard Wagner. *Samlaren* 2002 årg. 123, sid. 130-149.
- Nordensvan, Georg (G-g N) (1905). Svensk prosakonst. *Dagens Nyheter* 14 december 1905)
- Ollfors, Anders (1986). *Hjalmar Söderberg och antiken: Och andra essayer*. Göteborg: Paul Åströms förlag. Sid. 34-43.
- Olofsson, Tommy (2002). Söderbergsfejden: Striden om Doktor Glas. I *ordets smedja: festskrift till Per Rydén*, 2002. red. K-E Gustafsson. Stockholm: Carlsson. Sid. 97-108.
- Olsson, Anders (1987). *Den okända texten: En essä om tolkningsteori från kyrkofäderna till Derrida*. Stockholm: Bonniers.
- Olsson, Bernt och Algulin, Ingemar (1995). *Litteraturens Historia i Sverige*. Fjärde upplagan. Stockholm: Norstedt. Sid. 354- 356.
- Palm, Anders (2002). Att tolka texten. I *Litteraturvetenskap – en inledning*. Red. Bergsten Staffan. Andra upplagan, 2002. Sid. 189-203.
- Persson, Annika (2002). Affischer ska locka till läsning. *Dagens Nyheter* 2002-08-24. Avd. kultur sid. B04.
- Petherick, Karin (1978). Doktor Glas och himlarymden: Om rymdsymboliken i Hjalmar Söderbergs roman. Särtryck ur *Samlaren* 1978, 8:o, sid. 7-17.
- Pettersson. Bo (1998). Om klassiker, nutida och framtida. *Horisont*, nr 5, sid. 2-9.
- Pettersson, Tomas (2001). *Bibliotekariernas litterära kanon*. D-uppsats. Borås: Bibliotekshögskolan.
- Puhaca, Marjana (2001). *Gamla klassiker i moderna skolor: klassisk litteratur och dess ställning i gymnasieskolor*. D-uppsats. Borås: Bibliotekshögskolan.
- Rein, Sten (1962). *Hjalmar Söderbergs Gertrud: Studier kring ett kärleksdrama*. Stockholm: Bonniers. Sid. 203-204.
- Ring, Lars (2003). Avklädd Flinck visar ingenting nytt: Teater: Doktor Glas: Vasateatern. *Svenska Dagbladet* 2003-09-04, avd. kultur, sid. 72.
- Rydberg, Anders (1953). Om drömmar i Hjalmar Söderbergs produktion. *Ord och Bild* 1953. Sid. 39-59.
- Rydén, Hugo et al (1979). *Litteraturorientering: för gymnasieskolan*. Gunnar Stenhag, Dick Widing, Lennart Husén, Runo Lindskog, Lars Melin. Stockholm: Natur och kultur. Sid. 255-256.
- Rydén, Per (1987). *Domedagar: svensk litteraturkritik efter 1880*. Lund: Press & Litteratur. Skrifter utgivna av Avd. för pressforskning, Litteraturvetenskapliga institutionen.
- Rydsjö, Daniel (1929). Raskolnikov och doktor Glas. *Bokstugan* 1929, sid. 396-399.
- Sartre, Jean Paul (1970). *Vad är litteratur?* Mölndal: Partisanförlag AB. (Franska originalets titel: *Qu'est-ce que la littérature?* Utkom i Frankrike 1964).
- Schück, Henrik och Warburg, Karl (1918). *Huvuddragen av Sveriges litteratur: tredje avdelningen*. Sid. 276-292. Stockholm: Hugo Gebers Förlag. 8 rader på sid. 292 om HJS.
- Schück, Henrik och Warburg, Karl (1952). *Illustrerad svensk litteraturhistoria: Åttonde delen: Fyra decennier av nittonhundratalet, av Erik Hjalmar Linder*. Andra upplagan. Stockholm, Bokförlaget Natur och Kultur. Sid. 34-38.

- Sjöstedt, Nils-Åke (1950). *Sören Kirkegaard och svensk litteratur: Från Fredrika Bremer till Hjalmar Söderberg*. Göteborg: Wettergren och Kerbergs förlag. Sid. 384 ff.
- Sjöstrand, Nils O et al (2003). *Viljans frihet och mordets frestelse: Iakttagelser angående Doktor Glas*. Sahlin Björn, Sjöstrand, Lars och Holmbäck, Bure. Stockholm: Proprius.
- Steffen, Richard (1921). *Översikt av Svenska litteraturen, femte delen: Tiden 1900-1920*. Stockholm: P.A. Norstedt & Söners Förlag. Sid. 23-37.
- Stenudd, Stefan (1992). ”Doktor Glas” på en timme. *Dagens Nyheter* 1992-02-16. Avd TEA sid. B04.
- Stolpe, Sven (1934). *Hjalmar Söderberg*. Studentföreningen Verdandis småskrifter N:R 370. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Sundberg, Björn (1981). *Sanningen, myterna och intressenas spel: En studie i Hjalmar Söderbergs författarskap från och med Hjärtats oro*. Doktorsavhandling framlagd vid Uppsala universitet 1981. Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet, nr 15. Stockholm: Libertryck.
- Svanberg, Victor ([1946] 1968). Litteraturhistoria och samhällshistoria. I *Diktaren i samhället: Litteratursociologiska studier*. Stockholm: Wahlström & Widstrand. Sid. 15-25. (Ursprungligen publicerad 1946 i *Festskrift till Anton Blanck*).
- Svedjedal, Johan (1998). Kritiska tankar: Om litteraturkritiken och det litterära systemet. *Tidskrift för litteraturvetenskap*, 1998:1. Sid. 49-61.
- Svedjedal, Johan (2004). Klassiker kan inte leva i reservat. (Recension av JM Coetzee's *Främmande stränder: Texter om litteratur*). *Dagens Nyheter* 2004-09-15 avd kultur sid. 4-5.
- Söderberg, Hjalmar (1900). En stockholmskrönika från sekelskiftet. I novellsamlingen *Det mörknar över vägen*. (1907). Också tryckt i Söderberg, Hjalmar (1921). *Vers och Varia*. Stockholm: Albert Bonniers förlag. Sid. 322-340, (där jag läst den). Samt i Söderberg, Hjalmar (1962). *Noveller II*. Stockholm: Albert Bonniers förlag. Sid. 92-105.
- Söderberg, Hjalmar (1901). En Polemik. I Wählin, red. *Ord och Bild: Illustrerad månadstidskrift*. Sid. 186-187.
- Söderberg, Hjalmar (1921). *Vers och Varia*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Söderberg, Hjalmar (1942). *Sista boken*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Söderberg, Hjalmar (1946). *Makten, visheten och kvinnan*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Söderberg, Hjalmar ([1905] 2002). *Doktor Glas*. Sjunde utgåvan i delfinserien. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Söderman, Sven (1912). *Böcker och författare*. Stockholm: Aktiebolaget Ljus. Sid. 199-212.
- Thente, Jonas (2004). Vem är bäst? Nu finns hela listan. *Dagens Nyheter* 2004-02-24 avd. kultur sid. 9.
- Thurén, Torsten (1991 [2002]). *Vetenskapsteori för nybörjare*. Stockholm: Liber AB.
- Tigerstedt, E. N. (1955). En illusionsfri sanningssökare/ uppslagsord Hjalmar Söderberg. *Kunskapens bok, Natur och kulturs illustrerade uppslagsverk för hem och skola band 7*. Stockholm: Natur och kultur. Sid. 3398-3399.
- Wahlberg, Angelica (2003). *Jane Austens romaner på film och litteraturhistoria – en uppsats om nutida tolkningar av en författares verk*. D-uppsats. Borås: Bibliotekshögskolan.
- Wallqvist, Örjan (1951). Hjalmar Söderberg- kvinnan och sanningen. *Arbetaren* 1951-04-07.
- Warburg, Karl (K W-g) (1905). Hjalmar Söderberg: Doktor Glas. *Göteborgs Handels och Sjöfartstidning* 30 nov. 1905.

- Vetterlund, Fredrik 1906. Recension av Doktor Glas. *Aftonbladet* 1906-01-27.
- Wilhelmi, Juan (1999). *Smak eller värde: En filosofisk undersökning av litterära omdömen*. Nora: Nya Doxa.
- Widing, Dick et al (2001). *Dialog: Klassikerna: Litteraturhistoria*. Stockholm. Natur och kultur. Berglund Lars och Schagerström Lena. Sid. 268-270.
- Vinge, Louise (2004). "Litteraturteori". *Nationalencyklopedien*. www.ne.se [040301]
- Wirsén, Carl David af (C. D. W.) (1905). Hjalmar Söderberg: Doktor Glas. *Vårt Land* 15 dec. 1905.
- Vodicka, Felix ([1942]1964). The History of the Echo of the Literary Works. Ingår i *A Prague School Reader on Esthetics, Literary Structure, and Style*. Med urval och översättning av Paul L- Garvin. Washington: Georgetown university Press, The Institute of languages and linguistics Georgetown University 1964. Sid. 71-81. Textens ursprung uppges vara från: Bohuslav Havránek och Jan Mukarovsky, ed. (1942). *Ctení o jazyce a poesii* [Readings on Language and Poetry] Prag.
- Wolf, Hans (1994). En drömlig klassiker. Uppremiär för Söderbergs "Doktor Glas" som opera. *Dagens Nyheter* 1994-04-09. Avd TEA sid. B04.
- Wästberg, Per (1969). Förord i *Kära Hjalle, Kära Bo*. Stockholm: AB. Samma text återfinns i inledningen i Söderberg, Hjalmar (1989). *Svenska klassiker: Doktor Glas & Hjärtats oro*. Läsförlaget ab.
- Örn, Anna (1905). "Doktor Glas": Hjalmar Söderberg, Doktor Glas. *Göteborgs Aftonblad* 16 dec. 1905.

Otryckt, ej förlags- eller tidningsutgivet material

- Hellmark, Mats (1988). *Förvillelser i kritiken: Reaktionen på Hjalmar Söderbergs debutroman från mottagandet till våra dagar*. C-uppsats vid litteraturvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet (handledare fil. dr. Björn Sundberg).
- Programblad till teaterföreställningen Doktor Glas, av och med Thorsten Flinck, september 2003 på Vasateatern.
- Radioprogrammet *Läshunger*, P1 29/4 2003. "Doktor Glas sköra moral". Medverkande Maarja Talgre, Stephen Farran-Lee, Stina Ekblad, Måns Hirschfeldt). CD-inspelning i uppsatsförfattarens ägo (beställd från Sveriges Radios arkiv).
- Schöld, Mikael (2002). *Psykologisk analys av en person i en skönlitterär bok: Humanistiskt perspektiv: Doktor Glas av Hjalmar Söderberg*. Ett arbete gjort av student vid Institutionen för socialt arbete, Socialhögskolan, Stockholms universitet ht 2002, under handledning av Olle Birge.
- Sundstedt, Anita (1992). *Kritiken, etiken och Doktor Glas: En receptionsanalys av Hjalmar Söderbergs roman Doktor Glas, med inriktning på etiken kring liv och död*. C-uppsats vid litteraturvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet, under handledning av docent Björn Sundberg.

Bibliografisk litteraturförteckning

Undersökningsmaterial, samt litteratur om Hjalmar Söderberg och hans författarskap som använts för kapitel 6

Recensionerna

- Bjerre, Poul (1905). En stridsartikel. *Stockholms Dagblad* 5 dec.
- Bööök, Fredrik (1906). Recension under rubrik Svenska romaner. *Ord och Bild* årg. 15. 1906. S. 235-237.
- Castrén, Gunnar (G.C) (1905). Hjalmar Söderberg: Doktor Glas. *Euterpe* årg. 5 1905 s. 426-428.
- E-r (1905). Hjalmar Söderberg. Doktor Glas. *Socialdemokraten* 1 dec. 1905.
- Hanzén, John (Hzn) (1905). Doktor Glas: Roman av Hjalmar Söderberg. *Malmötidningen* 19 dec. 1905.
- Larsson, Hans-Emil 1906. Recension av Doktor Glas. *Nordisk tidskrift: för vetenskap, konst och industri*. Stockholm: Wahlström & Widstrand. Sid. 153-156.
- Levart, Johan (Satyr) (1905). Doktor Glas. *Figaro* 23 dec. 1905.
- Levertin, Oscar (O. L.) (1905). Hjalmar Söderberg Doktor Glas. *Svenska Dagbladet* 8, 9 dec. 1905. Omtryckt i författarens *Samlade skrifter 13* (1917), sid. 347-363, Stockholm: Albert Bonniers förlag, samt i författarens *Poesi och Kritik* (1975), sid. 150-160, Stockholm: Rabén & Sjögren.
- J.M. (1905). Hjalmar Söderberg. Doktor Glas. *Uppsala Nya Tidning* 5 dec. 1905.
- Nordensvan, Georg (G-g N) (1905). Svensk prosakonst. *Dagens Nyheter* 14 december 1905)
- Warburg, Karl (K W-g) (1905). Hjalmar Söderberg: Doktor Glas. *Göteborgs Handels och Sjöfartstidning* 30 nov. 1905.
- Vetterlund, Fredrik 1906. Recension av Doktor Glas. *Aftonbladet* 1906-01-27.
- Wirsén, Carl David af (C. D. W.) (1905). Hjalmar Söderberg: Doktor Glas. *Vårt Land* 15 dec. 1905.
- Åhlén, Bengt & Agneta (2003). *Censur och tryckfrihet: Farliga skrifter i Sverige 1522-1954*. Södertälje: Fingraf tryckeri AB. Sid. 152
- Örn, Anna (1905). ”Doktor Glas”: Hjalmar Söderberg, Doktor Glas. *Göteborgs Aftonblad* 16 dec. 1905.

Övrigt undersökningsmaterial och litteratur om och av Hjalmar Söderberg

- Ahlenius, Holger (1949). Inledning i Söderberg, Hjalmar (1949) *Doktor Glas*. Stockholm: Albert Bonniers förlag. Sid. 5-26.
- Ahlund, Claes (1985). Doktor Glas och den fria viljan. *Horisont* årg. 32, 1985, nr 1, sid. 12-21.
- Ahlund, Claes (1994). Tanken är en syra som fräter: Hjalmar Söderbergs Doktor Glas. I *Medusas huvud: dekadensens tematik i sekelskiftesprosa*. Uppsala: Univ. ; Stockholm: Almqvist & Wiksell International [distributör]. Sid. 159-185.
- Asplund, Karl (1941). Moralens Schackspelare kommenterar sig själv. *Svensk litteraturtidskrift*, nr 4 årg. 4 1941. Sid. 176 – 183.
- Atwood, Margaret (2002). Förord till engelska nyöversättningen av *Doktor Glas* 2002, i översättning till svenska av Lena Rosendahl 2003, publicerat i *Sydsvenskan* 2003-03-02 avd Kultur.
- Bennich-Björkman, Bo (1976). Sanning och lycka i Hjalmar Söderbergs författarroll. I *Från Snoilsky till Sonnevi: Litteraturvetenskapliga studier tillägnade Gunnar Brandell*. Stockholm: Natur och kultur. Sid. 94-115.

- Balzamo, Elema (2001). *Den engagerade skeptikern: Hjalmar Söderberg och politiken*. Stockholm: Carlsson bokförlag.
- Bergman, Bo (1907). Hjalmar Söderberg: Ett diktarporträtt. *Idun* 1907, sid. 89.
- Bergman, Bo (1951). *Hjalmar Söderberg*. Svenska Akademiens minnesteckningar. Stockholm: Kungliga boktryckeriet. PA Norstedts.
- Bjerre, Poul (1906). *Diktens livsvärde*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Blom, K Arne (1998). Hjalmar Söderberg lekte en mycket allvarsam lek. *Tidningen Boken* 4 1998/ Tema Stockholm, www.tidningen-boken.com/980420.htm. [2003-10-28].
- Blomqvist, Lars-Erik och Agneta (1999). *Vem är vem i svensk litteratur: Författarlexikon från A till Ö*. Stockholm: Prisma. Sid. 212-213.
- Bolander, Carl-August (1915). *Svenska diktare just nu: Litterära essayer*. Stockholm: Björck och Börjesson. Sid. 113-139.
- Brandell, Gunnar (1958). *Svensk litteratur 1900-1950: Realism och symbolism*. Stockholm: Förlaget örnkrona. Sid. 31-39.
- Brandell, Gunnar (1974). *Svensk litteratur 1870-1970 del 1*. Stockholm Aldus förlag. (samma text om HJS som i ovanstående!) Sid. 314-320.
- Böttiger, Lars-Erik (2000). *Diktade doktorer – Läkaren som litterär gestalt*. Stockholm: Läkartidningen.
- Böttiger, Lars-Erik (2003). Skulle mordet ha lyckats? I *Läkartidningen*. Nr 38 – Vol. 100, 18 september 2003, sid. 2958-2960. (Recension av Sjöstrand et al (2003)).
- Bök, Fredrik (1915). *Essayer och kritiker 1913-1914*. Stockholm: P. A. Norstedts och Söners förlag. Sid. 235-242.
- Bök, Fredrik (1926). Hjalmar Söderberg. I *Resa kring svenska parnassen*. Stockholm: P. A. Norstedt & Söners Förlag. Sid. 1-36.
- Bök, Fredrik (1929). *Svenska litteraturens historia III: Sveriges moderna litteratur*. Stockholm: P. A. Norstedt & Söners Förlag. Sid. 183.
- Christensson, Ola (1972). "En obetydlig privatmans papper": Hjalmar Söderbergs efterlämnade papper i Göteborgs Universitetsbibliotek. *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen*, årg. 59 1972. Uppsala och Stockholm: Almqvist & Wicksell. informationsindustri, s. 49-69. (Brevet från Lagerlöf har nummer H58: 31. Telegrammet från Gullberg har nr H 58:3 i samlingen på Göteborgs UB, enligt Christensson).
- Eberhard, David (2001). Läkarna som lekte Gud, bedrog oss och räddade liv: Nio läkarporträtt från förra årtusendet som påverkat bilden av hur läkarkåren är. *Moderna läkare* nr 5 2001.
- Edwall, Allan (1993). *Mellan liv och död. Sju teaterstycken på Brunngatan Fyra med personlig kommentar*. Stockholm: W & W.
- Ekman, Kerstin (1994). *Rätten att häda*. Stockholm: Svenska Rushdiekommittén; Tollarp: Studiekamratens förlag.
- Elster, Kristian (1952). Hjalmar Söderberg. Särtryck ur *Samtiden* 1922, 8: o, sid. 453-466 och 513-532.
- Elveson, Evald (1941). Hjalmar Söderberg och Vitalis Norström. *Svensk Litteraturtidsskrift*, nr 4 årg. 4 1941. Sid. 159-175.
- Engberg, Magnus (2003). *En ganska spräcklig ängel: Hjalmar Söderberg i brev och bilder: En historia om liv, dikt och kärlek/berättad och sammanställd av Magnus Engberg*. Stockholm: Arena.
- Friedländer, Herbert (1942). Hjalmar Söderberg och 'judefrågan'. *Judisk krönika* årg. 11, 1942.
- Friedländer, Herbert (1944). *En Hjalmar Söderberg bibliografi*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.

- Gustafson, Alrik (1963). *Den svenska litteraturens historia: 1900-talet*. (Amerikanska originalets titel: A history of swedish literature). Stockholm: Bonnier. Sid. 16-19.
- Hallsten, Olof (1952). En graciöst förarglig författare. *Metallarbetaren* nr 43, 1952.
- Hasselberg, Gudmar (1945). *Svensk nittonhundratalets litteratur: En översikt över vår moderna diktning*. Skrifter utgivna av Modersmålslärares fören. Lund: Gleerup. S.12-13.
- Hedberg-Milles, Birgitta (1962). En Hjalmar Söderberg-studie. *Svensk litteraturtidsskrift* tjugofemte årgången, 1962. Sid. 115-127.
- Henriques, Alf (1945). *Svensk litteratur efter 1900*. Stockholm. Alb. Bonniers Boktryckeri. Sid. 15-23.
- Hertel, Hans, red. (1992) *Litteraturens historia 6 1914-1945*. Stockholm: Norstedts. Sid. 201.
- Holm, Birgitta (2002). *Tusen år av ögonblick: Från den heliga Birgitta till Den syndiga*. Stockholm: Albert Bonniers förlag. Sid. 156 f.
- Holmberg, Olle (1932). Från Hjalmar Söderberg till Pär Lagerkvist. I författarens *På jakt efter en världsåskådning*. Stockholm: Bonnier. Sid. 201-273.
- Holmberg, Olle (1957). *Lovtal över svenska romaner*. Stockholm: Alb. Bonniers boktryckeri. Sid. 79-88.
- Holmbäck, Bure (1969). *Det lekfulla allvaret: Studier över erotiska och polemiska motiv i Hjalmar Söderbergs roman Den allvarsamma leken mot bakgrund av hans tidigare författarskap*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Holmbäck, Bure, red. (1984). *Hjalmar Söderberg i helfigur: utställning på Kungl. Biblioteket 5 juni-16 september 1984*. Stockholm: Kungl. Bibl., 1984. (Utställningskatalog)
- Holmbäck, Bure (1988). *Hjalmar Söderberg: Ett författarliv*. Stockholm: Bonniers grafiska industrier AB.
- Holmbäck, Bure (1991). *Hjalmar Söderberg och passionerna*. Stockholm: Natur och Kultur. Samt Nr 7 i *Söderbergsällskapets skriftserie*.
- Hägg, Göran (2000 [1996]). *Den svenska litteraturhistorien*. Stockholm: Wahlström & Widstrand. Sid. 371-383.
- Jaensson, Knut (1946). *Essayer*. Stockholm: Albert Bonniers förlag. Sid. 47-78.
- Kyhle, Per Gunnar (1970). Söderberg, Hjalmar. I *Svenskt litteraturllexikon*. 2: a utvidgade upplagan. Lund: CWK Gleerup bokförlag. Sid. 560-561.
- Landquist, John ([1964] 2002). *Poul Bjerre: Själsläkaren och konstnären*. Stockholm: Proprius förlag. Sid. 29-31
- Laurin, Carl G (1931). *Minnen del III*. Stockholm: Norstedt. Sid. 472-474.
- Laurin, Carl G & Söderberg, Hjalmar (1948). *Vänner emellan: En brevväxling*. Stockholm: Sällskapet Bokvännerna.
- Leth, Göran (1987). Känslan som figurer och bilder – en studie av Hjalmar Söderbergs författarskap till och med Doktor Glas. *Sammlaren* 1987 (årg. 108). Sid. 39-53.
- Linde, Brita (1969). *Ernest Thiel och hans konstgalleri*. Stockholm: Bonnier. Sid. 237.
- Linde, Ebbe ([1936] 1978). Problemet Doktor Glas. I *Författarnas Litteraturhistoria: Den andra boken* (1978). Red Lars Ardelius och Gunnar Rydström, i kapitlet Hjalmar Söderberg. Stockholm: Författarförlaget. Detta är en, enligt Ebbe Linde, obetydligt förkortad version av ursprungstexten i *Göteborgs Handels och Sjöfartstidning* 5, 6 oktober 1936.
- Linder, Erik Hjalmar (1965). *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria: Fem decennier av nittonhundratalet band 1*. Fjärde omarbetade och utökade upplagan av fyra decennier av nittonhundratalet. Stockholm: Natur och kultur. Sid. 38-51.
- Linder, Erik Hjalmar (1965). *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria: Fem decennier av nittonhundratalet band 2*. Stockholm: Natur och kultur. (Uppslagsord Söderberg, Hjalmar. Här finns en bibliografi).

- Lindström, Hans (1965). *Litteraturhistoria: Litteraturhistoria för gymnasiet*. Stockholm: Natur och kultur. Sid. 264- 266.
- *Litteraturlexikon: Svensk litteratur under 100 år: 1500 författare, 500 litteraturtermer* (1974). Red. Bo Engman och Lilian Månsson. Stockholm: Natur och Kultur. Sid. 217-218.
- Ljungberg, Lars (1982). *Alltför mänskligt: Om Hjalmar Söderbergs kristendomskritik*. Nr 3 i serien Livsåskådningsforskning utgiven av Anders Jeffner (Uppsala) och Hampus Lyttkens (Lund). Bokförlaget Doxa.
- Lundgren, Lars O. (1983). Om Hjalmar Söderberg och Ellen Key. *Svensk litteraturtidsskrift* (SLT), nr 1 1983, sid. 27-37.
- Lundgren, Lars O. (1987). *Liv jag förstår dig inte: Hjalmar Söderbergs Doktor Glas*. Stockholm: Carlssons bokförlag.
- Lönnroth, Lars och Delblanc, Sven (1999) Red. *Den svenska litteraturen 2, Genombrottstiden 1830-1920*. Stockholm: AB förlag. Sid. 406-420. Texten om Hjalmar Söderberg är författad av Björn Sundberg.
- Magnusson, Bo (1981). Doktor Glas ”fasonerade” olycka och försvarsmekanismer. *Svensk litteraturtidsskrift* (SLT) fyrtyofjärde årgången 1981, nr 3. S. 3-15. Melsted, Henning von (1951). Hjalmar Söderberg och debatten om Doktor Glas. *Arbetaren* 1951-04-28.
- Mjöberg, Josua (1963). *Svensk Litteraturhistoria: För det högre skolstadiet, med notiser om broderländernas litteratur*. Tolfte, omarbetade och utvidgade upplagan. Lund: C W K Gleerups förlag. Sid. 245-246.
- Molander, Harald (H M) 1895. Recension av Förvillelser. *Aftonbladet* 9 november.
- Mälhammar, Åsa (1995). En lyckosam olycka. *Aftonbladet* 1995-07-15. Kultur sid. 4.
- Nordenfors, Ola (2002). Dekadensens kärleksdröm: Hjalmar Söderberg och Richard Wagner. *Samlaren* 2002 årg. 123, sid. 130-149.
- Ollfors, Anders (1986). *Hjalmar Söderberg och antiken: Och andra essayer*. Göteborg: Paul Åströms förlag. Sid. 34-43.
- Olofsson, Tommy (2002). Söderbergsfejden: Striden om Doktor Glas. *I ordets smedja: festskrift till Per Rydén*, 2002. red. K-E Gustafsson. Stockholm: Carlsson. Sid. 97-108.
- Olsson, Bernt och Algulin, Ingemar (1995). *Litteraturens Historia i Sverige*. Fjärde upplagan. Stockholm: Norstedt. Sid. 354- 356.
- Persson, Annika (2002). Affischer ska locka till läsning. *Dagens Nyheter* 2002-08-24. Avd. kultur sid. B04.
- Petherick, Karin (1978). Doktor Glas och himlarymden: Om rymdsymboliken i Hjalmar Söderbergs roman. Särtryck ur *Samlaren* 1978, 8: o, sid. 7-17.
- Rein, Sten (1962). *Hjalmar Söderbergs Gertrud: Studier kring ett kärleksdrama*. Stockholm: Bonniers. Sid. 203-204.
- Ring, Lars (2003). Avklädd Flinck visar ingenting nytt: Teater: Doktor Glas: Vasateatern. *Svenska Dagbladet* 2003-09-04, avd. kultur, sid. 72.
- Rydberg, Anders (1953). Om drömmar i Hjalmar Söderbergs produktion. *Ord och Bild* 1953. Sid. 39-59.
- Rydén, Hugo et al (1979). *Litteraturorientering: för gymnasieskolan*. Gunnar Stenhag, Dick Widing, Lennart Husén, Runo Lindskog, Lars Melin. Stockholm: Natur och kultur. Sid. 255-256.
- Rydsjö, Daniel (1929). Raskolnikov och doktor Glas. *Bokstugan* 1929, sid. 396-399.
- Schück, Henrik och Warburg, Karl (1918). *Huvuddragen av Sveriges litteratur: tredje avdelningen*. Sid. 276-292. Stockholm: Hugo Gebbers Förlag. 8 rader på sid. 292 om HJS.
- Schück, Henrik och Warburg, Karl (1952). *Illustrerad svensk litteraturhistoria: Åttonde delen: Fyra decennier av nittonhundratalet, av Erik Hjalmar Linder*. Andra upplagan. Stockholm, Bokförlaget Natur och Kultur. Sid. 34-38.

- Sjöstedt, Nils-Åke (1950). *Sören Kirkegaard och svensk litteratur: Från Fredrika Bremer till Hjalmar Söderberg*. Göteborg: Wettergren och Kerbergs förlag. Sid. 384 ff.
- Sjöstrand, Nils O et al (2003). *Viljans frihet och mordets frestelse: Iakttagelser angående Doktor Glas*. Sahlin Björn, Sjöstrand, Lars och Holmbäck, Bure. Stockholm: Proprius.
- Steffen, Richard (1921). *Översikt av Svenska litteraturen, femte delen: Tiden 1900-1920*. Stockholm: P. A. Norstedt & Söners Förlag. Sid. 23-37.
- Stenudd, Stefan (1992). "Doktor Glas" på en timme. *Dagens Nyheter* 1992-02-16. Avd TEA sid. B04.
- Stolpe, Sven (1934). *Hjalmar Söderberg*. Studentföreningen Verdandis småskrifter N:R 370. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Sundberg, Björn (1981). *Sanningen, myterna och intressenas spel: En studie i Hjalmar Söderbergs författarskap från och med Hjärtats oro*. Doktorsavhandling framlagd vid Uppsala universitet 1981. Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet, nr 15. Stockholm: Libertryck.
- Söderberg, Hjalmar (1900). En stockholmskrönika från sekelskiftet. I novellsamlingen *Det mörknar över vägen*. (1907). Också tryckt i Söderberg, Hjalmar (1921). *Vers och Varia*. Stockholm: Albert Bonniers förlag. Sid. 322-340, (där jag läst den). Samt i Söderberg, Hjalmar (1962). *Noveller II*. Stockholm: Albert Bonniers förlag. Sid. 92-105.
- Söderberg, Hjalmar (1901). En Polemik. I Wåhlin, red. *Ord och Bild: Illustrerad månadstidskrift*. Sid. 186-187.
- Söderberg, Hjalmar (1921). *Vers och Varia*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Söderberg, Hjalmar (1942). *Sista boken*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Söderberg, Hjalmar (1946). *Makten, visheten och kvinnan*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Söderberg, Hjalmar ([1905] 2002). *Doktor Glas*. Sjunde utgåvan i delfinserien. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Söderman, Sven (1912). *Böcker och författare*. Stockholm: Aktiebolaget Ljus. Sid. 199-212.
- Tigerstedt, E. N. (1955). En illusionsfri sanningssökare/uppslagsord Hjalmar Söderberg. *Kunskapens bok, Natur och kulturs illustrerade uppslagsverk för hem och skola band 7*. Stockholm: Natur och kultur. Sid. 3398-3399.
- Widing, Dick et al (2001). *Dialog: Klassikerna: Litteraturhistoria*. Stockholm. Natur och kultur. Berglund Lars och Schagerström Lena. Sid. 268-270.
- Wallqvist, Örjan (1951). Hjalmar Söderberg- kvinnan och sanningen. *Arbetaren* 1951-04-07.
- Wolf, Hans (1994). En drömlig klassiker. Urpremiär för Söderbergs "Doktor Glas" som opera. *Dagens Nyheter* 1994-04-09. Avd TEA sid. B04.
- Wästberg, Per (1969). Förord i *Kära Hjalle, Kära Bo*. Stockholm: AB. Samma text återfinns i inledningen i Söderberg, Hjalmar (1989). *Svenska klassiker: Doktor Glas & Hjärtats oro*. Läsförlaget ab.
- Åhlén, Bengt & Agneta (2003). *Censur och tryckfrihet: Farliga skrifter i Sverige 1522-1954*. Södertälje: Fingraf tryckeri AB. Sid. 152

Bilagor

Bilaga 1 Bokannons för *Doktor Glas* 1905

VARU LÄS! Fredagen den 1 Decembär

Skrädderi-Åffär 21

Rekommenderas sig hos den **Arde** allmänheten som ett godt och rikhaltigt
lager af in- och utländska tyger. **Modärnt och välutöfadt arbete.**

Specialité: PRÄSTRÄKTER.

En
n
n-
La
sk.
H.

L
g
ö

L
g
ö

L
g
ö

L
g
ö

L
g
ö

L
g
ö

L
g
ö

L
g
ö

L
g
ö

L
g
ö

L
g
ö

På **Albert Bonniers** förlag
har utkommit

Hjalmar Söderbergs

nya roman:

DOKTOR GLAS

Pris 2: 50

Pris i de svenska Nya Läran, som utgöres af
L. S. L. Söderbergs roman "Doktor Glas" och "Nya
läran" och i de svenska "Nya Läran" i de
barn- och ungdoms- och i de öfriga "Nya Läran".
De svenska romanerna "Doktor Glas" och
"Nya Läran" utgöres af Söderbergs förlag
i de svenska läroböcker. Enligt följande

Riks **78 91** eller Allm. **116 35**,
då val af tyger- eller ytterbetygning ifrågakommar.
Lux-ljuvet är **högt**; dess nya utöfning
utomordentligt bekanta.
LUX STOCKHOLMSAGENTUR, G. Thorsén
Husvägning: **Birger Jarls gat., 20.**
4291

En sammanfattning af denna berättelse utgöres af
en af följande böcker: "Doktor Glas" och "Nya
läran" och i de svenska "Nya Läran" i de
barn- och ungdoms- och i de öfriga "Nya Läran".
De svenska romanerna "Doktor Glas" och
"Nya Läran" utgöres af Söderbergs förlag
i de svenska läroböcker. Enligt följande

Utnämningar m. m.

Utnämningar, utnämningar, utnämningar, utnämningar,
utnämningar, utnämningar, utnämningar, utnämningar,
utnämningar, utnämningar, utnämningar, utnämningar,

den 1 jan
Karlson
Söderbergs
utnämningar

Hjalmar
Söderbergs
utnämningar
O. B. Ny
väl utöfning
utnämningar
N. H. Åk
utnämningar
utnämningar

Medell
utnämningar
utnämningar
utnämningar
utnämningar

Gr

En igår
"Hjalmar"
utnämningar

Bilaga 2 Beskrivning av några av författarna och tidskrifterna som nämns i uppsatsen

Informationen har införskaffats för att underlätta källkritisk värdering och artbestämning av texterna. Där inget annat anges är källan *Nationalencyklopedien*. DISA är universitetsbiblioteket Carolina Redivivas bibliotekskatalog.

Ahlenius, Holger (1905-1956): litteraturkritiker och förlagsman, studerade det moderna genombrottet och utförde doktorsavhandling om Georg Brandes.

Ahlund, Claes: prof. i litteraturvetenskap, högskolan i Gävle (Källa: "Fråga Bibliotekarien" webbtjänst).

Algulin, Ingemar: docent i litteraturvetenskap. (Källa: Skantze, Maria 2001).

Ambjörnsson, Ronny: professor i idéhistoria, Umeå, (Källa: Lönnroth & Delblanc 1999).

Balzamo, Elena: översättare och litteraturvetare, från Frankrike, har översatt verk av August Strindberg, Hjalmar Söderberg, Carl Jonas Love Almqvist, Hjalmar Bergman. Utnämndes till hedersdoktor vid Umeå universitet 2001. Utsågs av svenska akademien till att mottaga stiftelsen Natur och Kulturs översättarpris 2001. (Källa: Svenska institutet www.si.se/litteratur. Och Svenska akademien www.svenskaakademien.se.)

Bennich-Björkman Bo: professor, litteratursociolog, Uppsala (källa: Lönnroth & Delblanc 1999).

Bengtsson, Jan: professor.

Bergman, Bo (1869-1967): författare, teater- och litteraturkritiker, ledamot av Svenska Akademien sedan 1925. (God vän med Hjalmar Söderberg sedan ungdomsåren)

Bergsten, Staffan: litteraturhistoriker, författare.

Bjerre, Poul (1876–1964): psykoterapeut och författare, praktiserande läkare i Stockholm 1907–48; "Hans stora förebild var Nietzsche, och hans skrift om denne, *Det geniala vansinnet* (1903), väckte uppmärksamhet även på kontinenten. *Diktens lifsvärde* (1906) var ett bidrag till konstens och litteraturens teori och ett inlägg mot Hjalmar Söderbergs "Doktor Glas". "Efter ett besök hos Freud i Wien 1911 introducerade B. psykoanalysen i Sverige med ett föredrag för Svenska Läkaresällskapet. Två år senare gjorde han gemensam sak med Alfred Adler och C. G. Jung och bröt med psykoanalysen för att i stället utveckla ett eget system, som han kallade psykosyntesen".

Blom, K Arne: kriminalförfattare. Enligt *Tidningen Boken* 1998-04-20, är Blom också litteraturhistoriker.

Bolander, Carl-August (1888-1969): författare och journalist. (Verkade 1918-32 som litteraturanmälare i *Dagens Nyheter* och var därefter till 1946 tidningens Pariskorrespondent).

Brandell, Gunnar (1916-1994): litteraturforskare, professor, litteraturkritiker.

Breitholtz, Lennart: litteraturvetare, professor.

Böttiger, Lars-Erik: professor i invärtes medicin. (Källa: Böttiger 2000).

Böök, Fredrik (1883-1961): litteraturforskare, kritiker och författare. Se ytterligare info. i kap. 7, s. 39 f.

Castrén, Gunnar (1878-1959): finländsk litteraturforskare och publicist, professor i svensk litteratur 1935-1945 vid Helsingfors Universitet.

Ekblad, Stina: skådespelerska vid Dramaten. (Källa: allmänt känt).

Elster, Kristian (1881-1947): norsk författare, kritiker och litteraturhistoriker.

Farran-Lee, Stephen: bokförläggare, författare m.m. (Källa www.google.com)

Flinck, Thorsten: skådespelare, regissör, dramatiker, musiker och sångare. Har gjort hyllade uppsättningar av Strindbergs Fadren, bl. a. på Södra teatern och Paria på Strindbergs intima teater 2000 (denna har även visats på TV4 2003), och av Lång dags färd mot natt på Dramaten. På senare år arbetat på "frilansbasis" med teateruppsättningar, bl. a. Flinck goes Wilde 2001 på teaterbåten på Värmdö, samt Doktor Glas på Vasateatern hösten 2003. Nyligen, hösten 2004, visades hans dramatisering av Strindbergs Den starkare på TV 4, där han och Dramatens skådespelaren Mikael Persbrandt spelade mot varandra. Märks nu som tolka re av bl.a. Dan Andersson och Björn Afzelius och turnerar i landet. (Källa: egen vetskap, diverse massmedia).

Gustafson, Alrik: amerikansk litteraturhistoriker född i USA av svenska föräldrar, från 1909 professor i skandinavisk litteratur vid University of Minnesota.

Hasselberg, Gudmar (1896-1973): lektor i modersmål och historia (källa: Skantze, Marie 2001, som har funnit uppgifterna i *Svenska män och kvinnor. Biografisk uppslagsbok 3* 1946, s. 321)

Hedberg-Milles, Birgitta: Ingen uppgift i NE eller DISA.

Henriques, Alf: dansk litteraturforskare, "under sin tid som dansk lektor i Uppsala (1934-1942) skrev han en handbok om svensk litteratur 1900-1940 som länge anlätades".

Hirschfeldt, Måns: filmansvarig på P1: s Kulturlytt (källa: Sveriges Radios hemsida).

Holm, Birgitta: litteraturforskare, sedan 1982 docent i litt.vetenskap och kvinnoforskning, Uppsala univ.

Holmberg, Olle (1893-1974): litteraturforskare och kritiker, professor i Lund 1937-59.

Holmbäck, Bure: litteraturhistoriker, framstående kännare av Hj. Söderberg, f.d. 1: e bibliotekarie på KB samt planeringschef vid SR. Initiativtagare till Söderbergsällskapet och dess ordf. 1985-2000.

Hägg, Göran: docent i litteraturvetenskap, Stockholms universitet, författare.

Jaensson, Knut (1893-1958): litteraturkritiker.

Johannesson, Hans-Erik: universitetslektor (allmän litteratur)

Landquist, John (1881-1974): litteraturforskare och kritiker, professor i pedagogik och psykologi, gift 1910-22 med Elin Wägner. Disputerade 1908 i avhandling om viljan.

Laurin, Carl Gustaf (1868-1940): konst- och kulturskribent. Från 1903 skrev han teaterkritik i *Ord och Bild*. "Hans Minnen" utgivna i fyra delar (1929-32) ger en bred belysning av sekelskiftets svenska kulturliv".

Leth, Göran: Fil. dr. i journalistik, universitetslektor JMK (Institutionen för journalistik, medier och kommunikation. (Källa: "Fråga Bibliotekarien" Webbtjänst).

Levertin, Oscar (1862-1906): författare, litteraturhistoriker och kritiker. Se ytterligare info. i kap 7 s. 39 f.

Linde, Ebbe (1897-1991): författare, teaterkritiker.

Linder, Erik Hjalmar (1906-1994): författare, litteraturhistoriker, professor.

Lindström, Hans: litteraturforskare och universitetslärare.

Ljungberg, Lars: skriften som jag använt mig av står betecknad med Diss. i DISA vilket väl står för det engelska dissertation vilket på svenska betyder avhandling.

Lundgren, Lars O: filosofie doktor (källa Lundgren 1987)

Mjöberg, Josua (1876-1971): stilforskare, "sin största insats gjorde han inom läroverkens litteraturundervisning såsom ledande kraft i Modersmållärarnas förening".

Molander, Harald (1858-1900): regissör och dramatiker, tillhörde 80-talisternas krets.

Nolin, Bertil: docent i litteraturvetenskap.

Nordensvan, Georg (1855-1932): konst- och teaterkritiker.

Nordenfors, Ola : I DISA finns *Känslans kontrapunkt: Studier i den svenska romansen 1900-1950* 1992 utgiven i serien skrifter av Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala.

Ollfors, Anders: författare, bibliograf (källa: "Fråga bibliotekarien" webbtjänst). Nio böcker noterade i DISA bl. a. *August Strindberg i bibliografisk och bibliofil belysning*, 1987.

Olofsson, Tommy: författare, litteraturkritiker, utfört doktorsavhandling som behandlar Söderberg, Joyce och utvecklingsromanens tradition.

Olsson, Anders: fil. dr i Stockholm. Forskning om efterromantisk litteratur främst svenskspråklig lyrik. (Källa: Bergsten, Staffan red. 2002).

Olsson, Bernt: professor i litteraturvetenskap. (Källa: Skantze, Maria 2001).

Palm, Anders: professor i Lund. Forskning om litteraturförståelsens problem och om modern lyrik, särskilt dess samverkan med andra konstarter. (Källa Bergsten, Staffan red. 2002)

Petherick, Karin: fil.dr. Reader emeritus in Swedish vid universitetet i London, medlem i Vitterhetsakademien (Källa: "Fråga bibliotekarien" webbtjänst som hänvisade till Vitterhetsakademins hemsida). Titlar i DISA är bl.a.: *Hj. Bergman: Markurells i Wadköping* (1976), *Springa sitt eget lopp: En studie i Per Gunnar Evanders författarskap* (1984).

Rydberg, Anders: Ingen uppgift.

Rydén, Per: litteraturforskare, professor.

Rydsjö, Daniel (1886-1954): överlärare vid Rörssjökolan, Malmö. (Källa: "Fråga bibliotekarien" Webbtjänst som i sin tur har anlitat *Svenskt Författarlexikon 1900-1940*, del 2, Stockholm 1942 s. 695). Enligt DISA skrev han flera böcker om skånsk poesi bl. a.

Sahlin, Björn: intendent på stiftelsen Vårstavi, ordförande i Poul Bjerre sällskapet, tidigare förlagsredaktör, översättare, tidskriftsredaktör och bokförläggare, (källa Sjöstrand Nils O et al 2003).

Schück, Henrik (1855-1947): kulturhistoriker, litteraturforskare, professor.

Schöld, Mikael: student vid socialhögskolan i Stockholm 2002. (Källa: egen kännedom genom personlig kontakt med författarens bibliotekshögskolestuderande hustru som tipsade mig om uppsatsen).

Sjöstedt, Nils-Åke (1916-): texten i undersökningen är en avhandling. Sjöstedt har också enligt DISA varit medförfattare till bl. a. *Bibliotheca Kierkegaardia: Vol. 8, The legacy and interpretation of Kierkegaard 1981* och *August Strindbergs samlade verk* 1981 och 1989.

Sjöstrand, Lars: psykiater, fil kand., överläkare vid Karolinska inst. (Källa: Sjöstrand Nils O et al 2003).

Sjöstrand, Nils O: med.dr., fil. kand., prof. emeritus i fysiologi vid Karolinska inst., samt sedan 2000 ordf. i Söderbergssällskapet, redaktör för Svensk medicinhistorisk tidskrift. (Källa Sjöstrand Nils O et al 2003).

Steffen, Rickard (1862-1948): litteraturhistoriker, professor, litteraturkritiker (arbetade bl. a. på *Uppsala Nya tidning*) (källa: Skantze, Marie 2001 som har funnit uppgiften i Rydén, Per 1987 *Domedagar* s. 115.)

Stolpe, Sven (1905-1956): författare, litteraturforskare och litteraturkritiker.

Sundberg, Björn: docent i litteraturvetenskap, forskning kring Hjalmar Söderberg och August Strindberg (källa: Lönnroth & Delblanc 1999)

Svedjedal, Johan: bibliotekarieexamen, BHS, Borås 1983, fil. dr. -87; prof. i litteraturvetenskap, särsk. litt. sociologi sen -93 vid Uppsala univ., ledamot Samfundet de Nio, i styrelsen för Svenska vitterhets samfundet o stift. Natur och kultur, ordf. i Svenska litteratursällskapet (www.littvet.uu.se/lsoc/svedjedalcv.htm)

Söderman, Sven: författare, journalist, "framstående tolkare av utländsk lyrik".

Talgre, Maarja: medarbetare på Sveriges radios kulturredaktion, författare (källa: Sveriges Radio och www.google.com)

Tigerstedt, E N (1907-1979): finländsk-svensk litteraturforskare, professor vid Stockholms universitet 1956-1970.

Vetterlund, Fredrik, (1865-1960): författare, litteraturforskare, litteraturkritiker. "Vid sidan av C. D. af Wirsén framstod V. som den idealistiska romantikens försvarare mot naturalism och materialism under 1800-talets sista decennier".

Vinge, Louise: professor i litteraturvetenskap i Lund, forskning om litterära traditioner i Europa från antiken till 1800-talet och om den svenska romantiken. (Källa: Lönnroth & Delblanc 1999).

von Melsted, Henning (1875-1953): författare, advokat. "Politiskt började M. som ungsocialist, pacifist och förespråkare för fri erotik, och en roman som *Nöd* (1904) kan räknas till den sociala indignationslitteraturen. Senare blev han mer konservativ och försvarsvänlig. M. var en av sin tids mest kända brottmålsadvokater och använde gärna i kritiskt syfte kriminalstoff från sin praktik i sina verk [...]".

Warburg, Karl (1852-1918): litteraturhistoriker, professor. Läs mer i kap. 7 s. 39 f.

Wirsén, Carl David af (1842-1912), författare och litteraturkritiker. Läs mer i kap. 7 s. 39 f.

Tidskrifter:

Aftonbladet: var i början av 1900 en konservativ tidning.

Bokstugan: studiecirkeltidskrift utgiven av ABF och IOGT 1917-1936. Grundades av nykterhetsmannen Oscar Olsson.

Euterpe: finlandssvensk veckoskrift för musik, teater och skönlitteratur, utgiven 1901-05 av musikskriftställaren Karl Flodin. "E. var den unga, radikala generationens litterära organ och blev därigenom betydelsefull för den finlandssvenska kulturen".

Göteborgs Handels- och sjöfartstidning GHT, Handelstidningen, liberal sexdagarstidning 1832-1973, veckotidning 1974-84, därefter sjudagarstidning till nedläggningen februari 1985. "Under S. A. Hedlunds tid som huvudredaktör 1852-1900 blev GHT en av landets mest ansedda tidningar. Den kämpade för liberala reformer med sikte på upplysning, medborgerlig frihet och folkstyre. Den vid sidan av huvudredaktören mest kände medarbetaren var Viktor Rydberg, fast anställd från mitten av 1850-talet till mitten av 1870-talet, kring 1870 som utrikesredaktör. Flera av Rydbergs romaner publicerades först som följetong i tidningen. En ny storhetstid för GHT var åren 1917-45, då Torgny Segerstedt var huvudredaktör. [...] Från Hitlers maktövertagande 1933 förde GHT en oförsonlig strid mot den tyska nazismen, som gjorde tidningen bekant i hela världen. Under andra världskriget citerades GHT: s artiklar regelbundet i BBC: s sändningar och spreds i hemlighet inom den norska och danska motståndsrörelsen. Inrikespolitiskt var tidningen under kriget en frän kritiker av Per Albin Hansson samlingsregering, särskilt av avvikelserna från neutralitetspolitiken till tyskarnas förmån och den repressiva tryckfrihetspolitiken. De styrande svarade med att flera gånger konfiskera tidningen".

Horisont: kulturtidskrift utgiven sedan 1954 av Svenska Österbottens litteraturförening med en svensk och en finländsk redaktör och "har ett brett innehåll av essäer, skönlitterära bidrag och recensioner och rör sig fritt över ämnesområden som den moderna nordiska diktningen, klassikerna och den aktuella idédebatten".

Moderna läkare: Organ för Sveriges Yngre Läkares Förening SYLF, en yrkesförening inom

Läkarförbundet som organiserar läkare som ännu ej är specialister, och har ca 7 000 medlemmar. (Källa: SYLF: s webbsida).

Ord och Bild: kulturtidskrift som startade 1892.

Samlaren: litteraturhistorisk tidskrift, oftast publicerad som årsbok, utges sedan 1880 av det samma år grundade Svenska litteratursällskapet i Uppsala.

Svensk Litteraturtidskrift: utgiven 1938-1983 av Samfundet de nio.

Tidningen Boken: boktidning grundad 1987, har den bokläsande allmänheten som målgrupp.

Bilaga 3 Textmaterialet i referatform

(R) i rubriken betyder Recension eller annan text utkommen 1905-1906, (L) betyder Litteraturhistoriskt verk, handböcker o dyl.(F) betyder Forskningsartiklar, böcker av forskare, avhandlingar, (E) betyder essäer, artiklar, böcker om HJS, o dyl. Texterna återfinns på följande sidor: 1905-1920 sid. 89-100, 1921-1950 sid. 100-105, 1951-1970 sid. 105-111, 1971-1990 sid. 111-118, 1991-2003 sid. 118-132.

1905-1920

Göteborgs Handels och Sjöfartstidning 30/11 1905, Karl Warburg (R)

Recensenten inleder som följer:

Detta arbete af den mycket talangfulle, icke särdeles alsterrike författaren har på förhand låtit tala om sig såsom revolutionärt och ägnat att chockera den läsande allmänheten både på grund af sitt ämne och sitt framställningssätt. Otvifvelaktigt är detta också fallet, men det kan dock med skäl ifrågasättas, om boken gör den revolterande värkan, som man väntat, så mycken förargelse den nog torde åstadkomma. Därtill saknar boken mycket det som dock är nerven i all omstörtning: ett verkligt djupare patos.

HJS' stil beröms och en del av innehållet men ej huvudhandlingen eller skildringen av doktor Glas, som anses vara dålig. Handlingen beskrivs som den yttre faktiska dock används ordet biktar när Helgas samtal med Glas beskrivs⁵⁶³. Bokens ämne är enligt recensenten frågan om det är rätt att ta en annan människas liv. Jämförelse görs med Anatole France vad gäller stilen och språket och med Fjodor Dostojevskijs *Raskolnikov*⁵⁶⁴. Författaren blandas ej ihop med doktor Glas. Recensenten anser att ”boken är fast konstruerad och skrifven med stor säkerhet”.

Socialdemokraten 1/12 1905, Signaturen E-r (R)

Om författaren uttrycks att han är en

tidstyp som få och den modärna ungdomens kärlek till honom beror ytterst på själfbespeglings makt öfver känslan. För dem som äro släkt med hans trötta, på en gång frusna och ömsinta väsen, är han den lysande tolkaren af ensamhetens tankar eller ironins lust, för andra måste han vara mera likgiltig eller rent förhatlig. Det är också alltid sig själf han ger i sina böcker från första sidan till den sista, vare sig han sedan är namnlös eller bär en mask, som dock nästan intet döljer af de välbekanta dragen från förr.

Doktor Glas sätts i samband med *Martin Bircks ungdom*: ”Det är endast Bircks ’ungdom’ som är förbi, den ungdom han en gång i ångest kände förrinna droppvis likt hösträgnet mot fönstret, och ensamheten har snabbt och omärkligt som den alltid träffar oss svept sig kring hans lif.” Glas är en läkare som sköter sitt arbete utan arbetsglädje samt promenerar i Stockholm och ”lefver utelif med sina vänner men ständigt med samma tomhet, samma gulсот i sinnet”. Så träffar han en kvinna ”kring vilken hans hemsjuka tankar samla sig med något af ynglingakärlekens rörande ömhet”. Det är tunt och konturlöst tecknat enligt recensenten och det är en dyster och ödslig stämning i boken som tilltar fram till

⁵⁶³ vilket kan vara intressant i sammanhanget då Glas är en läkare och inte en präst som man vanligtvis biktar sig för.

⁵⁶⁴ Detta verk heter numera *Brott och Straff* i översättningen.

slutstämningen som i mycket påminner om den i *Martin Bircks ungdom*. Recensenten gör en framtidsanalys och siar att den som

i ett annat tidevarf studerar Sverges andliga kultur, vid det tjugonde seklets ingång, skall i Söderbergs produktion finna ypperliga dokument för bedömandet af den tidens ungdom, vårt eget släkte. Med afståndets förståelse skall han se på både det vingskjutna modet och den durkdrifna skepticismen [...] I en annan tid, då tankarna och luften voro starkare än nu, skulle kanske Hjalmar Söderberg vara en af sin ungdoms förare och främste, ej endast tolken för dess smärtfyllda ironi. Skall en hel generations intellektuella krafter rinna bort som silragnet om hösten, innan framtidens gryr med händelser och storm och med mål att kämpa för åt oss alla? Skall det aldrig gry – eller skall kanske redan morgondagens vind föra till oss det fartyg lastat med handling, med verklig handling, på hvilket äfven doktor Glas drömde om att få gå ombord?

***Uppsala Nya tidning* 5/12 1905, signaturen J.M (R)**

Recensenten anser att verket är fullt av idéer och frågor som framkastas till läsaren och menar att detta är något relativt unikt i samhället och litteraturen vid denna tid.

Huvudpersonens karaktär uttolkas som en man med en bräcklig konstitution och en ”munknatur” full av hat, mot det låga och fula, som lössläpps genom hans medlidande med kvinnan och recensenten kommer fram till att han ej är riktigt frisk och berömmar den psykologiska skildringen. Någon invändning görs ej beträffande handlingen eller logiken i den. Recensenten kommenterar författarens intention och menar att verket ej är tendentiöst eller agitatoriskt utan att författaren rent konstnärligt velat ”se tingen från en annan synpunkt än den vanliga”. Recensenten tycker sig höra författarens egen röst genom en ”kärf och bitter samhällssatir”. Doktorn ses som en ironiker som är mycket uppfriskande att lyssna på och språket beröms. Recensionen genomsyras av en förtjusning över verket och är i mycket ett subjektivt smakomdöme.

***Svenska Dagbladet* 8 o 9/12 1905,⁵⁶⁵ Oscar Levertin (R)**

Verket jämförs med *Martin Bircks ungdom* och anses vara ”ett lika intressant och vägande arbete”. Vidare ser Levertin verket rymma ”en ännu starkare konst och säkert ett mer våldsamt och lidelsefullt grepp i livet”. Han ser tankeinnehållet som mer ”revolutionärt, dess bärvidd större, dess uppsåt starkare”. Levertin anser verket visa en fortsättning av ”1880-talets tendentiösa litteratur” och att det är ett problemdrama. Han finner problemet vara fyndigt uppställt, genomfört med stor konsekvens samt löst med ”fulländad elegans”. Han ser klara kopplingar med ”fransk anda”. Han anser HJS stå nära Paul Hervieu och dennes litterära teorem. Han beskriver doktor Glas som en

variant av den oppositionelle estetiker, som i vår tid sannolikt återfinnes inom alla yrken. Han är på en gång erotisk drömmare och renlevnadsman, en poetnatur av rent subjektiv ömtålighet inför livet och människorna, och allt detta i ett levnadskall, som för till den kanske starkaste beröringen med realiteter och framför allt kräver kärleksfull objektivitet. Figuren själv är konsekvent tänkt. Hans resonemanger lida däremot av en inre inkonsekvens, ej underlig hos en sådan bastard av naturvetenskap och poesi, men förvirrande för tendensens och tankegångens klarhet.

Glas känner sig som en försyn och han är förälskad i Helga, undermedvetet. Levertin anser vidare att HJS som Stockholmsskildrare står på andra plats, efter Strindberg. Efter dådet är det bara på ett skenbart plan som Glas’ liv är detsamma, då

förut bundna och halvklara tankar hava trängt sig fram i hans själ, och främst då frågan, varför det fortlever inom samhället en så vidskeplig kult av människolivet. Medan t.ex. i krig plötsligt

⁵⁶⁵ Omtryckt i *Poesi och kritik* 1975, sid. 150-160, varifrån jag hämtat texten. Därav den moderniserade stavningen. Texten finns även i Oscar Levertins *Samlade skrifter* trettonde delen svensk Litteratur 1, 1917.

människolivets värde sjunker djupt under pari, uppammas inom det fredliga samhället en sjuklig värnads för livet i och för sig, även i dess ytterligaste former, skadedjurets eller ogräsets.

Att han begår mordet härrör ur följande: ”Han drivs därefter av sin undermedvetna lidelse för pastorns hustru, av sin aversion för denne präst, hos vilken all kyrkans skenhelighet och falskhet synas honom samlade, av allmän estetiskt vetenskaplig filantropi och slutligen av en tom och betydelslös tillvaros åtrå efter dramatisk spänning och befriande handling.” Huvuddelen i boken utgörs av den psykologiska utvecklingen, som är logiskt beskriven och framställd med ”ovanlig intellektuell energi”, men det är ett tanke-experiment som aldrig får ”visionens kött och blod” och Glas’ funderingar har hela tiden ”så mycket av ’eftertankens kalla blekhet’ ”vilket medför att man blir ganska skeptisk ”då hans plan verkligen får ’beslutsamhetens friska färg’ [...]” Skildringen är trots det stark och här framträder också HJS’ ”livsnihilism, den mest avgjorda i vår litteratur”.

Den läsare som njuter av ”Doktor Glas” rent estetiskt, utan att närmare gå in på de många ’frågor’, som boken uppkastar och berör, får sannolikt den största och säkert den mest ogrumlade behållningen av Hjalmar Söderbergs nya roman. Hans formgivning besitter en i vår litteratur enastående skärpa. Hans stil står i sin art fulländningen nära. Som ingen annan hos oss förfogar han över den enkla uttrycksfullhetens konst. Hans enfärgade språk gnistrar och glimmar som ett smycke av svart jet, och en levande och sinnrik kvickhet förlämnar varje liten sats sin slipning och sin distinktion. Men han har dennas gång så rågat sitt verk med social polemik, att han knappast själv kan undra över, om många av hans läsare totalt glömma konstnärligheten. Boken är tydligen ”ett spjut, kastadt i krigarens lofliga afsikt att såra och döda”.

Levertin understryker att han talar om de idéer som doktor Glas utvecklar: ”jag skriver med flit icke av Hjalmar Söderberg. Ty kongruensen mellan en diktad gestalt och dess upphovsman är ju aldrig fullständig [...]” Verket är ”först och sist ett angrepp mot den kyrkliga och officiella uppfattningen av äktenskapet i den protestantiska nordnorden”. Levertin meddelar också att han tror att ”när doktor Glas bittert anfäller den lutherska äktenskapsuppfattningen, återbegrinner han ett redan utkämpat och vunnet slag”. Inte för att det inte finns kvinnor, vilkas ”kärleksrätt och personlighet våldföras av föråldrat patriarkaliska tänkesätt och maktspråk”, men det kan ändå vara utagerat som ämne i litteraturen. Vidare anser Levertin att HJS borde ha beslutat sig för att skildra antingen ”poetens lyriska patos eller vetenskapsmannens lugn” och inte båda. Han förundrar sig över att doktor Glas, ”som har ett så skarpt huvud och en så genomträngande intelligens” inte någon gång funderar över hur världen skulle se ut om ”rätten över liv och död vilade på den subjektive resonörens godtycke”. Det finns ingen känsla för livets ”oändliga, tusengrenade sammanhang” och det är ”något egendomligt isolerat över bokens helhet”. Detta avkyler och samtidigt beundrar man säkerheten och skärpan, menar Levertin. Han avslutar med orden: ”’Doktor Glas’ kommer säkert att hetsigt diskuteras från olika håll, men om bokens intresse, konstnärlighet, många episoders skönhet och stilens fulländning kan blott en mening råda.”

Dagens Nyheter 14/12 1905, Georg Nordensvan (R)

Recensenten berömmar författarens stil: ”Stilen röjer alltigenom författarens sedan länge erkända mästarskap [...]”. Bokens ämne är att det finns osedliga äktenskap som man bör bistå med att upplösa. Glas skildras på ett psykologiskt trovärdigt sätt, enligt recensenten, som finner doktors sinnestillstånd vara ”på gränsen till det abnormalt”. Författaren kopplas inte ihop med Glas. Verket sätts in i ett sammanhang av romaner med liknande handling och tema såsom Björnsons novell *Magnhild*, en roman vid namn *Paa Guds Veje* där en kvinna befriades från en man av en ung läkare som kände sin plikt medan en präst spred ut ”de fulaste historier” om läkaren och kvinnan. Vidare nämns *Prästens hustru* av Juhani

Aro som väckte en ”omåttlig storm i författarens hemland”. Där var prästen ”det osedliga äktenskapets äkta man [...] historien slutar som den börjar – äktenskapet är instiftat af Herren och kvinnan skall vara sin man underdånig”. Recensenten tar också upp skådespelet *L’Etrangere* av Dumas d.y., där den äkta mannen ”målas ut som ett skadedjur”.

Vårt Land 15/12 1905, Carl David af Wirsén (R)

Recensenten inleder som följer:

Helst skulle man vilja underlåta att på något sätt yttra sig om detta arbete, ty bokens innehåll är dåligt och de ämnen, den berör, fullkomligt motbjudande; men då granskare i andra blad och särskildt prf. Levertin höjt denna publikation till skyarne och allmänheten däraf skulle kunna föranledas att förskaffa sig densamma, är det alldeles nödvändigt att en gensaga göres. Vi vilja visst icke identifiera den här skildrade doktor Glas lefnadsåsikter med hr Hj. Söderbergs, men vi kunna ej förstå, huru en författare kan finna nöje i att sysselsätta sig med de vidriga föremål, som här afhandlas. Man söker ursäkt allt därmed, att boken har en viss konstnärlig stil [...] Är kulturinnehållet i en skrift anfrätt och maskstunget, så är det nästan så mycket värre, om det formella är bestickande, ty boken blifver just därigenom än mer farlig.

Glas beskrivs som en person som alltid känt en skarp motvilja mot präster i allmänhet, men särskilt mot pastor Gregorius som Glas gärna såg död. När så pastorns hustru ber om hjälp då hon pinas av att hennes man gör anspråk på vissa äktenskapliga rättigheter går han henne till mötes. ”Till råga på allt har fru Gregorius en älskare [...] och det är just för denna kärleksförbindelses skull, som hon vill slippa allt samlif med maken.” Glas har inte någon aktning för människoliv, ”i teorien gillar han abortivmedel, han tycker att idioter gärna kunde aflivas, och präster äro för honom ej annat än idioter”. Han känner ingen ånger efter gärningen, ”han är till sina åsikter determinist och anser, att allt, som sker, är nödvändigt”. I verket finns mycket polemik mot ”gamle Luthers uppfattning af äktenskapet” som HJS finner ”alltför vulgär” och kyrkan angrips och självmord försvaras.

Han är liksom författaren, bejakad af ett simpelt öfversitteri; han är, kantänka, mycket för mera än ”hvanligt borgarfolk med belåtna lördagsaftonstonfall i rösten”, och all moral är för honom en ”idiotmoral” som hvilar på tom sed och vana. Han är cyniker [...] För denne författare finnes ingen känsla för det mysteriosa; han blottar äfven det, som ej får blottas [...] Man har prisat hans stil [...] Ja, den är en imitation af Anatole France, men naturligtvis oerhört underlägsen. Han tror sig vara konstnär, därför att han är kall och hjärtlös. Han är kemiskt fri från hänförelse, och han saknar omedelbarhet. Men den stil, som alldeles saknar omedelbarhet, saknar poesi.

Göteborgs Aftonblad 16/12 1905, Anna Örn (R)

Recensenten inleder som följer:

Herr Söderberg är missbelåten. [...] Allting behöfver reformeras. Själf fattar han beslutet att göra processen kort med uppfattningen af äktenskapet, som är alltför luthersk, med presterskapet och med den gängse moralen. Det är egendomligt med äktenskapet och herr Söderberg – det äcklar honom och ändå ligger det jämt i hans tankar, ger flykt åt hans fantasi och driver honom att skriva en hel bok om detsamma, en bok som antagligen dock ej orsakar honom något illamående. Men det är sannt, han polemiserar mot äktenskapet, sådant det uppfattades af Luther och sådant det uppfattas än i dag i de protestantiska landen, isynnerhet af högvördiga presterkapet. Han vill således göra samhället och människorna seende. Och därför skrifver han ”Doktor Glas”. Men både han och hans doktor äro i detta fallet icke så litet – sengångare.

Örn väljer, med hänvisning till att det är utdebatterat, att lämna vad HJS anför mot äktenskapet och övergår till ”bokens andra kapphäst” nämligen

teorier angående den ena människans rätt att taga den andras lif, när hon finner sig moraliskt berättigad därtill, som författaren låter sitt språkrör komma fram med [...] den som skulle slå en värld

med harm och fasa, väcka en storm af debatter och delade meningar. Kanske den gör det, men det förefaller mycket osannolikt.

Fallet är ”alltför matt och meningslöst”. Ingen blir frestad att ta parti för mördaren. Det går ej att tro ”att en klok man och därtill en man, som vill handla rätt efter sitt samvete, *i detta fallet* skulle göra sig till dräpare”. Författaren borde, menar Örn, konstruerat ett mera ”*tvingande*” fall. Doktor Glas kan aldrig bli Raskolnikov. Han

förefaller att vara en hederlig och fin människa, ehuru han ej aktar högt det, som *kallas* plikt och moral och som i grunden ej är annat än hävdvunnen vana. [...] När så fru Gregorius ber honom om hjälp ser doktorn ”den stora handling, han väntat på, närma sig! Presten måste bort, för att ”den lilla kvinnoblomman med det ljusa silkeskåret” [sic!] utan att känna sig brottslig skall få tillhöra den man hon älskar. Det är ju mycket oegoistiskt af doktorn [...] Hans stora handling har till ingen nytta runnit ut i sanden [...] det kommer honom att vackla och känna en ”andlig yrsel”.

Verkets slut uppfattas som oväntat: “[...] man väntar ej, att den, som framkastar en fråga, och kämpar för dess berättigande, i sista minuten drar sig undan med dunkla fraser, därmed förrådande den egna ståndpunktens vankelmod, den egna öfvertygelsens ickevara.” Örn avslutar så: ”Det är ju en gång för alla och med rätta fastslaget, att Hjalmar Söderberg är stilkonstnären af första rang, så att om den saken är ingenting vidare att säga.”

***Malmötidningen* 19/12 1905, John Hanzen (R)**

Recensenten inleder som följer:

Hjalmar Söderberg har just inte rykte om sig för att skrivna så värst moraliska böcker, och det rykte han har i den vägen förbättras nog inte nämnvärdt med ’Doktor Glas’. Däremot är han känd för att vara en elegant stilist och en spirituellt kåsör – och efter ’Doktor Glas’ är det väl ingen tvekan om att han i det afseendet står främst bland nutida svenska författare.

Det är inte själva romanen i *Doktor Glas* som fångar intresset, ej heller problemet som framställs ”ty romanen är så enkel, att man känner den efter att ha läst några få sidor, och problemet hör till det slags spörsmål, som man helst går omkring ifall man inte är absolut tvungen att gå rakt på dem”. I stället är det ”det utsökta och förfinade sätt” som HJS resonerar om olika ämnen, som är ”af en så förledande verkan, att man är färdig börja boken om igen, så snart man nått slutet”. Det är två röster som talar i Glas’ inre, pliktens och feghetens, enligt Hanzen. Med hänvisning till att en ”framstående recensent” nyligen yttrat att problemet i verket, lutherska äktenskapet, är utdebatterat menar Hanzen att det stora huvudproblemet i verket är om en människa har rätt att ta en annans liv. Och även om det ej är en ny fråga så är den inte utdebatterad, menar han:

I sin allmänna form gäller den, huruvida en varels e, som själf ej kan åstadkomma något godt eller nyttigt utan endast förgiftar eller hotar tillvaron för andra skall ha obetingad rätt att existera blott och bart därför att han är ett lefvande väsen. [...] Hjalmar Söderberg har med en diktares träffsäkerhet och en tänkares skarpa blick tagit frågan under behandling. Något afgörande svar på frågan har han ej gifvit, och det har ej håller varit hans afsikt, men han har i alla fall på ett genialiskt och tankeväckande sätt diskuterat den [...] [det är] både dumt och orätt att låta sådana detaljer bortskymma det stora konstnärliga värde, som rymmes i denna bok.

***Euterpe* 1905, s. 426- 428, Gunnar Castrén (R)**

Recensenten menar att doktor Glas beslutar att döda pastor Gregorius för att han älskar fru Gregorius som i sin tur älskar en annan man vilket medför att hon känner vämjelse för sin make. Berättelsen innesluter en enda handling som både föregås och efterträds av tomhet.

Tankarnas växt, beslutets födelse är innehålllet. [...] Han är Hamlets senfödde ättling [...] Han kan icke glömma sig själf, icke dräpa den del af sitt eget jag som med rynkad panna sitter i en vrå af själen

och leker kritiker [...] ty det gifves intet som kan frälsa honom [...] ”Vi bildade lefva i andlig isolering”, skref fordom Heine. Den isoleringen är ett af den nutida litteraturens grundmotiv [...] Men få ha kunnat ge detta motiv den kraft som Hjalmar Söderberg [...] Doktor Glas är en mästerlig psykologisk analys [...] Och Söderberg har kvar sin gamla förmåga att i ett par ord fånga ögonblickets atmosfär [...] Han har också kvar sin gamla skepsis [...] Den är icke en intellektuell lek som hos Anatole France [...] den är en religion, en kosmisk känsla [...] Hans böcker äro fyllda af tanke - problem; men likväl äro de i sin helhet aldrig problemböcker, tendensböcker.

Castrén menar att Doktor *Glas* konstnärligt står på samma höjd som *Martin Bircks ungdom*, men att den inte gör ett lika djupt intryck, ”trots alla försök att genom den psykologiska motiveringen ge hans handling den prägel af allmänmänsklighet, som fordras för att fullt rycka oss med, känna vi oss ändock något främmande och utomstående och kunna icke helt gå upp i doktors tankekrets”.

Figaro 23/12 1905, Johan Levart (Satyr) (R)

På tidningens förstasida finns en bild av HJS. Bildtexten är: ”Doktor Glas: äfven kallad Hjalmar Söderberg. Förf. till julens sedligaste bok. ”Inne i tidningen kommenteras verket och man fortsätter att tillskriva HJS doktor Glas’ identitet.” Ett par år har han hetat Martin Birck, nu blir det väl doktor Glas en tid, tills han ånyo döper om sig. Ty det är förunderligt hvad de begge nämnde herrarne äro hvarandra lika.” Man fortsätter med en karakterisering av HJS: ”Något egentligt dygdemönster i rent evangelisk-luthersk mening har hr Söderberg aldrig varit och blir det väl aldrig heller. Redan i sina första ’Förvillelser’ sprang han efter en hel del tvetydiga fruntimmer, dylika uppträdde äfven här och där i ’Martin Bircks ungdom’ [...]” En beskrivning av verket görs:

I ’Doktor Glas’ finns också flera fruntimmer, men ingen enda tycks egentligen vara lifvad för att vandra den sedvanliga dygdens väg. Antingen komma de till den gode doktorn för att få allehanda tröst och botemedel – ’eljes gå de i Norrström’ – eller komma de till honom och beklaga sig öfver sina män och vilja ha omväxling. Det låter icke riktigt vackert, men är nog så tusan så sannt.

HJS anges ha ”den illusionslöse tänkarens och humoristens klara och kalla syn på tingen, en illusionslös, som dock är skald och drömmare”. Satyr avslutar sålunda:

Boken är som helhet mycket kysk och sedlig, fast det troligen ännu dröjer åtskilliga år i utvecklingen, innan den kan rekommenderas som lämplig konfirmationsgåfva åt unga flickor. Särskildt tycker jag om den gode doktor Glas, därför att han så lätt och behändigt tog lifvet af pastor Gregorius med ett cyankalumpiller och själf helt lugnt skref dödsattesten. Metoden är bra. Det finnes flera dylika kräk att ta lifvet af. Gå på bara, bäste hr doktor!

Aftonbladet 27/1 1906, Fredrik Vetterlund (R)

Recensenten inleder med att anföra att *Doktor Glas* i hög grad är lättläst. HJS’ ”stil med sitt franska påbrå i ofärgad genomskinlighet går långt för att höra hemma inom en germansk litteratur”. Vetterlund jämför med Anatole France och menar att HJS ”påtagligt tillägnat sig Anatole Frances sätt att turnera en ironisk tankeföljd [...] blott har klarheten i sällsynt typisk grad blifvit, hvad Geijer med ett makalöst ord en gång kallade ’en förtvifvlad klarhet i det närmaste’”. Vetterlund anser att verket kan söndertagas i en del, som är dess fabel och en annan, ”hvarur fabel och människor bildat sig som dunsterna ur ett mörkt och bittert vatten”. Han anser händelseförloppet vara otroligt men att HJS är bra på att skissera människor, ”fastän doktor Glas själf kanske mera framstår som en komplex af alla sina tusen reflexioner än som en påtaglig och verkligt utarbetad typ”. Helga Gregorius skildras ”genom doktors förälskade ögon vackert till det yttre, men hennes reflexioner om lif och död äro väl med visshet blott författarens egna, dem han annars delar upp på de personer, i hvilka han tyckes presentera olika faser af sitt jag”. Boken är

genomresonerande, genomreflekterande, med något visst torrt och tunt, hvarför – trots stilsäkerheten och det temperament, som helt visst bränner igenom, och trots förf: s rutin att väl inlinda och lagom moderera en spydighet – ”Doktor Glas”, äfven rent litterärt, icke ens tillnärmelsevis synes mig ha den betydelse, som kritici i sin stora älskvärdhet tillagt densamma.

Innanför den yttre handlingen ligger HJS’ ”tendens att allt hvad vi anse för moral i verkligheten är flytande och att – som ett bastant exempel därpå – mord för att skydda en annan under somliga omständigheter kan vara berättigadt nödvärn”. Vetterlund anser också att Helga faktiskt skulle ha kunnat genomdriva en skilsmässa, som en bättre lösning om bara författaren velat. Vidare menar han att Schopenhauer tillhör HJS’ orakel: ”jag misstänker, att den ofvannämnde förträfflige hr Markel haft kännedom om en Schopenhauersk dialog mellan ’sanningsvännen’ och ’folkets vän’ innan han regalerade Glas med sin lustigt sagda, men trots Schopenhauer, tvifvelaktigt utfunderade predikan om ’tänkare, murflar och boskap’.” Visdomen om

hur världen är en värld utan ’Gud och plan och mening’, där nödvändigheten behärskar våra kroppsceller, som i sin ordning behärskar vår s.k. själ och våra handlingar – etc. etc. etc. [...] reserverar hr Söderberg åt de verkliga tänkarna – man skulle tro: på elakhet, så framt man ej såge, hur han själf går upp i den med hela sitt temperament och jämt ägnar dess motståndare små hatfulla glåp- eller stickord.

Vetterlund anser att dessa utfall gör HJS’ författande osympatiskt och visar en brist på ”hjärtats förfining”, som motsäger vad man annars tycker sig finna hos honom. ”Och ännu en sak! När författaren bok efter bok jämt återkommer till att den gamle Gud fader upphört att existera, eller dylikt, och likväl aldrig kan slita sig från dessa tankar – hvad visar det? En hög och lugn säkerhet i ’lifstron’?”

Ord och bild 1906 s. 235-237, Fredrik Böök (R)

Recensenten inleder med att berömma HJS’ stil i verket. Den är ”otadlig, medveten och i sitt slag fulländad”: ”En mera sober och invändningsfri prosa än den Söderberg skrifver äger icke vår litteratur. Den har hvarken glans eller prakt, men den är fläckfritt mattslipad, och sin höga rang får den genom den absoluta klarhet, hvarmed den uttrycker sin upphofsmans intentioner.” Doktor Glas är inte någon ”ny bekantskap”, i alla fall ingen ny typ, menar Böök, då han tidigare ”hetat Martin Birck [...] och som ung måste han ha liknat Tomas Weber”⁵⁶⁶. Intrigen är en ”tom konstruktion”, en ”löst ditsatt anekdot”. Han menar att HJS har mindre gemensamt med pessimismens store mästare, Schopenhauer, än han själf anar. Det är svårt att tro att den fredlige doktor Glas kan utföra mordet, även om handlingen motiveras. Ett mord borde också föregås av ”intensivt lidande och upprörd spänning” vilket man ej får se något av: ”Han resonerar sig till mordet med ett lugn och en schablonmässig sofistisk, som äro psykologiskt orimliga.” Böök angriper ”den oerhörda själfgodhet, hvarmed doktor Glas tror sig berättigad att spela domare och försyn” och undrar vem han är att fastslå värde ”hos en själ, som han aldrig sett annat än med avsky och hat”. Böök undrar varför Reckes ”illegitima omfamningar” bedöms högre än pastorns ”legitima”: “[...] jag menar värdefullare i den mening, att de kunna göra den arma kvinnan starkare, rikare, lyckligare och lifsdugligare? Han tror det, men hur kan han mördra på en oviss förhoppning?” Böök framhåller också faran med den brist på humanitet som Glas’ pläderar för: ”För honom är pastor Gregorius utan vidare det absolut undervärdiga, det instinktivt vidriga; för en annan mänska är den typ af lifsleda och intellektuellt charlataneri, som han själf representerar, lika oemotståndligt äcklig [...]” Böök anser

⁵⁶⁶ Tomas Weber är huvudpersonen i HJS’ första verk *Förvillelser* (1895).

problemet i boken vara behandlat med en blandning av litterär experimenteringslusta och benägenhet att vara en skepticismens enfant terrible. Han anser verket vara ett kåseri över ett allvarligt ämne med sin ”alldeles oberättigade ton af ofelbar öfverdängare”:

Försöket att konstruera in de väl endast till hälften allvarligt menade åsikterna om privatmordets berättigande i en romanfigur och låta dem bestämma dennes handlingar har ohjälpligt strandat af den grund, att man hos en *handlande* mänska – i motsats till en endast *skrifvande* [...] måste förutsätta ett helt annat allvar, en annan besinning och en djupare ansvarskänsla än den som man efter detta har rätt att antaga hos Hjalmar Söderberg i hans egenskap av författare.

Nordisk tidskrift 1906, Hans Emil Larsson (R)

Recensenten inleder som följer:

Att Hjalmar Söderberg är en mycket talangfull skriftställare är en känd och erkänd sak. [...] Man skulle sagt att hans verk vore fulländade konstverk – om de hade haft ett innehåll, som motsvarade formen. Men det äga de icke. Deras analys plockar sönder allt utan att få något positivt fram. Man tror, då man följer den logiska utvecklingen, att en bestämd tes skall blifva framställd eller åtminstone att en fråga skall blifva bestämdt formulerad. Men till sist synes förf. falla undan och hvarken gifva det ena eller det andra.

Larsson menar att ”den synpunkt han anlägger på kärleken är nästan uteslutande den fysiska” och att kärleken ses som en ”ful och gemen drift” som bara berättigas i viss mån när båda parterna är unga och vackra. Allt som följer av kärleken såsom havandeskap och födelse är enligt boken vedervärdigt och ohyggligt. Vid sidan av kärleken plockas också begrepp om plikt och om människolivets värde sönder och ”försimplas” av doktor Glas. Larsson påpekar att man ej får veta om doktorn känner ånger över mordet, men att frun inte får så mycket glädje av det då hennes älskare redan har knutit nya förbindelser. Larsson menar att det står klart ”att läkaren naturligtvis var galen”, men detta borde ha tydliggjorts mer av författaren, då det nu bara antyds i det att doktorn har svårt att sova. Nu blir istället intrycket att ”den dialektik, hvarigenom doktor Glas ledes till sitt brott, är en normal människas och att förf. sålunda godkänner den”. Att det är en läkares plikt att under alla omständigheter skydda människoliv är meningslös för Glas. Larsson varnar för att okritiska personer ”kan gripas och öfvertygas af denna skenbara logik” och komma fram till att ”doktorn är i sin fulla rätt och en sann hjälte, då han befriar världen från ett sådant odjur som prästen”. Risker finns att läsaren rycks med och förbiser frågan, ”hvarför den lilla frun inte helt enkelt flyttar från sin man”.

Det är ju ungsocialisternas teori om berättigade ’småmord’ och ’Gula farans’ om det berättigade i mord på ’lögsamhällets kungar’, fastän den senare teorien är litet ärligare och öppnare. Man kan gissa, att den tes förf. vill ha satt under diskussion är den: en äkta man, som trots sin hustrus motvilja mot honom dock med makt gör sina ”äktenskapliga rättigheter” gällande, är en usling och en bof, som bör utrotas från jorden. Men om denna tes öfverhufvudtaget skulle kunna diskuteras, borde den vara så uppställd, att för hustrun ingen undflykt gäfves från att ingå äktenskapet eller någon möjlighet att undkomma ur det eller ur det äktenskapliga samlifvet. Nu innebär ju äktenskapet just äktenskapligt samlif. Hvad skulle meningen annars vara med det? Ha ej både man och hustru åtagit sig vissa förpliktelser i det afseendet vid äktenskapets ingående och därigenom också fått vissa rättigheter?

Det är omöjligt att tro författaren om att göra doktor Glas’ resonemang till sina ”men frågan är om han dock alldeles kan undgå ansvaret för dessa”, anser Larsson och finner skildringen i grunden meningslös, då doktor Glas å ena sidan framstår som en djärv och ”hjältemodig sedlig banbrytare” och å andra sidan som en ”moraliskt defekt, af en tvångsidé angripen person”. HJS undersöker mänskliga förhållanden med för liten aktning för deras värde, ”och när han plockat sönder dem, kastar han dem bort utan intresse för något resultat af sönderplockningen”. Detaljskildringarna, att så många scener tecknas

mycket levande och den stora förmågan ”af karaktärisering, särdeles när det gäller att åt den tecknade personen gifva en färgton af satir och ironi”, lovordas av Larsson.

I alla afseenden hör Söderberg numera till våra främsta författare. Men trots all den talang, hvarmed boken i så många afseenden är skriven, måste den dock väsentligen betraktas såsom förfelad och till och med som en bok, hvilken kan göra stor skada, och med hänsyn till just denna talang är den tvifvelsutän ett uttryck för missbrukad kraft.

Poul Bjerre 5/12 1905 *Stockholms dagblad* (Jag har använt texten som återgives i Sjöstrand, Nils O et al 2003 *Viljans frihet och mordets frestelse*). (R)

Bjerre inleder som följer:

Egendomligt, att ännu intet litteratgeni gjort till sin uppgift att förhårliga förnuftets sönderfall. I dessa tider, då den estetiserande analysen af livvets allt elände sätter frukt, kan en hvar som faller på knä inför förruttnelsen med visshet vänta framgång – åtminstone bland dem som bidragit att utgräva denna litteraturens strömbana [...] se, tex. på doktor Glas, detta nya mästerverk af den djupsinnige och allmänt uppburne Hjalmar Söderberg. Inte finns det spår af något mänskligt hos honom, men hur i yppersta mening modern är han ej. Knappt har han hunnit dyka upp ur trycksvärtan förrän han börjar lyftas av lofsånger [...] I sanning, detta känslolivvets totala sönderflytande i förruttnelse har väl sällan fått ett så fulltonigt uttryck som i denna bok;

Bjerre anser det vara en njutning för en psykolog ”att följa hur sönderfallet skrider fram öfver viljan hos den blöde moralidioten”. Han anser att författaren visar sig insatt i den ”metapsykiska forskningens nuvarande ståndpunkt” då han använder sig av varsel och sanndrömmar för att beskriva förnuftets desorganisering men Glas är inte en levande person, varför det är logiskt att han slutar i samma andliga tillstånd som han börjar ”ty möjlighet att utvecklas finnes blott för lefvande varelser och ej för skal efter sådana”.

Psykiatriskt sedt är boken ett mästerverk och den borde meritera till en professur i ämnet vida mer än någon specialafhandling [...] Men hur i all maktens namn är det möjligt att denne doktor undgått att lära känna det livvets grundfaktum, med hvilket alla andra läkare dagligen komma i beröring under sin verksamhet? [...] Det är striden om ett andligt livsvärde. [...] Denna livvets gnista, som hållit stånd mot allt och som har kraft att under lyckligare tider låta nya livvets källflöden välla fram – den är det som gör människan till hvad hon är. Och att människan icke finnes utan henne – därpå är doktor Glas ett obarmhärtigt sant exempel. Ifall det varit författarens uppgift att visa detta, så har han utan tvifvel lyckats väl. [...] Hvad vore Raskolnikov utan den ständigt brusande underströmmen af mänskliga känslor, som efter det befriande mordet bryta fram och som göra de sista bladen av hans lif till ett skärt och underskönt mänskligt dokument? - Hvem skulle gitta lyssna på den ’traette mandens’ cynismer om han icke hörde Garborgs djupa allvar och ostillade trängtan ständigt bryta fram genom den andliga misären?

Kommentar av *Sthlm: s dagblad* ”Diskussion om en bok” 29/12 1905 (R)

”Det är en bok om livvets gåta, men förf. mäktar ej gifva annat svar, lagdt i doktor Glas’ mun, än att livvet är oförklarligt.”

Henning von Melsted 9/12 1905, Öppet svar till Poul Bjerre, publ. i *Sthlm: s dagblad* 29/12 (R)

Doktor Glas är alltså en mänsklig varelse, som har hemortsrätt i den tid hvori han lefver. Det är för resten poetiskt slingerbuleri att påstå att en människa icke är produkt av sin tid [...] doktor Glas önskar skydda en kvinna, för hvilken han hyser en fin och nobel mans ömhet, från att småningom gå under genom upprepad våldtäkt [...] Hur vanligt är det ej, att mördare [...] redan i förväg genomleva samvetsbetänkligheternas tragedi och efter gärningen uppträda med ett lugn inför domstol, en oberördhet, som af kloka hufvuden af artikelförfattarens sort kallas ”en oerhörd fräckhet”!

Liksom David skildras i bibeln har också doktor Glas ”en filosofiskt disciplinerad själ”, menar Melsted.

Han håller räfst med sig själf, är både brottsling och domare och detektiv![...] Tron kan förflytta berg. Så kan äfven rättskänslan. Ett bevis härpå är hur rättskänslan i förbund med kärleken drifver en man af doktor Glas' drömmarenatur att tillfredsställa sin längtan efter en handling genom att utföra en gärning, som eljest icke ligger precis för honom [...]. Om femtio år framåt då "Doktor Glas" med tämlig säkerhet alltjämt har något af sitt skälfvande lif i behåll, så att man genom den boken kan erfara en het fläkt af det tankelidelsens elddop som vi nu genomgå, då skall kanske äfven hr Bjerres namn någon gång dras fram ur glömskan tack vare den opponenttjänst han med sådan själfuppoffring lemnat.

Poul Bjerre 29/12 1905, Svar till herr v Melsted, *Sthlm: s Dagblad* (R)

Min artikel är ej något beröm, än mindre något utskällande; den är en psykologisk analys, som utslutande riktar sig mot verkets grundvalar [...]. Det skändande af diktens och lifvets första urprincip, som boken Doktor Glas innebär, har tvingat mina ögon bort från den yta som är det enda *Ni* sett i detta verk.

1906 Poul Bjerre *Diktens Lifsvärde* (R) 116 sidor, s. 64-102 specifikt om *Doktor Glas*. Bjerre anser att en författare har en viktig uppgift att fylla nämligen att hjälpa oss i det moderna samhället att få kontakt med lifsvärdet. Han anser att HJS ej gör det. Han anser Glas vara en mycket sjuk person som saknar livsgnista och är död, kall och sprider kyla och uppväcker inte ens medlidande vilket Bjerre lastar författaren för eftersom om författaren hade känt inlevelse och medlidande med personen skulle det ha förmedlats till läsaren. Om man tror sig finna uttryck för modern pessimism misstar man sig, enligt Bjerre - även om här finns "många pessimismens ord" så saknas "pessimismens anda". Bjerre menar att pessimismens världsuppfattning "har sin rot i smärtan öfver tillvaron, ej i vämjelsen för denna; långt ifrån att vara kulturfientlig är den tvärtom i de flesta fall kulturens utgångspunkt". (S. 96)

Har det varit författarens afsikt att teckna en individ, hvilkens lif på grund af en inre defekt måste upplösas i överklighet? - är han medveten om doktor Glas' sinnesbeskaffenhet? [...] förefaller det mig som om svaret måste blifva nej [...] Hans afsikt har sannolikt endast varit att i stilistiskt fulländad form framställa en intressant och förfinad typ. Han saknar den instinktiva känsla för diktens väsen som hvarje äkta diktare äger [...] Att bedöma ett sådant verk uteslutande från stilistiska synpunkter innebär samma förakt för diktens lifsvärde som ligger i verket själf. Ty därvid godkänner man att författaren döljer den inre misär, som drager ned och hädar allt mänskligt, under en af välljud och kvickhet glittrande yta. [...] Det finnes städse halfbildade skribenter, som oförstående för diktens inre lif söka väcka uppseende genom mer eller mindre undermålig litteratur. De ras kunskaper om lifvet äro hufvudsakligen hämtade ur dagspressen; deras människokänedom karaktäriseras däraf att de icke kunna skilja mellan nervsensationer och känslor, mellan förryckta idéer och lefvande tankar. Det vore en illusion att tro att detta släkte någonsin skall försvinna [...] det frodas till och med utmärkt i det moderna samhället där inga medel anses för låga, då det gäller att krafla sig upp ur de stora okända massorna. (S. 98 ff.)

1907 Bo Bergman "Hjalmar Söderberg: Ett diktarporträtt" *Idun* (E) s. 89

Kan en människa lösgöra sig så fullständigt från det sociala rättsmedvetandet, nedärfvt i generationer, som doktor Glas? Frågan är naturligtvis löst genom att proklamera mannens otillräknelighet, men författaren har åtminstone icke medvetet gjort det. Det är här bokens svaghet ligger [...] Antingen är doktor Glas [...] ansvarig för sina handlingar, och då är det ingen människa, utan en tankekonstruktion, eller också är han en dåre, och då får romanen ingen räckvidd som diktverk, eftersom den behandlar ett patologiskt fall. Det hela verkar för starkt experiment. Det saknas lifvets luft. Det är gungande mark, och om man beundrar författarens skicklighet att röra sig på den, så kommer man i alla fall icke stort längre än till det tekniska.

1914 Sven Söderman *Böcker och författare* (E) s. 199-212 om HJS.

Doktor Glas nämns ej utan Söderman koncentrerar sig på *Historietter*, *Gertrud* och *Den allvarsamma leken*. Han inleder med att kommentera HJS' författarskap:

Hr Söderbergs vänner ha gjort och göra allt vad i deras förmåga står att åt honom vindicera en förstklassig plats inom vår moderna litteratur [...] jag beklagar hr S. för att ha alltför goda vänner. Ty om man utan förutfattad mening finge taga honom som han är, skulle han vara en mycket angenäm bekantskap att göra, och man skulle utan att mista några illusioner och utan att behöva använda komparativ, känna sig böjd att giva honom ett vackert erkännande. (S. 199f.)

1915 Carl-August Bolander *Svenska diktare just nu: Litterära essayer* (E) Om HJS 26 sidor. Essän handlar till stor del om Martin Bircks ungdom men olika figurer från HJS' verk vävs samman. Doktor Glas ses som en åldrad Martin Birck. Bolanders text är en slags beskrivning av HJS och hans agitationer, känslouttryck såsom de uttrycks i hans skrifter:

Vilka upplösande, vidriga idéer är det icke allt han predikar, han har ingen respekt för samhällets stora kärleksverksamhet, sitter icke denne doktor Glas och ondgör sig över att varje idiot på Eugeniahemmet kostar mer i underhåll än en frisk ung kroppsarbetare har i årlig inkomst. Att han lyckas med vetenskapernas stora mission att hindra människorna att tänka [...] (s. 126)

Bolander avslutar sin text med en uppmaning till författaren:

[...] sluta bara att predika denna den vidrigaste, den skamlösaste bland alla fräcka moderna idéer, den fria kärleken, tala aldrig mer om köttets lust och själens obotliga ensamhet, skriv aldrig mer något sådant som detta pornografiska drama 'Gertrud', som mer än något annat ådagalagt det trängande behovet av en kraftig teatercensur i handen på en evangelisk-luthersk kammarherre, våga aldrig mer som i 'Doktor Glas' predika mordet, det samvetslösa, ostraffade mordet, till på köpet på en helig gudsman som pastor Gregorius, denna olycksaliga lära, som – såsom en och annan verkligt upplyst tidning också klart insett – blev det egentliga upphovet till en våldshandling som det Vångska mordet i Kungsträdgården. Sjung om konungar och riddare, sjung om blyga sippor och tärnans rodnande kind, sjung om allt det stora, det ädla, det sköna på jorden – kanske skall också ditt verk befinnas värdigt att ligga på salongens divansbord bredvid Dans humoresker och Fallströms poesier, inte bara på den fördärvade ungdomens bokhyllor, i den kyska flickans nedersta byrålåda. (S. 138)⁵⁶⁷

1915 Fredrik Böök "Hjalmar Söderberg" *Essayer och Kritiker 1913-1914* (E)

S. 235-242. Böök karaktäriserar HJS' författarskap i stort och berömmar mycket HJS' stilistiska, satiriska, underhållande och charmerande talang men menar att denna ej kommer till sin rätt i romanform utan passar bättre i de mindre historierna, anekdoterna, "en elegant och kvick kåsör med stänk af diskret och vemodig lyrik". Vidare anser han HJS ej vara någon människoskildrare men mycket bra på att skildra sitt eget själsliv. Ett visst eventuellt inflytande av Anatole France, ser Böök. Han ser också författaren ha skräck för allt som har med mystik att göra och för religionen. Om *Doktor Glas* framhålls att: "[...] och den cynism, som man drar på mun åt i skämtsagan kan bli otrefligt, när dockan förekommer i en modern roman och döpes till pastor Gregorius."

1918 Schüek och Warburg *Huvuddragen av Sveriges Litteratur* (L) s. 276-292

HJS nämns i kapitlet "Strindberg och åttiotalet". Kapitlet är i sin helhet 17 sidor och inleds med orden: "Om de senaste årtiondena måste vi fatta oss kort. Här saknas ännu det historiska perspektivet, och skildringen föres därför blott fram till naturalismens fall. De ännu levande och verksamma författarne tillhöra ej litteraturens historia, och även om de nyligen döde falla omdömena rätt stridiga." (s. 276) Kapitlet avslutas med HJS som ägnas 8

⁵⁶⁷ är det en smädedikt över författaren eller är det kanske t o m en ironisk skildring av hans författarskap med en släng åt kritikerna? Det är ej tydligt att detta är en kritisk text även om den förefaller sådan vid första läsningen.

rader. Inget nämns om hans olika verk så här finns ingen konkretisation av *Doktor Glas* men väl en beskrivning av HJS som prosaist:

En teknisk mästare på prosans område är Hjalmar Söderberg, en ironisk, desillusionerad pessimist, som i vissa avseenden knyter an vid 1880-talet, ehuru han saknar detta släktleds reformlusta och i stället med skeptikerns vemodslöje ser på samhällsförbättringsbråket. Men visserligen är han icke utan medkänsla med de lidande. Närmast besläktad är han med en konstnär som Anatole France, och stilen i hans sparsamma alstring är utsökt i sin kyliga kristallklarhet. (S. 292 f.)

1921-1950

1921 Richard Steffen. *Översikt av Svenska litteraturen Tiden 1900-1920* (L)

Om HJS s. 23-37. Om *Doktor Glas* anförs: "[...] kanske förf: s förnämsta verk, som rör sig kring ett problem: rätten eller plikten att i vissa fall beröva en människa (här en pervers brottsling) livet." (S. 23). Allmänt angående HJS menar Steffen att hans temperament är en "tvivelsjuk och melankolisk resignation" och att han är negativ och pessimistisk i det att det ej går att göra något åt hur livet är. Ett av huvudföremålen för HJS' intresse är förhållandet mellan könen och de positiva sidorna hos HJS är hans "sanningskrav och hänsynslösa ärlighet i bekännelsen". Så beskriver Steffen HJS' stil:

Såsom en stilens mästare har han alltid beundrats. Spetsig ironi, skarp satir, slagfärdighet, måttfullhet, utsökt enkelhet och klarhet äro hans egenskaper. Små elegant utarbetade situationsbilder utgöra hans styrka, och även hans större prosaverk bestå egentligen av sådana sammanbundna episoder. (S. 24)

1922 Kristian Elster "Hjalmar Söderberg" *Samtiden* (E) s. 513- 532.

Elster anser att *Doktor Glas* är en ypperligt komponerad bok, en tät och helstöpt roman. Och som tankebok är den "inträngande, logisk och stark". Men likväl är det den av HJS' romaner som fånglar Elster minst. Han anser den vara som ett tanke- experiment, teoretiskt och varken huvudpersonerna eller bipersonerna intresserar. Elster ser något ofriskt och omanligt i Glas betraktan av kärleken, han saknar naturlighet.(S. 518). Om författaren anförs att han försökt hålla sig själv utanför men att hans "sympati, nästan beundran för doktor Glas skiner igenom". Denna beundran, och sympati är svår att dela, menar Elster. Det upprörande är att en ensam man, utan insikt i livet, styrande griper in och tror sig bemyndigad att bestämma över liv och död och andras lycka och olycka. Elster berömmar HJS' berättarkonst och ser en "ypperlig, inträngande och sannolik psykologisk skildring av doktorn de första dygnen efter att han dödat prästen".

1926 Fredrik Böök *Resa kring svenska parnassen*. (E)

12 svenska författare från 1900-1925 behandlas, varav HJS ägnas 36 sidor (mest av författarna). Böök inleder med att konstatera att få svenska författare blivit så mycket och grundligt lästa som HJS och han fortsätter: "För tjugu år sedan ansågs han vara den djärvaste, den modernaste bland samtida sköndand, och några menade, att han var den farligaste. Det var icke alla som tyckte om honom, men nästan ingen lämnade honom oläst. För en pennans man är det en stor triumf." (S. 1) Böök konstaterar vidare att antalet vänner och beundrare av HJS med tiden blivit mycket stort och att det fanns personer överallt som "lyckats tillgodogöra sig hans radikala fördomsfrihet och hans desillusionerade vemod, och som med djup känsla upprepade melankoliska rader ur hans skrifter".(S. 1) Vid tidpunkten för Bööks skrift anser han att synen på HJS förändrats även om han fortfarande har trogna beundrare: "Ingen känner sig längre hågad att kalla Hjalmar Söderberg för en modern författare." Detta behöver inte vara något "klander" menar Böök utan kan uppfattas tvärtom: "Han är säkert fri från den löjligen svagheten att till varje pris följa med i

utvecklingen', skela efter vindflöjlarna och stämma upp de nyaste krigsropen. Därtill är han nog både för högfärdig, för envis och för trofast – tre egenskaper som jag för min del sätter mycket värde på [...]'. (S. 2) Men Böök ser HJS' verk som mycket tidsbundna och att de och HJS' tankevärld inte har så många "förbindelsestrådar till nuet och framtiden". Hans böcker hör till det förflutna och "man urskiljer med lätthet alla de trådar, som förena dem med äldre skeden", en förklaring till varför de en gång föreföll moderna, "ty de voro barn av sin tid, de uttryckte klart och tydligt härskande tendenser och segerrika tankegångar, och det fanns inga nya uppslag, inga överraskande problemställningar i dem". (S. 2) Någon farlig författare tror Böök heller inte att någon längre ser HJS som.

Och själva Doktor Glas, hur lite förmår den att uppröra sinnena med sin matta advokatyr för rätten att döda! Demonisk ter den sig åtminstone icke. Övermänniskornas drömda illdåd ta sig icke imponerande ut för dem som sett de verkliga övermänniskorna, staterna, rasa i blod och smuts [...] och de som nu skakas i sitt innersta av Doktor Glas' sofismer torde vara lätt räknade. (S. 4)

Men det finns andra egenskaper att uppskatta hos HJS, menar Böök: "Det finns kvickheten och leklynnnet, den sparsamma men fina lyriken, det klara ögat och det säkra formsinnet". Han fortsätter:

Den som förhöll sig kritisk mot Söderbergs åskådning, när den blommade med all modernitetens tjusning, behöver icke längre ta anstöt, när den får sin plats bland idéhistoriens torkade herbarieväxter, som icke fröa av sig. Tvärtom kan botanisten glädja sig åt det vackra, typiska exemplaret. Att utan tvekan och med fullkomlig uppriktighet ha realiserat sin typ, det är ett lovord man icke kan neka Hjalmar Söderberg [...] Han har karaktär och stil; det låder ingenting oäkta eller förkonstlat vid hans väsen. (S. 4)

Doktor Glas är som roman överlägsen *Martin Bircks ungdom*, som lider av brist på handling i motsats till *Doktor Glas*, menar Böök. (S. 21) Intrigen är "välbyggd och välberäknad" och själva mordscenen är "återgiven med stor åskådlighet, med ett slags nätthet och prydlighet, som erinrar om en kortkonsts eller ett trollerinummer". Böök anser ej att han har lust att diskutera problemet i verket "lika litet som man har lust att vederlägga en mördare, som sprängde en bekant i luften med den motiveringen, att han fann honom 'tämligen onödig'". Däremot undrar han över hur HJS "över huvud kommit in på leken med den cyniska tanken; ty mycket mer än en övermodig och grym lek är det naturligtvis icke". En förklaring kan vara den "moralskräck" som han menar "härjade i vida kretsar" under 1800-talets senare del. Man hade sett att bl.a. de inskränkta och fördomsfulla höll fast vid moralen "och på ytligt partigångarmanér företog man en logisk inventering av satsen: moralen är ingenting annat än dumhet, efterblivenhet och fördom". Detta betraktelsesätt har doktor Glas smittats av, men han lider också av att bejaka den naturvetenskapliga determinismen vilken tagit formen av fatalism hos honom, menar Böök. Eftersom det inte finns någon fri vilja finns inga moraliska faktorer eller något ansvar. Vidare är han en "korsning mellan flanör och övermänniska": "Den nietscheanska självhärligheten kastar sina reflexer över hans passiva åskådartillvaro; det är därför han har blivit farligare än Tomas Weber⁵⁶⁸." (S. 25)

Men en sak är att leka med tanken på ett mord, motivera det, ursäkra det, och en annan att utföra det. Hur kan den beskedlige enstöringen doktor Glas driva fram den grymhet, som behövs för gärningen? [...] Det beror onekligen på den kalla hätskhet, varmed både doktor Glas och Söderberg betrakta pastor Gregorius i hans egenskap av luthersk präst. [...] Med den uppriktighet, som är en av Söderbergs dygder, har han förmått att göra pastor Gregorius till ett odjur, till ett monstret av elakhet och gemenhet [...] Det räcker i hans och doktor Glas ögon att pastor Gregorius är en person med löjligen, ohållbara åsikter och ett oestetiskt utseende, fet och grådaskig, samt med Luthers

⁵⁶⁸ Huvudpersonen i HJS' första verk *Förvillelser* (1895).

antediluvianska uppfattning om äktenskapet. Pastor Gregorius företräder helt enkelt religionen och äktenskapets tvång, tio Guds bud och hustavlan, Moses och Martin Luther [...] Doktor Glas är framför allt ett utbrott av den oförsonliga vrede mot oliktankande, som bildar en åder av inspiration i Hjalmar Söderbergs författarskap. (S. 27)

Böök anför vidare att han instämmer med vad Oscar Levertin anförde i sin recension, nämligen att HJS gjorde sig skyldig till försenad polemik vad gällde Martin Luther: "Varken katekesen eller hustavlan hör till de makter, som hålla de moderna människorna i ett olidligt tvång och mot vilka det krävas ett befrielsekrig." (S. 27) Gregorius föreföll ej vara någon översittare eller despot, enligt Böök, och det är bara de starka förtryckarna "man kan lönnmörda utan att det ser oridderligt ut". Avsnittet om *Doktor Glas* avslutas med orden: "Världen befinner sig i jämn förändring, och den som stelnar i sina antipatier förvandlas lätt till en gengångare." (S. 27)

1929 Böök, Fredrik Svenska litteraturens historia (L)

Hjalmar Söderberg och *Doktor Glas* nämns i en parentes tillsammans med Ellen Key:

Men över huvud var det icke grymheten, egoismen, immoralismen, som nittioalet tillgodogjorde sig ur Nietzsche, utan vördnaden för den stora personligheten, kulten av smärtan och lidandet; på sin höjd kan man tala om ett nietzscheanskt förakt för vardagsmänniskan och filistern (Ellen Keys en gång ryktbara paradox om Åreskutan, där den handfull människor, som i kulturellt avseende betydde Sverige, kunde räddas undan syndafloden; Hjalmar Söderbergs sympati för Doktor Glas). (S. 183)

1929 Daniel Rydsjö "Raskolnikov och Doktor Glas" Bokstugan (E) s. 396-399

Rydsjö ser *Doktor Glas* som centralverket i HJS' produktion och anser att problemen har allvar och djup och stilen skärpa och klarhet. I verket märks frågorna om äktenskapet, kyrka och präster och mest om övermänniskan och hennes förhållande till andra människor. Detta framträder tydligt, menar Rydsjö, när man jämför med Dostojevskijs *Brott och Straff*, vars handling visar många likheter med *Doktor Glas*'. I båda verken kretsar mördarens resonemang kring övermänniskan. Rydsjö nämner i detta sammanhang Nietzsche men hävdar att ordet övermänniska påträffas i litteraturen långt före dennes tid, hos bl. a. Herder och Goethe. I *Faust* sägs att "övermänniskoaspiranten börjar med att försumma sina plikter!". Doktor Glas' överläggningar med sitt andra jag, före gärningen, är i likhet med Raskolnikovs och är oantastliga teoretiskt sett, menar Rydsjö och HJS' mening är ej att sista ordet är sagt med bokens avslut utan frågan lämnas öppen. Han ser också likheter mellan slutet i *Doktor Glas* och det i Strindbergs roman *I havsbandet*.

1931 Carl. G Laurin Minnen del III (E)

Laurin ser likheter med Dostojevskijs Raskolnikov. Båda författarna låter "sin hjälte analysera de känslor, med vilka en person av etiska skäl, blandade med egoistiska, kommer in på mordtankar och slutligen utför brottet". Laurin tror att författaren "har den viljesvages motvilja mot energiskt handlande personer", och att han "med en hemlig belåtenhet ser [...] hur doktor Glas glider mot brottet." (s. 474)

1932 Olle Holmberg "Från Hjalmar Söderberg till Pär Lagerkvist" i På jakt efter en världsåskådning (E) s. 201-273.

Holmberg menar att *Doktor Glas* utsätts för en missuppfattning "om man fattar den såsom avsedd att utreda problemet huruvida en läkare har rätt att döda en präst vars fru han älskar". Det är "likgiltigt ur bokens egen synpunkt, och det var inte det dess läsare fäste sig vid". Det var i stället den "dagboksskrivande poetens svårmod och stil". "Utifrån sett är Doktor Glas inte Hjalmar Söderbergs 'bästa' bok, men inifrån sett är den hans centralaste. Kring den grupperar sig det andra [...]" (s. 204 f.)

1932 Schück o Warburg *Illustrerad svensk litteraturhistoria*, Gunnar Castrén (L)
Kapitlet "Nittioalets realister" behandlar HJS. S. 412-420. *Doktor Glas* ses som HJS' "säkrast komponerade berättelse, där tankarna och handlingen fastast slutits samman". Historien blir dock mer ett tankeexperiment som är skickligt utfört och kan väcka beundran, men "som i grunden lämnar läsaren ganska likgiltig". Castrén anför att Glas

som prövar på att efter den nietscheanska övermänniskans föredöme ställa sig på en ståndpunkt bortom det hävdvunna gott och ont, har intet av övermänniskans mäktiga grepp på livet, och hans livs enda handling för honom inte närmare det verkliga livet [...] Hans handling var meningslös. Bakom detta ligger nog Söderbergs ärliga, trista livsvisdom, men den ter sig här så konstnärligt steril. (S. 417)

HJS diktning "har intet frodigt och rikt. Den stänges liksom hans väsen inom fasta, skarpa gränser [...] Han är den ensamme, som alltid förblir åskådaren". Inget av hans "större berättelser" inte heller *Doktor Glas*, "är ett i enskildheterna fulländat verk". Som novellberättare är han dock "otvivelaktigt Sveriges ypperste". (S. 418) Det är kärleken som är det centrala i HJS' tänkande och diktning. (S. 419) Castrén menar att HJS inte är "någon människoskapare", utan det är bara i sin egen "människotyp" han "tränger riktigt in och blottar alla dess nerver".

Under nittioalets slut och nittonhundraalets första decennium satte hans flänördiktning djupa spår i de yngre generationernas verk [...] Hjalmar Söderberg hör till de författare, som klarast i dikt givit uttryck åt vad den synen på livet innebär. Och han har gjort det i en i sin art klassisk stil, enkel, fri från allt onödigt och överlastat och oklart, en stil som icke har det stora patoset och de stora djupen, men som är genomskinligt ren och fint rytmisk och i all sin intellektualism genomströmd av vad han själv kallat "hjärtats oro". (S. 420)

1934 Sven Stolpe *Hjalmar Söderberg* (E) (ca 60 sidor)

Doktor Glas är "mästerverket i melankolisk lyrisk naturmålning", en välskriven roman som "makalöst säkert målar dagrarnas spel och klimatets förskjutning från juni till oktober i takt med den hemska huvudhandlingens långsamma framåtskridande". (S. 34)

Bokens största kvalitet ligger visserligen i dess utsökta stil, dess melankoli och dess Stockholmslyrik. Men publiken tog naturligt nog fasta på motivet: hur doktor Glas av sitt prästhat och sin kärlek till pastor Gregorius' hustru helt enkelt förgiftar honom, lämnande frågan om skuld och ansvar efter sig, försedda med två halvt melankoliska, halvt hänfulla frågetecken. Den konstnärligt sett så utsökt balanserade boken rymmer ett prästhat så vitglödgat, att man får gå till sjuttonhundraalets för att finna något liknande [...] Religion och hyckleri har här sammanslagits till en kuslig enhet [...] (s. 116f)

Stolpe undrar över att "en man som själv skildrat sin oförmåga att kallt döda en spindel eller skjuta en räva, kallblodigt och med sympati skildrar ett mord utan att ens antyda någon form av skuldkänsla, ansvarsmedvetande eller samvetskonflikt" och anser att HJS envisas med att "konstruera människor, som måste kallas moraliskt defekta". (S. 48)

För att förklara doktor Glas' handlingssätt mobiliserar Söderberg en hel dialektik: han pekar på hans behov av handling, vilket knappast övertygar [...] Bokens intrig verkar ändå konstruerad, och dess atmosfär syrefattig. Vad som kommer att leva är dess utsökta inramning och musikaliskt fulländade stilkonst. I den religiösa och moraliska diskussionen har den icke något intresse; därtill är dess huvudperson för abnorm. (S. 48 f)

Angående HJS som författare anförts att: "hans agitation i mycket är så starkt tidsfärgad, att den icke kan komma att intressera framtiden". Stolpe är kritisk till HJS' kristendomskritik men uppskattar hans rättframhet och äkthet: "Vad som kvarstår av Söderbergs författarskap, är i första rummet intrycket av hans oavhängighet och mod. Han har karaktär

och stil, och han har aldrig tvekat att stå för sin åskådning. Men hans väsen har också en stilla charm, som aldrig skall glömmas i svensk litteratur. Särskilt är hans ironi avväpnande.” Bilden av HJS som en ”slapp cyniker, en kallsinnig vitsare utan respekt för sanningen, en ytlig kåsör och lättsinnig skämtare”, som enligt Stolpe blivit den officiella, anser han vara ”upprörande osannfärdig”. Istället vill han beskriva HJS, inte med ”slapphet, lättja, cynism”, utan med ”ärlighet, sanningslidelse, medkänsla”.(S.55 f)

1936 Ebbe Linde ”Hjalmar Söderberg” i *Författarnas Litteraturhistoria* (E)

Underrubrik ”Doktor Glas”, s. 254-262. Ursprungligen publicerad i *Göteborgs handels och Sjöfartstidning* 1936. Enligt Linde har sedan boken utkom HJS’ ”geni och karaktär kommit att bli höjda över varje diskussion; men Doktor Glas fortsätter att förbrylla”. (S. 255) Verket är enligt Linde ”till det yttre en Raskolnikov-artad berättelse om en läkare som dödar en vidrig präst, emedan denne erotiskt missbrukar sin hustru”. Skillnaden är att ”rationalisten Söderbergs hjälte i motsats till mystikern Dostojevskijs aldrig röjer sig och aldrig fräts sönder av de samvetskval, som dock inte helt uteblir”. Linde menar att när en författare med en sådan ”egocentrerad läggning” som HJS ”tar sig en paus i realismen och låter fantasien fritt spinna gestalter och händelser, då ligger det ur psykologisk synpunkt nära till hands att vänta, att resultatet, som vid drömmandet, skall bli symboliska omskrivningar för väsentliga djupförlopp i hans eget själsliv (s. 257) ”:

Helga Gregorius är den omedelbara livsglädjen, som kristendomen förtrycker, och mordet står som symboliskt uttryck för Söderbergs konsekventa kamp mot religionen – en kamp, som han icke ångrar, men som dock ej lett till livsglädjens drömda uppblomstring, och som han inser ej kan göra det. [...] Redan personnamnen i boken röjer ju för övrigt allegori. Gregorius – det är så tydligt kyrkan. Glas – det är genomskinligheten, tomheten, renheten, logikens symbol. Läst utan ögonen öppna för symboliken är Doktor Glas, som många kritiker sett den, bara en opersonlig skicklig och skönspråkig roman, som man kan beundra, men knappast gripas av. Läst med blick både för den utsökt arbetade ytan och under sömmen därbakom är den gripande: något av det helgjutnaste och mest kaotiska, det personligaste och mest depersonaliserat objektiva [...] något av det paradoxalaste och mest obarmhärtigt logiska, som jag vet vara skrivet. (S. 256 ff.)⁵⁶⁹

1945 Gudmar Hasselberg *Svensk Nittonhundratalslitteratur* (L) ung. 1 sida om HJS.

Skedets främste prosakonstnär var Hjalmar Söderberg [...] Hans större romaner som *Doktor Glas* och *Den allvarsamma leken* visar hans brist på gestaltskapande fantasi, och handlingen flyter bort i bittra eller vemodiga reflexioner. Söderbergs oförmåga att skildra handlingsmänniskor sammanhänger med att han icke trodde på den fria viljan (determinism)[...] Däremot är miljön – vanligen Stockholms gator och parker – återgiven med säkert öga och fin stämning. Hjalmar Söderbergs skönlitterära författarskap tillhör tiden före första världskriget. [...] Ironierna framträder mest i hans småberättelser av anekdotiskt snitt [...] på detta område är han mästaren i svensk litteratur, kvick, klar, knapp och formsäker. (S. 12 f.)

1945 Alf Henriques *Svensk litteratur efter 1900 ”På väg mot vilja och samkänsla (1900-1914): Själens ensamhet.”* (L) S. 15-23 om HJS.

Hans starkt antiklerikala hållning – ett arv från åttitalets oppositionslust – kommer starkast till uttryck i [...] *Doktor Glas*. [...] inte en bruksanvisning för hur man skall kunna utrota det svenska prästbeståndet, utan ett psykologiskt experiment [...] Doktor Glas [...] filosoferar över frågan hur värdefullt livet egentligen är; för en gångs skull handlar denna kärleksidéns Don Quijote som en övermänniska – och måste med smärta konstatera, att han därmed inte hjälpt någon [...] Doktor Glas är en besk bok, men av en säregen skönhet [...] I Sverige var Hjalmar Söderberg länge en främling [...] För många svenska ungdomar blev han emellertid under sina sista levnadsår en älskad klassiker

⁵⁶⁹ Ebbe Linde skriver i sin kommentar 1978: ”Efter detta fick jag ett litet brev från Hjalmar Söderberg själv. Han skrev att saken för honom ’varit en stor och glädjande överraskning’ och inbjöd mig att besöka honom i Köpenhamn.” S. 261.

[...] Hans egenart kommer alltid att draga läsare till honom: denna vemodiga ironi vilken, med hans egen formulering, är ruinerna av ett patos som störtat samman. (S. 23)

Det nämns också att HJS förde en "livslång kamp för sanning och rätt" vilket man tycker märks i den postumt utgivna *Sista boken* (1942) där HJS i "skarpa uppsatser" tar upp kampen med " 'de usla makterna i tiden' ". (S. 22)

1946 Knut Jaensson *Essayer "Hjalmar Söderberg"* (E)

S. 47-78 om HJS s. 68 f om *Doktor Glas*.

[...] intresserar en bok som 'Doktor Glas' ju inte alls som roman. Denna bleka kärlekshistoria är en vemodig fantasi och ingen tror på denna mordhistoria [...] Det som intresserar i 'Doktor Glas' är reflexionerna, poesin och prästhatet [...] kan man säga att han inte är "gestaltskapande" [...] Det är om sig själv, sin livssyn, sina reflexioner och sina livsinyck han skriver [...] Att han får oss att lyssna beror på hans klarsyn, hans uppriktighet och hans självkänedom, till en del också på scenernas konkreta pregnans. (S. 68 f)

1949 Holger Ahlenius "Inledning" i *Doktor Glas* (E) s. 5-26

Ahlenius anser att verket står i nära samband med samtidsdebatten kring den borgerliga dubbelmoral som delade upp erotikerna i två kategorier, en anständig "som borde leda till förlovning och giftermål" och där kärleken inte sågs som någon viktig del, och en sinnlig "som tolererades om den höll sig i skumrasket, till prostituerade eller kvinnor av lägre samhällsklass". "Det var denna råhet i uppfattningen av kärlekslivet som Hjalmar Söderberg bekrigat alltsedan han 1895 publicerade sin vemodigt lekfulla lilla debutroman 'Förvillelser'." (S. 18) När Ellen Key uttalade samma kritik mot dubbelmoralen blev den mer uppmärksam och omdebatterad, påpekar Ahlenius. Han finner att HJS "i sina mognare verk" återkommande varierar samma tema som Key. (S. 18 f):

Inte bara för doktor Glas utan också för Hjalmar Söderberg själv, liksom för Ellen Key, var detta ett osedligt äktenskap, så mycket mer som mannen brutalt tilltvingar sig sina "äktenskapliga rättigheter" [...] Fru Gregorius har kommit att älska en annan man, och både i doktors och i författarens ögon är den förbindelsen den sedliga; det finns ingen annan legitimation än kärleken. [...] är det visserligen ett tyrannmord, förklarligt i och genom doktors ytterligt särpräglade karaktär, men det kan också uppfattas som en symbolisk klimax på en sund och riktig reaktion, den som går ut på att värna kärleken mot den råa, hänsynslösa driften, legitimerad av kyrka och samhälle. (S. 20 f)

Ahlenius hänvisar också till Ebbe Lindes tolkning 1936. Ahlenius menar att *Doktor Glas* ofta vantolkats och att den hör till "den svenska litteraturens yppersta och alltmer kommit att räknas till våra inte alltför talrika klassiker". (S. 21)

1950 Nils-Åke Sjöstedt, *Sören Kierkegaard och svensk litteratur: Från Fredrika Bremer till Hjalmar Söderberg* (F)

HJS' prästsatir jämförs med Kierkegaards och anses också ha rötterna hos Anatole France och upplysningstidens prästsatir. Men i *Doktor Glas*, som enligt Sjöstedt är HJS' mest berömda prästskildring, är avståndet från Kierkegaards satir stort då HJS angriper det omedvetna hyckleriet vilket är något helt annat än vad "Kierkegaard brännmärkte hos samtidens kyrka och prästerskap". Både Glas och Gregorius hänvisar till sin plikt, skillnaden är att Glas inser sitt hyckleri. Han försöker en gång i sitt liv begå en fri handling men den leder till besvikelse och meningslöshet. Det visar på HJS' "kategoriska förnekande av det centrala kravet hos Kierkegaard: välj!". (S. 384 ff.)

1951-1970

1951 Bo Bergman *Hjalmar Söderberg* (E) s. 136-153 om *Doktor Glas*.

Doktor Glas är ”romanen om mannen som försöker göra uppror mot ödet och spränga sitt väsens gränser och som endast godtar sig själv som domare över sina gärningar”.

Resultatet blir ”främlingskap inför tillvaron”. Viljeproblemet har en ”skarp tillspetsning” i romanen. (S. 136). Hittills hade HJS mest sysslat med ”projektioner av sitt eget jag”, enligt Bergman, (s. 136 f) som också gör följande reflexion om innehållet i verket:

Men hur det står till i hans inre får man inte höra stort om, och då är det förklarligt om en och annan läsare drar den slutsatsen att gärningen gått tämligen spårlöst förbi hos gärningsmannen. Härifrån är steget inte långt till att beskylla författaren för en liknande känslökyla. Hjalmar Söderberg har velat skildra en erotiskt oprövad enstöringsnatur, som med sin teoretiska läggning och under påverkan av en stark böjelse hypnotiserar sig till att begå ett mord av medlidande, av plikt, av kärlek, av handlingsbegär, av privatmoral. Författaren lämnar den skyldige reaktionslös och strafflös. (S. 140)

Bergman jämför verket med Jonas Lies *Naar Sol gaar ned*, och med L. Kruses *Morderen med Koldt Overlag og dog en Mand der fortjener Agtelse: Et psykologisk Forsog*. Det är snarare en moralisk synpunkt, än en psykologisk som HJS anlägger och som han ”utför genom att naivt vitmena och svartmåla personerna”. *Brott och Straff* innehåller ej något spår av hämnd, till skillnad från de nämnda verken, menar Bergman. (S. 141 f)

Varför får Söderbergs roman aldrig riktigt tag i oss, hur ypperlig den än är, utformad som tankeexperiment och stilistisk konst? Varför blir man inte djupare uppskakad av det uppskakande ämnet? Man känner något av intresset för en spännande detektivroman, för det yttre istället för det inre dramat. [...] Vad är det som fattas i ”Doktor Glas”? Det fattas livets puls och livets desperation, den inre spänningen, lidelsen, kampen. Människan Glas har skymts av problemet Glas. (S. 144)

Det polemiska ges alltför stor plats i verket, enligt Bergman. Där förekommer angrepp mot livets ’absoluta värde’, mot pliktbegreppet som tvång, mot den lutherska ”äktenskapskatekesen” och mot religionen och prästerna. Kan en stämmingsmänniska som dagboksförfattaren ta ett så ”makabert steg ur sina fantasier in i verkligheten” undrar Bergman.(S. 145f) *Doktor Glas* är höjdpunkten på HJS’ språkliga mästerskap, men oviljan mot kyrkans tjänare ”har tagit orimliga proportioner ”och ”författaren har fullständigt tappat balansen ”. Bergman menar vidare att Glas ej undgått de typiska isoleringsfenomenen självöverskattning och självunderskattning. (S. 147 ff.)

Aldrig har Söderberg varit orubbligare på handen än här, pennan förs som en operationskniv, men aldrig har denna kniv skurit i så mycket dödkött som när den dissekerat doktor Glas’ själstillstånd efter gärningen. Så står författarens djärvast utpekulerade verk med sina skarpsinniga reflexioner och sin underliga känslöförlamning som ett stort cerebralt räknestycke, men knappast som stor konst annat än det lyriskt beskrivande. (S. 151 f)

Det episka är inte huvudsaken vare sig i *Förvillelser*, *Martin Bircks ungdom*, eller *Doktor Glas* och HJS är alltid intressantare än sina figurer, där dessa inte kan ses som ”rena projektioner av hans jag”:

Sufflörens röst hörs bakom replikerna [...] Detta beror på att Söderberg är tankens och inte handlingens man. *Varför* något sker, inte *hur* det sker är vad som sysselsätter hans fantasi. Konsten att berätta är konsten att inte berätta allt. En sådan regel har bidragit mycket till Hjalmar Söderbergs artistiska mästerskap. (S. 153)

1951 Olof Hallsten "En Graciöst förarglig författare" *Metallarbetaren* (E)

"Med Doktor Glas [...] har Söderberg nått toppen i sin produktion. Det är en mer än morbida triangelhistoria [...] bättre förstås symboliskt eller som en önskedröm [...] Vetandet, representerat av läkaren lär bli trons – prästens – baneman." (S. 4 f)

1951 Henning v. Melsted "Hjalmar Söderberg och debatten om Doktor Glas" *Arbetaren* (E)

Melsted jämför Glas med CJL Almqvist som misstänktes ha utfört ett giftmord:

Såvitt man känner till bar Almqvist sin skuldbörda utan att brytas ned – med god hållning, som det heter [...] Dr Glas stannade i staden. Han satte upp nya gardiner [...] visste vad han gjorde och väpnade sig mot den för en mediterande person naturliga osäkerheten genom att hämta stöd i illusionen att det var en lovvärd handling han utförde, med andra ord en som godkändes av hans samvete. Det är uppenbart, att Söderberg låtit sin doktor Glas fränkänna livet absolut värde.

1952 Erik Hj. Linder, Schück & Warburg *Illustrerad svensk litteraturhistoria*. (L)

Ca 2 s. om HJS. "I Doktor Glas finns ett uttalande om drömmens förhållande till censurmekanismen, som direkt föregriper vad psykoanalysen senare skulle förkunna från taken." Linder försöker förklara HJS' förmåga att fånga nya generationer och ge impulser åt nya riktningar, med "arten av hans melankoli, som under sin yta döljer ångest och en klarsyn i släkt med vad senare generationer tvingats fram till." (S. 37 f)

1953 Anders Rydberg "Om drömmar i Hjalmar Söderbergs produktion" *Ord och Bild*, (E) s. 39-59. HJS' kännedom om drömmens natur uppenbaras i skildringarna av Glas' drömmar, vilka är till för att åskådliggöra Glas' innersta önskningar och tankar, "men det viktiga är, att det inte endast är till läsaren, som denna kunskap förmedlas, utan även till drömmaren själv". Söderberg visar det "undermedvetnas existens och väsen: att det förblir omedvetet i vakenlivet genom en hämning, men att det i drömmarna kan dyka upp". Rydberg pekar på att Levertin i sin recension uppmärksammade doktor Glas' "undermedvetna lidelse för fru Gregorius såsom ett av motiven för mordet". (S. 41)

1955 E. N. Tigerstedt "En Illusionsfri sanningssökare" *Kunskapens bok* (L)

S. 3398-3399. En halv spalt upptas av ett citat ur *Doktor Glas* om handling, liv och lag. Verket beskrivs som "ett tankeexperiment: en läkare bringar en vämjelig prästman om livet för att skona dennes hustru", och det anförs att HJS redan tidigare var känd som en "präst- och kristendomshatare", men att han dock hade ett starkt intresse för religiösa frågor, "väl ett arv från Kierkegaard, som han med beundran läst redan på skolbänken". HJS sätts i samband med fin de siècle, han anses ha fin ironi och glasklart språk.

1957 Olle Holmberg, *Lovtal över svenska romaner. "Doktor Glas"*.⁵⁷⁰ (E) s. 79-88.

Holmberg anser att *Doktor Glas* är "en av de svenska romaner som skulle ha haft förutsättningar att göra sig gällande på en internationell marknad". (S. 80) Han tycker att verket liknar *Julies dagbok* av Peter Nansen just i detta med dagboksformen och stilen, men att de i övrigt ej är lika. Klas Recke tycker *HJS* ej om menar han. Han menar vidare att män kan "hållas samman i vänskap av gemensam förkärlek för en bok, ett landskap, en historisk personlighet men inte gemensam kärlek till en kvinna":

Av de tre män i Doktor Glas som älskar den unga prästfrun Helga Gregorius avskyr doktorn de båda andra, hela deras stil, deras typ. Han avskyr Don-Juanerna ty hans egen kärleksdröm är drömmen om kärleken i trohet. Han avskyr pastor Gregorius ty pastor Gregorius är en tyrann, blekhet och självrättfärdig och härsklysten; dessutom är han präst och doktor Glas är antiklerikal. Det är emellertid

⁵⁷⁰ Litteraturprofessor Holmberg påstår här att det ej förekom bokannonser i tidningarna när *Doktor Glas* utkom, vilket jag vill vederlägga, se bilaga 1.

inte därför som han dödar prästen, även om antiklerismen naturligtvis i viss mån gör mordet lättare för honom. Han dödar för Helga Gregorius' skull: för att göra henne lycklig med Klas Recke. Det är underligt men är så berättat. (S. 82)

Holmberg berättar också att problemet med om man får "slå ihjäl präster [...] för att man älskar deras fruar" var något som han själv under läsning av verket i ungdomen ej grubblade så mycket över: "Problemet var oklart men det var så mycket annat som var tydligt i boken [...] bl. a. den rena, enkla, sköna prosan". Han menar att det också förekom att utlänningar som vill lära sig svenska började med att läsa *Doktor Glas*. (S. 82) Han anser att "stilens moral har inte stått högre i någon svensk bok". Mordhandlingen anser han balanseras av en annan nämligen den då en ung kvinna ber Glas om hjälp att bli av med ett barn hon väntar och doktorn inte gör det. Glas ledsnar på det estetiska och kontemplativa och längtar efter en handling. Han tänker över moralen som han ser som sedvänjor och fördomar, men följer ändå dessa i stort sett. Holmberg jämför med Erik Skrams *Gertrude Colbjörnsen* där "våldtäkt inom äktenskapet" uppmärksammades. *Doktor Glas* är en idéroman, en problemroman, men HJS säger ingenting om vad han anser om mordet och det man kan diskutera i boken är om han skildrat det naturligt (s. 86 ff.):

Det är därför att han är sjuk, och hans sjukdom heter kärlek [...] Den förälskade tappar objektivitet och proportionssinne i frågan om det som står i samband med hans kärlek, och det är det – så kan man framställa saken – som har hänt doktor Glas [...] det är inte kärleken själv som är *makten* för honom, utan det som han kallar "drömmen om kärlek" [...] Han offerar prästen genom att mörda honom, sig själv genom att göra sig till mördare [...] Det vinner han ingenting på – och kanske är det till slut det som är bokens egentliga "mening" [...] Det blir fiasko och ingenting av doktor Glas' hela stora handling [...] Ironi är det [...] (s. 86 ff.)

1958 Gunnar Brandell, *Svensk Litteratur 1900-1950* (L)

S. 31-39 om HJS, om *Doktor Glas* s. 36-38.

Hur våldsamma motsättningarna var i Hjalmar Söderbergs fantasivärld, hur pass fanatisk han var under den skeptiska ytan, ser man bäst i "Doktor Glas" [...] Den är också som komposition den bäst sammanhållna. Men mycket få läsare har kunnat undgå att stöta sig på orimligheten i själva handlingen.

Brandell beskriver Gregorius som avskyvärd och han uttrycker det så att Helga misshandlas erotiskt av denne.

Och fastän mordoffret utrustas med alla tänkbara osympatiska drag och blir ett odjur i människohamn, framstår ändå doktor Glas' handling – den enda verkligt beslutsamma i alla Hjalmar Söderbergs böcker – som en psykologisk besynnerlighet. Man vet dessutom att dödandet, även i eljest accepterade former, inte bara var Hjalmar Söderberg emot; det var också ett problem för honom [...] Hjalmar Söderberg var såtillvida pacifist.

Doktor Glas kan inte uppfattas annat än som ett försvar för övermänniskofilosofin, och för att en parasit får mördas, enligt Brandell som nämner Ebbe Lindes symboliska tanke, om mordet, som en lösning "på gåtan". Doktor Glas är, enligt Brandell, "ett slags Gud eller kanske hellre Djävul – romantikernas gode Djävul nämligen, som bemödar sig att ställa till rätta vad den onde Guden hittat på i sin avundsjuka mot människorna".

Brandell ägnar nio sidor åt HJS och beskriver ganska hyllande författaren, vad gäller stil, moral och tankegångar och att det är centralt med brytningen mellan moralism och determinism hos HJS. Hans verk bedöms ej lika högt som hans person.

1961 Alrik Gustafson, *Den svenska litteraturens historia 1900-talet* (L) s. 16-19 om HJS. *Doktor Glas* har tålt tiden betydligt sämre än *Martin Bircks ungdom*, menar Gustafson. Han ser verket som rent intellektuellt och starkt Nietzscheanskt färgat om en idealistisk

drömmare som mördar den ”vedervärdige pastor Gregorius för att rädda dennes unga vackra hustru ur ett förnedrande äktenskap”. Trots att den är raffinerad ur estetisk synpunkt så är verket ”en pappersblomma som aldrig levat”. Den är dock av intresse som dokument om HJS’ ”starka erotiska idealism, hans alldeles okonventionella syn på kärleken som ett fysiskt sakrament utanför morallagarna men också utan råhet och skuld”.

1962 Birgitta Hedberg-Milles, ”En Hjalmar Söderberg studie” *Svensk*

Litteraturtidskrift (F) s. 115-127. S. 117-122 om *Doktor Glas*. Hedberg-Milles ser påverkan på HJS av författarna Guy de Maupassant, Anatole France samt Oscar Levertin. Hon tar upp en novell av Maupassant:

I *Le Horla* skildras en människas gradvisa upplösning genom fortskridande förföljelsemani [...] Hjalmar Söderberg tillämpar i *Doktor Glas* samma teknik som Maupassant i *Le Horla*: jagromanens i dagboksform. Redan anslagen är besläktade: *Le Horla*: ”8 mai. Quelle journée admirable!” – *Doktor Glas*: - - - ”12 juni – Jag har aldrig sett en sådan sommar.” Väderlekens skiftningar spelar i båda berättelserna en likartad roll [...] *Doktor Glas* känner sig förföljd av prästen. (S. 118)

Under flera sidor jämförs strofer ur *Doktor Glas* med påtagligt lika stycken i *Le Horla*:

Båda planlägger mordet på sin förföljare, fransmannen tänker också på gift [...] Han bestämmer sig slutligen för att göra sig kvitt sin förföljare genom mordbrand [...] Men i doktors drömmar spökar den hemska upplösningen i Maupassants novell. Han drömmer att han dödat prästen: ”Ett rött eldsken slog in genom rummets bäge fönster, det var plötsligt ljusst som mitt på dagen, en kvinnoröst, som tycktes komma från ett annat rum, jämrade sig, och kved: Världen brinner; världen brinner!” (S. 120)

Det påvisas att ovanstående citat ur *Doktor Glas* är mycket likt vad Maupassant skrev: ”‘ [-] une des fenêtres d’en bas creva sous la poussée de l’incendie, et une flamme, une grande flamme rouge et jaune, longue, molle, carressante, monta le long du mur blanc et le baisa jusqu’au toit [...] un cri de femme passa dans la nuit [...]’.” (S. 120 f) Hedberg-Milles finner det uppenbart att *Le Horla* gjort ett överväldigande intryck på HJS men att han har omsmält sina intryck. ”Det är den psykologiska clair-obscur, forskningarna i själens skymningsland, som fångat Hjalmar Söderberg, och han hade förutsättningar som få att återge drömstämningar inifrån utan att förlora klarheten.” (S. 121)

1963 Josua Mjöberg *Svensk Litteraturhistoria: För det högre skolstadiet*. (L) s. 245-246.

”I *Doktor Glas* skildras, hur en läkare av sin motvilja mot en präst och av önskan att befria hans hustru, förgiftar prästen, dock utan att vinna något med detta mord.” I texten nämns bara *Doktor Glas* och *Martin Bircks ungdom*, utan någon egentlig tolkning eller värdering av dem däremot står det om HJS’ sanningslidelse, skarpa inlägg mot våld- och diktaturtendenser och att han stundom gav ”uttryck för en livsångest, som senare fick motsvarigheter hos t.ex. Pär Lagerkvist”. HJS beskrivs som en som angriper kyrka och prästerskap med ironi och satir och att han finner dem genomsyrade av hyckleri, samt att han ”tvivlar på tron och tror på tvivlet”. HJS’ ”övertygelse om livets grymhet och människornas ondska” åtföljs av en ”öm känsla för dem, som i likhet med honom själv lider av ’själens obotliga ensamhet’ ”.

1964 John Landqvist *Poul Bjerre: Själläkaren och konstnären* (E)

Landqvist har gjort en omläsning av Bjerres diskussion om *Doktor Glas*:

När man nu läser och jämför Bjerres argumentation med doktor Glas’ mordgärning, upptäcker man att det är Bjerres ord som alltjämt lever, medan Söderbergs kriminalskildring har sjunkit ned i en sådan likgiltighet att man inte längre kan diskutera den. Däremot har Bjerre varit föga känslig för de estetiska värdena i romanens övriga delar. De vackra stockholmsbilderna, de fina vemodiga

stämningar, den diamantklara stilen i romanen visar för Söderbergs egen del en högt uppdriven känslighet för poetiska värden. Det är på dessa poetiska värden som romanen ännu lever. Medan Bjerre sålunda visade sig oförstående för romanens estetiska värden, røjde han i sin kritik åter en hypernormal känslighet för psykologiska realiteter och värden, till vilken Söderberg i sin roman inte nådde upp. (S. 30 f)

1965 Erik Hjalmar Linder *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria Fem decennier av nittonhundratalet* (L)

HjS ägnas 15 sidor varav *Doktor Glas* 1,5 sida. Enligt Linder är *Doktor Glas* ”romanen om en läkare som dödar av humanitet [...] en tankebok, full av reflexioner, iakttagelser och vemodigt trötta stämningar [...]”. Vidare tror Linder att det kanske är verkets ”egenskap av enveten problemdiskussion – i någon mån också hatet mot teologin – som försvagar dess verkan. Problemet är löst från början – läkarens inre överväganden är rent akademisk debatt. [...]”. Verkets förtjänster återfinns Linder på ett annat plan: ”Berättelsen flyter fram med en utomordentlig klarhet och mjukhet [...] Doktor Glas själv är en melankoliker och en drömmare vid sidan om livet, en släkting till Martin Birck, som förresten själv förekommer i boken [...]” (s. 45 f) Glas sympatiserar med de unga vackra ungdomarna, menar Linder. ”Har inte fulhet och ålderdom alltid orätt, har inte ungdom och skönhet alltid rätt?” Pastorn uppfattas som vidrig och en symbol för det äktenskapliga tvånget. Avslutningen av boken är inte tendentiös enligt Linder. Verket är som ett ”slags åttitalspamflett med udd mot tidens äktenskapsuppfattning”, vilket kan göra att verket kan kännas främmande för eftervärlden, mer än HjS’ andra romaner. ”Men den blommande prosalyriken och det utsökta, melankoliska språket med sina många minnesvärda ackord om midsommarnatten och skymningsdagarna kommer ändå länge att skaffa den läsare.” (S. 45 f) Om HjS anförs bl. a. följande:

Särskilt i Söderbergs fall kan man tala om en märklig överensstämmelse mellan tidsstämning och personligt lynne. Hans nyktert iakttagande läggning, främmande för mysticism, hans skarpa kvickhet och böjelse för att avslöja och genomskåda stämde väl med åttitalstendensen. Men han var också en melankoliker som bittert kände sin egen brist på handklingskraft; hela hans livsuppfattning hade troligen färgats av barndomens upplevelse av kroppslig underlägsenhet. Stillsam ironi var hans naturliga livsyttring. Det stämde helt med fin-de-siècle [...] Till detta kom i Hjalmar Söderbergs personlighet ett påfallande statiskt drag – han var den oföränderlige. Livet igenom dröjer han kvar i åttioalets problemställningar. Och den fiendskap mot kristendomen han grundlagt som ung elev till Strindberg och Brandes [...] växte med åren till halsstarrig fanatism. Det var den melankoliska oföränderlighetens avigsida. (S. 38 f.)

1965 Hans Lindström *Litteraturhistoria för gymnasiet* (L) s. 264-266 om HjS.

Sin polemik mot samtidens kärleks- och äktenskapsuppfattning fullföljer Hjalmar Söderberg i romanen *Doktor Glas* [...] titelfiguren, en tungsint livsbetraktare av Martin Bircks sort. Han älskar och känner medlidande med en ung kvinna och mördar därför hennes äldre man, den avskyvärde, hycklande prästen Gregorius – utan att därmed befordra vare sig hennes eller sin egen livslycka.

Den etiska motiveringen för doktor Glas’ handling övertygar inte, inte heller framställningen av hans oberördhet efter dådet, enligt Lindström. ”Som Stockholmskildring och stilkonst är romanen dock Söderbergs kanske förnämsta.” (S. 265) Om HjS anförs bl. a. att han tidigt hade ”skaffat sig vidsträckt beläsenhet” med favoriter som J. P. Jacobsen, Herman Bang, Guy de Maupassant och Anatole France och också var väl bevandrad i den svenska åttitallitteraturen, med vilken han delade den rationalistiska synen samt aversionen mot hyckleri och konventionell moral. HjS’ författarskap beskrivs med ord som ”tankens skärpa” och ”glasklara” formuleringar, medan det anses att han ej var så bra på gestaltskapande och ej heller hade så stor fantasibegåvning. (S. 264)

1970 Per Gunnar Kyhle i *Svenskt litteraturllexikon* (L) s. 560-561 om HJS.

Doktor Glas gestaltar det fäfänga i kärlekens, även den altruistiska, bemödande att lyckliggöra; fastän doktorn begår ett mord för att hjälpa sin älskade, förblir hon olycklig. Titelgestaltens trovärdighet som människoskildring har ifrågasatts, dock med tvivelaktig rätt. Psykologiskt är romanen särskilt intressant genom att S. använder det undermedvetna själslivet som handlingsbärande faktor. Kompositionellt och stilistiskt är det S: s främsta verk och måste betraktas som ett av huvudverken i den svenska romanlitteraturen.

Vidare ägnas nästan en hel spalt åt en beskrivning av författaren:

En uppmärksam insats gjorde S. under 1930-talet som avslöjare och bekämpare av nazismen [...] S. är en av våra rikast utrustade förf. Med allsidig artistisk begåvning förenar han en ovanligt skarp och klar intelligens och en utpräglad sensibilitet. Grundläggande drag i hans natur är vetgirighet, melankoli och egocentricitet. Hans kvickhet är legendarisk, liksom hans ärlighet. Ironi och satir är honom både skydd och vapen. Tankeskärpan och ärligheten har varit fiender till fantasien. Därför är S. i högre grad en självbeskrivande än en gestaltskapande förf. Eftersom hans förmåga att fångla därigenom blir beroende av hur läsaren värderar hans personlighet, har bedömningen av honom varit starkt skiftande. Som moralist har han chockerat och retat men också vunnithängivna beundrare. Om hans stilistiska mästerskap har dock enighet rått.

1971-1990

1974 Gunnar Brandell *Svensk Litteratur 1870-1970 del 1* (L)

Exakt samma text om HJS som 1958 Gunnar Brandell *Svensk litteratur 1900-1950*, se ovan.

1974 *Litteraturllexikon: Svensk litteratur under 100 år: Red Engman & Månsson* (L)

s. 217-218. HJS beskrivs som en ”representant för fin-de-siècle-stämningen. Hans stil beskrivs: ”S hade inte något stort register, men behärskade det han ägde med mästerskap. Hans rena prosastil, som gjorde epok i sv. stilhistorik, är ett adekvat uttryck för den ärlighet som är det centrala i hans diktning.” HJS’ verk listas. Inget nämns om innehåll eller värdering av *Doktor Glas*. Men dock nämns fyra andra verk av författaren.

1976 Bo Bemich-Björkman ”Sanning och lycka i Hjalmar Söderbergs författarroll” I *Från Snolisky till Sonnevi: Litteraturvetenskapliga studier tillägnade Gunnar Brandell* (F) s. 94-115.

Doktor Glas tänker sig att diktarna ’är instrument som tiden spelar på’ [...] I denna syn på dikt och diktare skärper och renodlar HS inslag som ingått i hans föreställningsvärld redan i början av 90-talet men som tidigare spelat en underordnad roll [...] En viktig bakgrund till denna utveckling inom honom är nog hans engagemang i Dreyfusprocessen 1897 [...] I en efterlämnad anteckning noterade HS att sanningen ofta är skadlig men ofta också allmännyttig [...] Ur denna aspekt erbjöds givetvis en lösning av problematiken i författarrollen om man kunde bedöma effekterna av handlingen att säga sanningen innan man skred till verket. Romanen om doktor Glas går i själva verket på ett plan att uppfatta som en penetrering av denna möjlighet i förtäckt form och med ett snarast negativt utfall. Boken genomsyras av en tveksamhet rörande tänkarens möjlighet att överblicka verkligheten [...] Både då läkaren räddar liv – genom att vägra abort – eller då han tar liv – genom att mörda kyrkoherden – erfar han så småningom att han felbedömt de vidare följderna av handlingen. (S. 114)

1978 Karin Petherick, *Doktor Glas och himlarymden: Om rymdsymboliken i Hjalmar Söderbergs roman (särtryck ur Samlaren)* (F) s. 7-17.

Petherick markerar i inledningen att det är ”den absolut avgörande roll rymden spelar i romanen” som hon fäst sig vid: ”Om romanen, kort sagt, handlar om kärlek och sanning (ehuru väl ouppnåeliga), är dess centrala bilder och åskådningsmaterial hämtade från rymden [...] Vad jag tycker mig ha funnit är att Söderberg låter vädret, himmeln, moln,

sol, måne och deras sken vara ränningen i romanens väv.” Hon ger exempel på stämningsskapande sammanhang, liknelser, dold symbolik, uttalad symbolik och rymden som ackompanjemang till huvudtemat. (S.7 f) Petherick har räknat antalet gånger sol, måne, stjärnor, himmel (rymden, det blå), natt (i fall där rymden appliceras), moln, skyar och blixn förkommer i texten. I genomsnitt vart 280: e ord är ett rymdord. Hon jämför med bl. a. Herman Bangs *Ved Vejen* (1886) där vart 745: e ord är ett sådant ord, och Selma Lagerlöfs *En Herrgårdssägen* (1889) där vart 971: e ord är det, samt nå gra till med lägre frekvens än *Doktor Glas*.(S.8 f)

S använder sol, måne och stjärnor i explicita resonemang och dessutom, på ett så skickligt och naturligt sätt att det för många läsare är omärkbart, låter rymdfenomenen utgöra ett ständigt ackompanjemang till doktors berättelse och hans slutliga och dyrköpta övertygelse [...] I den här romanen är solen alltså inte bara sanningssymbol i allmänt vedertagen mening utan den representerar också ett upphöjt evighetsperspektiv på jordelivet [...] Det är f.ö. svårt att inte betrakta doktors förnamn Tyko som en anspelning på astronomen Tycho Brahe, liksom efternamnet Glas osökt för tanken till en kikarlins. (S.9 ff.)

Glas’ största existentiella problem är kärleken och Gregorius är en god illustration till hans tes att driften kan driva den ärligaste person till ytterligheter, menar Petherick.(S. 10 f)

Romanens logik och textens inneboende konsekvens bevisar obönhörligt att doktorn överträtt gränsen för mänskligt vetande och ansvar och att han räknat fel i fråga om mordhandlingen. Det farliga astronomiska perspektivet framstår som bokens allt överskuggande ledmotiv [...] (s. 14)

Petherick jämför också med Hjalmar Bergmans verk *Blå Blommor* som kom ut några år efter *Doktor Glas*. Hon visar på en likhet i symboliken i detta verk och i *Doktor Glas* och citerar från slutet av *Doktor Glas* och en strof från Bergmans verk, det är Pethericks egen kursivering och klamrar:” *’Molnen fara i tunga skockar över taken, och jag ser aldrig solen [---] snart kommer snön [---] Den skall vara välkommen. Låt den komma. Låt den falla.’* ”. Ur Hjalmar Bergmans verk citerar hon: ” *’ Där ute föll snön på nytt [---] Han log mot den vackra, kalla, tysta snön. /Såg flingorna falla, såg flingorna falla./Och drömde om döden. - /Som är så olik alla drömmar.’* ” (S. 17)

1979 Hugo Rydén et al *Litteraturorientering för gymnasieskolan* (L) Om HJS s. 255-256. Doktor Glas ”får lära sig att vi människor inte kan styra livet efter behag”. Ett citat ur *Martin Bircks ungdom*, om en marionett, framhålls, varefter det anförs att många av gestalterna i HJS’ verk är sådana marionetter, ”som tror att de har en egen vilja, fastän de i själva verket är utsatta för ödets eller slumpens växlingar”. HJS uppges vara den främste svenske representanten för sekelslutspeppismen, *fin de siècle*.

Skeptisk, resignerad och passiv – så har Hjalmar Söderberg ibland uppfattats. I själva verket var han en stridbar författare, som i en rad debattskrifter förde förnuftets och humanitetens talan. Han angrep domen mot Dreyfus [...] förde en oavlättlig kamp mot hyckleriet i kyrkan och var under sina sista år en hätsk motståndare till nazismen.

1981 Bo Magnusson ”Doktor Glas ’fasonerade’ olycka och försvarsmekanismer” *Svensk Litteraturtidskrift* (F) s. 2-15.

Magnusson ser doktor Glas som ”en av de mest fängslande figurerna i svensk litteratur”. Men han anser det märkligt att ”den pålitliga antirasisten Söderberg låtit sin tidlöse och i så mycket fördomsfrie hjälte – före sin tid ifråga om eutanasi och prostitution bl. a. – inta en klart rasistisk, tidsbunden attityd”. Han nämner i beskrivningen av handlingen att Helga är ”fatalt bunden vid sin älskare och kanske med barn”. Magnusson anser bokens upptakt vara mästertlig och att HJS suggererar läsarna att se samma sak som Glas. Redan då anar

man att "något skevt måste rättas till, att det drar ihop sig till en ond saga". Glas tar på sig ett "tungt Hamletuppdrag", och han vacklar "hamletskt" innan han "bordar det skepp som kommit 'lastat med en handling' ". Glas uttrycker sig Nietzscheanskt och tänker darwinistiskt: "Ja de två höra ihop, de är naturligt urval." Det finns uppenbara beröringspunkter med Jonas Lies *Naar Sol gaar ned* och många avsnitt i *Doktor Glas* "pekar fram mot 40-50-talens existentialism" och rymmer samtidigt "ekon" från Shakespeare, Kierkegaard och Nietzsche, menar Magnusson och (s. 3 ff.) finner "Livet är en dröm" - motivet vara vanligt hos HJS. Han finner också en parallell på slutsidan i *Martin Bircks ungdom* till Glas' "regredierade flykt". Ett av romanens viktigaste ledmotiv är "reflexionsförgiftningen". Angående Glas' fysiska motvilja mot fadern anför:

(Var Söderberg 1905, medveten om vilken godsak han skänkte följande släkten psykoanalytiker?)
[...] Med risk att beröva freudianer en pralin är jag benägen att i huvudsak tolka denna Glas fysiska aversion och ovilja att låta greppa sig på samma sätt som ovilja att blotta sin sovande nuna: ett uttryck för ett överkänsligt integritetsbehov, det där inte tillåter någon, minst fadern, att få grepp om hans personlighet. (S. 11)

Begäret att härska över människor är inte främmande för Glas, menar Magnusson, och anför också att det är en vanföreställning att Glas skulle vara okänslig: "Hans känslighet visar sig inte minst i hans stora upprördhet över att 'livet ser alltför gement ut i ansiktet.'" (S. 10) Glas är en medveten viljemänniska som har "pli på sitt undermedvetna", och "tanken fräter inte bara på det som är murket utan besinningslöst. Medvetenheten kan bli en förbannelse". Glas längtan är "sitt eget bitterljuva mål". Magnusson upplever att det finns en slags "sorgtrivsel" hos doktor Glas såväl som hos HJS och att Glas påminner om Henrik Rissler i *Martin Bircks ungdom*. (S.13 f)

Doktor Glas älskar passionerat passionen från det första midsommarblösset livet igenom men dess föremål växlar. Fröken Mertens han möter på morgonritten har en gång [...] motsvarat hans "dröm om kvinnan". När hon nu älskar honom, är han besatt av Helga – enligt lagen om att all kärlek är obesvarad, en universell erfarenhet som bl a Heiberg och Tjechov spunnit på, två litterära storheter Söderberg torde ha varit väl förtrogen med. (S. 14)

Glas skulle helst vilja promenera "i frid i solskenet och se på folket" om han hade kunnat slippa "sin tunga Hamletbörda".

Hjalmar Söderbergs sätt att skildra doktors handlag med sina illusioner är inte bara suggestivt och lärorikt, det ger också en fascinerande inblick i hur hans instinktiva skyddsmekanismer fungerar och hur han i drömmar originellt tampas med sitt undermedvetna. In summa: Söderberg övertygar om att doktor Glas lyckas få relativ fason på sina besvikelser eller 'form och stil på sin olycka', och fast doktors öde är mycket speciellt förmår författaren att i stora stycken förvandla det till en allmänmänsklig moralisk lektion." (S. 15)

1981 Björn Sundberg *Sanningen, intressena och myternas spel: En studie av Hjalmar Söderbergs författarskap till och med Hjärtats oro* (F)

Doktor Glas är, enligt Sundberg, HJS' "mest helgjutna verk". I *Doktor Glas* skildras hur en tankemänniska frestas att handla och detta med ett förödande resultat. Sundberg jämför med Gustaf af Geijerstams roman *Medusas hufvud* (1895). Tore Gam i romanen drabbas av ödet att se för mycket – "mera än vad som är gott för vår själshälsa" skriver HJS i sin recension av denna roman, enligt Sundberg. (S.139 ff.)

1982 Lars Ljungberg, *Alltför mänskligt: om Hjalmar Söderbergs kristendomskritik* (F)

Väsentligen handlar romanen *Doktor Glas* (1905) om rätten att – under vissa omständigheter – döda en vedervärdig människa, en privatlivets tyrann, som upprepade gånger begår våldtäkt inom

äktenskapet [...] Att romanen samtidigt pläderar för *rätten att dö* kan vara lätt att förbise eller förtiga – liksom att den innehåller djärva resonemang kring möjligheten att förkorta människoliv, som förlorat sitt värde. Det vilar något av *livsäckel* och *dödslängtan* över hela framställningen. (S. 40)

Det är förvånande att Ebbe Linde inte uppmärksammade varför doktor Glas skaffade sig sina cyankaliumpiller - det var för att kunna göra slut på sitt eget liv, om det skulle förlora sitt värde, menar Ljungberg. Glas är i princip för abort men ”drar sig feigt undan praktisk *handling* genom att hänvisa till sin ’plikt som läkare’ och ’aktningen för människoliv, också det spädaste”. (S. 40 f) Ljungberg anser att ”doktor Glas bär tydlig prägel av sin författares livssyn [...] med undantag för de avsnitt, som belyser doktor Glas’ och fru Gregorius’ sexualneuroser”. (s.14) Att den moraliska grundkonflikten i *Doktor Glas* länge intresserat HJS ger hans recensioner av Jonas Lies *Naar sol gar ned* och Gustaf af Geijerstams roman om Yngsjömordet *Nils Tufvesson och hans moder* belägg för, menar Ljungberg. Förakt för den konventionella rättskänslan kommer till klart uttryck i *Doktor Glas* menar han vidare. Glas är utilistisk i sin moralsyn och Ljungberg ställer frågan om HJS måne också är det. Han kommer fram till att HJS ser på människans moral som skapad utifrån aktuella behov i privatlivet och samhället. ”Att ta ställning moraliskt blir i praktiken en rent subjektiv känslöfråga, en fråga om tycke och smak [...] Även pliktbegreppet undermineras av individualism.” (S. 45 ff.) Ljungberg resonerar om författaren ytterligare: ”Doktor Glas får ofta anledning att reflektera över sanningens skadlighet och insiktens eventuella nytta. [...] Ändå vill Söderberg själv veta och förstå.” (S. 64) Vidare anförs om författaren visavi Glas: ”Läkaren i romanen Doktor Glas har ett synnerligen neurotiskt förhållande till sexualiteten. I detta avseende avviker han således markant från Hjalmar Söderberg själv.” (S. 34) HJS belyser ”svårigheten att integrera sexualiteten med traditionell kristen gudsbild, människosyn och moraluppfattning. (s. 34) Ljungberg menar att Glas, fru Gregorius och Martin Bircks älskarinna framställs som offer för en konventionellt kristen sexualsyn, som HJS vill bekämpa. (S.14 f): ”Med fru Gregorius [...] visar Söderberg fram ett offer för den puritanska, kristna moralen med dess diffusa men kännbara krav att kuva ’köttet’, lusten, den expansiva självkänslan [...] skrämmd av sina drifter flyr den unga kvinnan in i sjuklighet och passivitet.” (S. 32) Vidare anser Ljungberg att analysen av HJS’ texter underlättas av hans stilistiska strävan och förmåga att ”tala tydligt”. HJS finner ”distinkta formuleringar för sina tankar” och gör därmed idéinnehållet tydligt. ”Samtidigt underlättas tolkningen av en annan omständighet: hans oförmåga till utveckling eller – om man så vill – hans trohet och trovärdighet.” (s.15) Enligt Ljungberg menar HJS ”att en intellektuellt medveten och uppriktig människa inte kan bli präst i svenska kyrkan utan allvarliga kompromisser i sin livshållning”. (S. 24) Ljungberg nämner också Ebbe Lindes tolkning av romanen. (S. 33) Han anser också att ”fru Gregorius’ hållning till döden liknar Söderbergs egen [...] Men i motsats till Söderberg betraktar hon självmord som något fult – ’i synnerhet för en kvinna’”. (S. 37)

1982 Lennart Breitholtz *Epoker och diktare 2 Allmän svensk litteraturhistoria* (L) Om *Doktor Glas* s. 470-471 ungefär en sida sammanlagt.

Vid sidan av Förvillelser är *Doktor Glas* (1905) den till ämnesvalet mest objektiva av Söderbergs böcker – men den är formellt en jag-roman [...] Dess problem var starkt utmanande: doktorn mördar pastor Gregorius genom att diskret låta honom inta ett arsenikpiller [sic!] [...] Och läsaren suggereras att uppfatta åtgärden som en välgärning [...] Det moraliskt motiverade mordet var inget helt nytt problem. Söderberg hade fångslats av det i en roman av Jonas Lie som han recenserade, och den klassiska gestaltningen finns i Brott och straff av Dostojevskij. Hos Raskolnikov leder handlingen till samvetsqual och straff, men det kanske mest utmanande hos Doktor Glas var att hela denna problematik saknas: Hans handling leder ingenstans [...] Det erotiska motivet finns med i romanen [...] Ett annat centralt Söderbergmotiv tangeras också – hatet mot kyrka och prästerskap; mordet har av en kritiker, Ebbe Linde, t.o.m. uppfattats som en symbolhandling: det är kyrkan som mördas. Men

det centrerade temat i boken gäller den fria handlingen, viljeproblemet [...] Söderbergs roman ställer problemet och löser det helt innanför pessimismens och determinismens ramar och därigenom blir den ett centralt verk inom sin epok. Berättartekniskt är jagromanen ett mästerverk [...] dessutom speglas landskap och miljö på ett sätt som gör boken till vår kanske finaste stockholmsskildring.

1983 Lars O. Lundgren "Om Hjalmar Söderberg och Ellen Key" *Svensk*

Litteraturtidskrift (F) s. 27-37

Lundgren jämför med Ellen Keys *Barnets århundrade* och finner överensstämmelser med Ellen Keys syn på flera punkter i *Doktor Glas*. Båda skrev om legaliserad våldtäkt inom äktenskapet och att ömsesidig kärlek ska vara grunden i ett förhållande och ej någon äktenskaplig plikt samt om läkares rätt till barmhärtighetsmord. Lundgren tror att essän kan ha fungerat som en bekräftelse av HJS' egen inställning och också givit honom stöd att "utveckla tankegångar och motiv som spirat hos honom själv." (S. 34)

1985 Claes Ahlund, "Hjalmar Söderberg och den fria viljan" *Horisont* (F) s. 12-21.

Ahlund anser att frågan om viljans frihet är central i HJS' författarskap och att den behandlas mest utförligt och sammansatt i *Doktor Glas*. Ahlund skisserar en utveckling i verket "där en uttalad tro på viljans suveränitet efter hand ersätts av tankar om öde, slump och försyn, men där de deterministiska tankegångarna hela tiden har funnits i bakgrunden". Glas har byggt upp sitt ensamma liv kring en illusion om att han själv har valt formen för sin tillvaro. Han utvecklar mer och mer sina tankar om att det är farligt att "tränga allt för djupt in i livets problem, i att fråga för mycket och få veta för mycket". Han kommer till insikt om "det visa i att inte fråga, att inte söka svaren på livets stora frågor". Ahlund finner att både det överdrivna tänkandets och sanningssökandets faror kommenteras återkommande i romanens senare del. Det intressantaste av de återkommande motiven i boken är det som rör könsdriften, som kan ses som ett ledmotiv då det används som en illustration till determinismen, enligt Ahlund. En tanke som tydligt uttalas hos Glas är att den fysiska driften tvingar människorna att begå handlingar som ofta går helt mot deras egna intressen: "Prästens drift har fört honom till undergången, och på samma sätt leder hans hustrus dragning till Recke henne till sorg och olycka." Ahlund anser att Helga "står ensam och övergiven med Reckes barn under sitt hjärta".

Glas tror sig vara herre över den fysiska drift som finns inom honom. I denna motsättning konkretiseras det som jag anser vara romanens centrala tema, frågan om huruvida viljans frihet är en realitet eller en illusion, och om det över huvud taget är meningsfullt att spekulera över dessa frågor. Bortsett från den renodlade moralfrågan, frågan om huruvida man i någon situation kan ha rätt att ta en annan människas liv, var det denna frånvaro av tro på några 'högre livsvärden' som mest upprörde recensenterna.

Doktor Glas kan möjligen vara HJS' "skickligast komponerade roman", menar Ahlund, och anser att Glas inte kan vara en "förklädd Hjalmar Söderberg" eller ett av denne "sakligt analyserat psykopatologiskt demonstrationsobjekt". (S.17 ff.)

1986 Anders Ollfors, *Hjalmar Söderberg och antiken: Och andra essayer* (E) om HJS. s.

34-43. Ollfors menar att *Doktor Glas* i mycket stor utsträckning handlar "om livet och döden och om den enskilde individens rätt att bestämma över dem, både sitt eget liv och död och andras". Han påpekar att romerska och grekiska citat från antiken är fåtaliga hos HJS och när de förekommer rör det sig om allmänt kända och de är ej så påfallande. Han ger några exempel ur *Doktor Glas*. "Med ett litet saltkorn" (Med en nypa salt) på s. 152; Modus vivendi – ett sätt att leva – på s. 151. Den romerske filosofen Seneca citeras också påpekar Ollfors. Vidare anför han: "I *Doktor Glas*, s. 102, har *Hj.S.* [min kursivering] en ganska originell synpunkt på Sokrates död: 'Det låg något vackert och stort i den giftbägare, som athenarne läto läkaren räcka Sokrates, när de nu en gång hade trott sig

finna att hans liv var farligt för staten. Vår tid skulle, förutsatt att den hade bedömt honom på samma sätt, ha släpat honom upp på en tarvlig schavott och slaktat ned honom med en yxa'." Ollfors påpekar att gift var vanligt i antiken, för att "avliva både sig själv och andra med". Den grekiske talaren Demosthenes hade länge burit med sig gift i ett skrivstift och föredrog att ta livet av sig framför att fångas av fienden. HJS anspelar på detta i *Doktor Glas* när han skriver om att lägga några piller i sin klockboett, "Det är bara en ny variant av Demosthenes' idé med giftet i pennan. Det finns ingenting nytt under solen!" Vidare tar Ollfors upp att doktorn filosoferar över mänsklighetens minne: "Mänsklighetens minne är bristfälligt och orättvist, våra äldsta och största välgörare har vi glömt [...]". Floden Styx och Oidipus, samt Forum i Rom nämns också i verket. (S. 35 ff.)

1987 Lars O Lundgren, *Liv jag förstår dig inte: Hjalmar Söderbergs Doktor Glas* (F)

Doktor Glas bör nog inte alltför hårt knytas till någon viss föregångare eller förebild. Självfallet är Söderberg beroende av en litterär tradition, men han har samtidigt sin egen profil och egenart. [...] Trots tidsbundenheten har romanen lyckats behålla aktualitet. Vid sidan av den konstnärliga utformningen, den genomarbetade kompositionen, spåras i *Doktor Glas* en fragmentarism och brustenhet på olika plan, också en brist på svar men i stället frågor som fortsätter att oro och engagera. Här finns möjligen en av förklaringarna till textens förmåga att fortfarande locka till läsning och ställningstagande. (S. 129 ff.)

Det väsentliga motivet för mordgärningen är att Glas vill befria Helga från de upprepade övergreppen och kränkningarna som hon utsätts för, menar Lundgren och påpekar att: "I motsats till Dostojevskij, Zola eller Lie låter ju Söderberg sin gärningsman varken ångra sig eller bättra sig eller gå under i samvetskval och ruelle och själv beröva sig livet." (s.128) *Doktor Glas* är ett exempel på en roman "där författaren håller sig i bakgrunden och i vart fall inte på något mer iögonenfallande sätt gör sig påmind". Det är enligt Lundgren dagboksformen som gör detta och det gäller ur en mer formell synpunkt. (S. 25) Annars uppfattar Lundgren det som att HJS i stort sett instämmer med Glas värderingar och handlingssätt, med undantag av vissa punkter där det finns "en skorning, som skapar en osäkerhet hos läsaren". Han jämför med *Martin Bircks ungdom* och anser att i *Doktor Glas* är reflexioner, kritik och polemik inarbetade i romanhandlingen, till skillnad från det tidigare verket. (S. 39) Ett sätt att karakterisera *Doktor Glas* är att hävda att det är fråga om en debattskrift i form av ett "intrigstycke":

bakom den fiktive dagboksskribenten anas här en överordnad instans som pläderar för sina ståndpunkter. Den historia som berättas stannar inom den fiktiva världens ram, medan debatten bryter sig ut ur ramen och mer eller mindre direkt gör anspråk på ställningstagande från läsarens sida. Berättelsen, den framförda intrigen, äger alltså sammanfattningsvis en dubbel egenskap. Den illustrerar det polemiska elementet och lever samtidigt ett eget liv. Här berättas också en spännande historia. (S. 40)

Doktor Glas utspelar sig också "'subspecie aeternitatis', under evighetens synvinkel", där ett tidlöst universellt plan kan uppfattas parallellt med markerade tidsangivelser. Det universella tidsplanet formuleras, enligt Lundgren, "i existentiella frågeställningar, genom anknytning till myt och saga, eller helt enkelt i en diskussion kring himlakropparna". (S. 45 f) Lundgren påpekar att dagboksromaner var populära under de sista decennierna av 1800-talet och början av 1900-talet och ger exempel på författare före HJS som skrivit i dagboksform: Anatole France, Peter Nansen, Arne Garborg, Gustaf af Geijerstam och Sören Kierkegaard. Han jämför *Doktor Glas* med ett flertal verk i dagboksform – både de som uppvisar likheter och de som skiljer sig. (S. 47) Lundgren ser också att nattliga drömmar är centrala inslag i *Doktor Glas* liksom i verken *Therese Raquin* och *Raskolnikov* och tycker sig också finna andra inslag och motiv i *Raskolnikov* med motsvarigheter i

Doktor Glas. (S. 90) I *Doktor Glas* är det fråga om en ”pessimistisk framställning av kärlekstemat”.(S. 72) Och här uppvisas ”paralleller mellan känsloplan och naturplan”, enligt Lundgren.(S. 80) Lundgren framhåller att Helga associeras till jungfru då Glas benämner henne ”Jungfru sammetskind” i sina tankar: ”Med ’jungfrun’ och ’riddaren’ brukar också ’trollet’ eller ’draken’ förknippas [...]” (s. 85).⁵⁷¹

1987 Göran Leth ”Känslan som figurer och bilder – en studie av Hjalmar Söderbergs författarskap till och med Doktor Glas” *Samlaren* (F) s. 39-53

Leth inleder med att tala om att studien har sin utgångspunkt i *Doktor Glas*.

Det finns hos Söderberg en diskrepans mellan känslor och händelser. Denna diskrepans innebär, som jag ser det, en avgörande brytning med naturalismen [...] En huvudlinje i Söderbergs skönlitterära författarskap från Förvilleiser till och med Doktor Glas är att uttrycka vad som händer i människans själ. [...] Hjalmar Söderbergs fiktiva skapande skulle alltså i väsentlig grad vara inriktat på att återge en inre verklighet [...] För författaren Hjalmar Söderberg är strävan efter *nyans* en väsentlig konstnärsprincip [...] *Mångtydighet* är också Söderbergs avsikt då han väljer ord [...] Hjalmar Söderberg vill skildra är *känslorna* i sig – inte varför de uppstår, utan att de förnims [...] När Söderberg inte framställer sina gestalter och deras utveckling i episk form, är det inte fråga om en oförmåga. I stället är det fråga om ett ointresse för episk framställning i det egna litterära skapandet [...] det är motsättningen mellan drömmarna och den rädsla i det inre som omöjliggör varje försök att förverkliga dem. (S. 40)

Månen i *Doktor Glas* är en mångtydig symbol, som bl a blir en ”spegelbild av det övergivna och ensamma inom Glas”, menar Leth. Vidare ser han färger som ett viktigt inslag överlag i HJS’ prosa och att det i *Doktor Glas* finns en ”genomgående enhetlighet i färgskalan”. När Glas har ångest tycks hela atmosfären vara ett med denna. Och:

samma moln, samma röda färg får oss att *på en gång* associera åt två motsatta håll. Skyarna får dubbelt budskap. I Martin Bircks ungdom var himlens utseende att med stämningen. I romanen om doktor Glas får himmelsvyerna en helt annan självständighet och uttrycker så spänningen i doktors inre. Skönhet och ångest kan existera sida vid sida. (S. 44)

Trots att HJS ofta förknippats med naturalism och impressionism, menar Leth, vill han i stället hävda att HJS skiljer ut sig från dem på avgörande punkter och har istället har en viss gemenskap med symbolismen, en annan litterär strömning i Frankrike under 1800-talets andra hälft: ”Hjalmar Söderbergs sätt att framställa sina gestalters inre innebär ett *försinnligande* av känslorna. Just denna teknik för ’att översätta själen’ [...] var karakteristisk för symbolistiska poeter som Baudelaire och Verlaine.” (S. 43 ff.) Leth finner vidare att upprinnelsen till *Doktor Glas* kan sökas i den del i *Martin Bircks ungdom* som behandlar dubbelmoral och hyckleri:

För här reser sig frågan: Är det dubbelmoralen som är hindret för kärleken? – Ja, tycks Martin Birck svara. Och för författaren borde det nu vara möjligt att skriva om hur en ny, fri kärlek kan växa. Ebbe Lind [e] menade att mordet på pastor Gregorius var ett symbolmord, och så är det rimligt att se det [...] Det är hela samhällets bigotteri som möts av Gregorius nuna i spegeln. (S. 51)

Glas iscensätter till en början en dagdröm som ju innebär en viss möjlighet att påverka vad som händer. Och ”författaren begår ett fiktivt mord för att få svar på en fråga”:

Som en människa vid sidan av livet, får doktor Glas uppdraget att undanröja dubbelmoralen i Gregorius skepnad. För doktorn blir motivet att själva handlingen ska ge mening åt hans liv [...] För

⁵⁷¹ HJS har själv gjort det, enligt Lundgren, i ett brev till Herbert Friedländer, då han apropå *Doktor Glas* påpekar att ungersvennen inte alltid kan ta det så noga med trollet då han ska befria prinsessan. (”Brevet är enligt Friedländers påskrift från mars 1940. (originalet hos Bure Holmbäck, Täby).

drömmaren är motivet att dubbelmoralens avskaffande ska möjliggöra en ny kärlek [...] och om hyckleriet i samhället stärker Glas, finner drömmaren i doktors minne exempel på att det finns så mycket i livet som han inte förstår [...] Likväl skrämmer dådet [...] Nej, han vill ingen handling [...] Han vill bara få vara ifred. En handling skulle heller aldrig kunna ge innehåll åt hans liv. Hans längtan efter kärlek skulle inte förändras. Det är den, som ständigt vrider inom honom – i nästa ögonblick inser han: det finns inget val. Även om han alltid kommer att förbli ensam måste han mördra prästen. Kärleken kräver det, och det han gör blir då också endast ”som en länk i en kedja” [...] (s. 51)

Det har aldrig varit HJS avsikt att romanen ska handla om en mördare, det är inte mordet som är dramat utan det är prövningen av tankarna som är det, menar Leth. Det är inte en mördares självrannsaking som uttrycks utan apatin hos frågeställaren. Det står allt klarare för Glas, drömmaren, att han aldrig skulle ställt frågan då svaret som ges blir att det inte är dubbelmoralen som hindrar kärleken, då denna istället är beroende av de enskilda människorna. Helga blir fri att älska den hon vill, men överges. Inte heller förhoppningen om kärlek mellan Glas och Helga infrias: ”Länge förföljde hennes tvetydiga leende doktorn. Längre skulle de förfölja drömmaren”. Leth finner Helga personifiera hela kärleken, och ej bara en enstaka kvinna. Glas inser att ”kärleken, livet – allt var så oändligt mycket mer komplicerat än han hoppats”. Med mordet och den besvarade frågan som bakgrund får romanen sitt djup, menar Leth. (S. 51 f)

Finns det då inget annat som kan ge mening åt livet? [...] : Nej. För trots att det inte finns någon kärlek att lita på, finns inget alternativ [...] Är det då någon mening med att leva? Romanen kan knappast ge ett svar på den frågan. Tigerstedt har sagt om Hjalmar Söderberg ”att det bestående intrycket av hans diktning blir snarare ljusst än mörkt, snarare upplyftande än nedtryckande” [...] Så har också jag uppfattat det. (S. 51 f)

1991-2003

1991 Bure Holmbäck *Hjalmar Söderberg och passionerna* (F) s. 37-46 om *Doktor Glas*

Även om den yttre handlingen i *Doktor Glas* är mycket tunn och även om anspänningen knappast kan jämföras med vad man kan finna till exempel i en detektivroman – eftersom det här inte rör sig om ett kriminalproblem med en okänd mördare, som skall avslöjas – finns det onekligen fler spännande element i denna berättelse än i någon annan av hans romaner [...] Kompositionen [...] är planlagd och genomarbetad på ett sätt som liknar *Förvillelser* [...] men dagboken skapar en ännu större precisering av tidens gång. Introduktionen, utvecklingen och avslutandet av ledmotiv och tankekedjor, liksom redovisningen av huvudpersonens inre överväganden, är så säkert genomförda och så strängt gestaltade att det knappast finns något motstycke i någon annan av Söderbergs böcker. Det ger en konstnärlig stramhet åt framställningen, en intellektuell spänning som gör den yttre spänningen mindre viktig. (S. 38)

Efter *Förvillelser*, *Historietter* och *Martin Bircks ungdom* hade HJS nu funnit ”en fjärde stil, eller i varje fall ton, i sitt register”. Verket bygger i likhet med *Martin Bircks ungdom* ”på kontraster och spänningar”. Kontrasten mellan doktors idealistiska syn på kärleken och den påträngande sexualitet som omger honom och kontrasten mellan det ovärdiga och det värdiga livet, vilket ”lockar fram frågan om rätten att döda och plikten att rädda liv” samt kontrasten i det omaka paret Gregorius och kontrasten mellan Helgas förhållande till kärleken och Reckes. Spänningen återfinns mellan ”doktors respektabla och kyliga yttre framtoning och de oerhörda tankar som rör sig i hans inre” samt växlingen mellan stora och små perspektiv. (S. 39 f) Mycket i boken handlar om annat än dess huvudfråga men refererar ändå på något sätt till den: ”Vad betyder det till exempel för doktor Glas inställning till livet och döden, att han tio år tidigare förlorade sin älskade genom en drunkningsolycka, medan en sådan som pastor Gregorius fick leva?” (S. 41) Holmbäck tar upp att HJS några år tidigare hade skrivit en berömmande recension av Jonas Lies *Naar sol*

gaar ned, ”en mordhistoria där mördaren väcker större sympati än offret”. De båda romanerna har enligt Holmbäck knappast några likheter förutom att gärningsmännen är läkare och att han undgår upptäckt, men de delar huvudproblemet, ”hur en anständig människa kan drivas till att döda någon”.(S. 42) Vidare sägs om HJS och *Doktor Glas*:

Det är som om han ville genomföra ett litterärt experiment, kanske något som liknade Zolas tanke om litteraturens uppgift: att undersöka, att som en vetenskapsman objektivt studera ett fall. Det primära är inte budskapet, viljan att proklamera en moral av ena eller andra sorten; det primära är att *skildra*, att gestalta. Det är alltså lika fel att uppfatta boken som en propaganda för rätten att döda som att se den som en moralitet om det orätta i att döda; den är ett försök till studium av de psykologiska mekanismerna hos en mördare, som i de flesta andra avseenden utom sin gärning är en respektabel person. Vad författaren vill nå är inte subjektiva synpunkter på det enskilda fallet, utan en belysning av en del av livet, med möjligheter till generella slutsatser. (S. 43)

Verket är ej en beskrivning som HJS gör av sig själv, men det hindrar inte att HJS ändå väver in egna erfarenheter och anpassar det till berättelsen, samt att hans egna tankar och synpunkter ”kunde formuleras av den dagboksskrivande läkaren”, menar Holmbäck. Han påpekar att en sådan litterär situation inte alls är ovanlig men tycks ibland vara svår att uppfatta både bland ’vanliga läsare’ och bland yrkeskritiker.(S. 43)

Vad som fångar i *Doktor Glas* är åtskilligt: Söderbergs genomarbetade, finslipade prosa; stämningsskildringarna från en sommar i Stockholm vid sekelskiftet; de frågor doktorn diskuterar med sig själv i sin ensamhet eller med några få vänner; textens inriktning på väsentliga ämnen, som dryftas med skärpa och allvar [...] Hjalmar Söderberg belyser också de dunkla sidorna i doktors väsen och ger en antydning om bakgrunden till hans utveckling: hans olyckliga barndom, främst det konfliktladdade förhållandet till fadern. (S. 44)

Vidare anges HJS ofta använda drömmar, som ”speglar vårt undermedvetna”, för att gestalta vad som rör sig i doktors inre. Tankarna spelar en viktig roll. Glas talar om ’reflexionens gift’ och om ’den pest som har gripit människorna att fråga om allting vad det är’” och han analyserar förspelet till Lohengrin och kommenterar ”det hemlighetsfulla ledmotivet [...] ’Du skall icke fråga.’” Holmbäck menar att doktor Glas är en litterär person som hör till dem ”man inte glömmer”, men att HJS ej fullständigt lyckades skildra ”doktors destruktiva mekanismer” – en brist i romanen, ”men den är [...] bra nog som den är”. (S. 44 ff.)

1992 Litteraturens historia 6 Red. Hans Hertel (L) s. 201, 16 rader om HJS.
Här sägs att *Doktor Glas* handlar om fri kärlek och mord av medlidande.

1994 Claes Ahlund ”Tanken är en syra som fräter”. I *Medusas huvud: Dekadensens tematik i svensk sekelskiftesprosa* (F) s. 159 – 185.

Ahlund instämmer med Bure Holmbäck 1969 (s. 170) i att *Doktor Glas* gestaltar en brytningspunkt mellan de två motiven apati och anspänning’. De inledande sidorna i verket uppfattar han som en ”närmast expressionistisk mosaik av rakbladsvassa fragment – sexuella, existentiella, sociala” som avspeglar en ”outhärdlig verklighet”. Glas har lärt sig att behärska den sexuella frustrationen men den finns kvar inom honom som ett ”undagömt syskon till den emotionella bortdomningen och den existentiella vilsheten”. (S. 159 ff.) Ahlund anför att den nya storstaden skildras med vämjelse i många texter från 1800-talets mitt till en bit in i 1900-talet. Han hänvisar till Stounbjerg 1984 o 1985 som för fram att smuts, smitta och orenlighet beskrivs med en blandning av skräck och förtjusning av författare som Strindberg och Hamsun bl a.

Smutsen är oordningen, den upplösning som nu syns hota en gång så pålitliga konstanter: religiösa, sociala och moraliska såväl som erotiska. [...] Den stämning av mer eller mindre undertryckt brunst som vilar över doktor Glas’ nattvandringar kan läggas till Stounbjergs exempel på att gatorna i de

snabbt växande storstäderna vid denna tid ofta skildras som 'et stort, seksualiseret rum' [Stounbjerg 1985 s. 139] – hotet mot den disciplinerade manligheten ligger ständigt på lur. (S. 161f)

Ahlund jämför med Klaus Theweleits beskrivning i *Männerphantasier* 1-2 (1977-1978) där denne diskuterar utvecklingen av en allt skarpare avgränsad individ, den borgerlige mannen, en utveckling som enligt Ahlund är mest karakteristisk för "wilhelmismens Tyskland". En av dess påtagligaste manifestationer är renlighetsmani som särskilt fokuserar på kroppens utsöndringar som blir tabubelagda på ett ångestskapande sätt. Trots många olikheter mellan Glas och wilhelmismens Tyskland finner Ahlund ändå stora likheter mellan Glas och Theweleits bild av den borgerlige mannen: "Självdistansering, självkontroll, själviakttagelse, affektdämpning: det skulle kunna vara marginal anteckningar i ett exemplar av Söderbergs roman [...] Såväl ett utpräglat intresse för renlighet som ångestförmimmelser inför de kroppsliga funktionerna finner vi i rikligt mått hos doktor Glas."⁵⁷² Ahlund jämför också med Ola Hansons *Sensitiva Amorosa* och menar att "helt i linje med den avslutande novellen [...] glorifieras i doktor Glas' dagbok mannens *längtan* efter kvinnan och kärleken", kroppslig intimitet mellan man och kvinna, däremot, framställs i båda verken som motbjudande. Ahlund ser också likheter med Strindbergs *Götiska rummen* (1904) vad gäller beskrivning av sexualakten som något motbjudande. I Hans Jaegers *Fra Kristiania-Bohømen* (1885) figurerar en författare som är pryd och teoretiserande och "gör det naturliga till något oskönt på ett sätt som låter välbekant för den med *Doktor Glas* förtrogne: 'Det aer svinsk dette, at man ikke uden gennem penis skal kunne komme i et fulstaendig intimt forhold til en kvinde.'" Nära dessa föreställningar ligger Glas' motvilja mot att bli sedd när han sover som är viktig för förståelsen av doktor Glas (s. 162 ff.), enligt Ahlund som också associerar till Kierkegaard:

Den man som blir oskön i sömnen karakteriseras ju enligt Kierkegaard i vaket tillstånd av den 'aandeligt' utvecklade individualiteten [...] representativ för en tid där tron på Gud har ersatts av tron på Intellectet. Genom Kierkegaard kan vi också knyta samman Glas' skräck för förlossningar och hans äckel och avsky inför den sexuella föreningen med andra medel än Theweleits. (S. 166)

Det saknas ej heller beröringspunkter mellan *Doktor Glas* och åttitalslitteraturen påpekar Ahlund och vill, trots att kyrkokritiken ofta framhållits i sammanhanget, istället peka på den centrala konflikten mellan Helga och hennes betydligt äldre make:

Det ojämlika äktenskapet som redan genom den personkarakteristiken framstår som onaturligt och mer "omoraliskt" än en fri förbindelse mellan två älskande är en centraltopos under det moderna genombrottets socialradikala fas. Vi finner den bl. a. i Erik Skrams *Getrude Colbjørnsen* (1879), Amalie Skrams *Constance Ring* (1885) och Victoria Benedictssons *Pengar* (1885). [...] Konflikten mellan kvinnliga frihets- och jämlikhetsideal och manlig, gärna prästerlig dubbelmoralisk maktutövning finner vi inte bara hos läromästare som Ibsen, utan även hos en strid ström av mer eller mindre självständiga lärljungar [...] Det är lätt att associera till Herman Bangs *Faetra*, där Ellen Urne med tanke på mannens ålder 'troet sig tryg', men till sin fasa finner sig fången i en 'Gammelmandsforelskelse, hvis mindste Berøring var hende en Vaemmelse'. Men vi befinner oss också mycket nära Nietzsches bild av förhållandet mellan kristendomen och Eros i *Jenseits von Gut und Böse* [...] (s. 166 f)

Även en "kriminalpsykologisk" aspekt återfinns i *Doktor Glas*. Under 1880-1890 blev det mycket vanligt med "litterära brottmålskildringarna", menar Ahlund och hänvisar till Ingvar Holm 1957, s. 16. (S. 168 f) Enligt Ahlund framhåller Holm att denna litteratur ofta uttrycker både en "eftergift åt irrationell psykologi", och ett synsätt på brottslingen som "exponent för ett strängt lagbundet handlingsschema". [Holm 1957 s. 17.] Ahlund menar

⁵⁷² Ahlund nämner att det är naturligtvis är möjligt att närma sig dessa tendenser med psykoanalytiska redskap och hänvisar till bl a Ebbe Linde som gjorde så 1936. (Med i denna undersökning).

vidare att ”brottet, determinismen och ansvarsfrågan är med sina paradoxala kombinationer som bekant centrala beståndsdelar i *Doktor Glas*’ moraldiskussion, som visserligen bär spår av att ha tillkommit på andra sidan sekelskiftet, men i detta som i flera andra avseenden ytterst bottnar i 1880-talets idéklimat.” Det är till stor del tack vare sin förankring i 1880-talets kritik av sociallagstiftning och kyrkliga förhållanden som verket fortfarande framstår som modernt, enligt Ahlund. Han nämner vidare doktor Glas’ motsägelsefulla åsikter om abort- och eutanasierfrågor som exempel på konflikt mellan två värdesystem. Glas uttrycker sympati för en kvinna som är utsliten av oönskade graviditeter för att strax därpå uttrycka sig människoföraktande. Ahlund finner också likheter med Strindbergs *Fröken Julie*: ”Liksom fröken Julie understundom uttrycker en fatalistisk underkastelse under ödet [...] upprepar Helga Gregorius en liknande åsikt [...] I bägge texterna finner vi en hushållerska eller kokerska med namnet Kristin.” Ett av de centralaste motiven i *Doktor Glas* är ”den känsla av ångest, tomhet, förlamning och iskyla, som kan ses som modernitetssupplevelses chocktillstånd, men ur ett idéhistoriskt perspektiv gärna satts i samband med den deterministiska världsförklaringen”. Erotisk och social ensamhet som grund för existentiell ångest är ett återkommande motiv i romanen (s. 169 ff.):

Ett konkretare språk talar den reflexion som Glas finner bland sina papper: ”Ingenting förringar och drar ned en människa så, som medvetandet att icke vara älskad.” (S. 75) Från det rent erotiska och i riktning mot det sociala rör vi oss med följande i dagboken fristående reflexion: ”Man vill bli älskad, i brist därpå beundrad, i brist därpå fruktad, i brist därpå avskydd och föraktad. Man vill ingiva människorna något slags känsla. Själen ryser för tomrummet och vill kontakt till varje pris som helst.” (S. 76) (s. 172)

Överreflexionen och det överdrivna sanningssökandet är det primära problemet som tas upp i verket, menar Ahlund, och hänvisar till Bo Bennich Björkmans uppsats om HJS’ författarroll. Glas är en ”tänkare som drivs till att handla”. (S.173 ff.) Att skygga för sanningen när man tror att den ska bli för smärtsam har ”utarbetats till ett sammansatt och återkommande motiv av central betydelse” i *Doktor Glas*. Referenser till Oidipusmyten, sfinxen, Medusa och Jehovas ansikte har beröringspunkter med Nietzsche men knyter också an till vissa ”arkaiska föreställningar om tabun och synförbud” och motivet varierar ibland på ett sätt som för tanken till 1800-talets naturvetenskapliga forskning:

Omedelbart efter reflexioner som ’Den gamla finska myten säger: den som ser guds ansikte måste dö.’ Och ’Och Ödipus. Han löste sfinxens gåta och blev den eländigaste bland människor’ står således en naturvetenskapligt färgad variation på samma tema: ’Icke gissa gåtor! Icke fråga! Icke tänka! Tanken är en syra som fräter [...]’ ” (s. 149)

I Gustaf af Geijerstams roman *Medusas hufvud* (1896), finner Ahlund en liknande mening som den ovan nämnda: ”’en tanke som stänges inne, fräter omkring sig [...]’” Vidare ser också Ahlund likheter med Bourgets *Essais*, i de problem och frågeställningar som tas upp i *Doktor Glas*. I Karl af Geijerstams uppsats *Om medvetenhet och omedelbarhet* (1886) finner Ahlund en diskussion av den ’kultursjuka’ samtidsmänniskans ’överflöd på medvetenhet och brist på omedelbarhet’, som han anser har många beröringspunkter med överreflexionens och sanningssökandets problem i *Doktor Glas*. ”(S.177 ff.) Verket kan också jämföras med ”dekadenslitteraturens cerebrala hjälte” som till följd av meningsförlust och vilsenhet i det moderna samhället utvecklas till en ”antisocial varelse som uppfattar sig som en övermänniska”. (S. 182)

Till skillnad från t.ex. en fyrkantigt optimistisk tendensroman från 1880-talet avspeglar *Doktor Glas* individens existentiella vilsenhet i en med allt kraftigare acceleration föränderlig värld [...] Bristen på sammanhang och mening avspeglas således i Glas’ oförmåga att uppleva Djurgårdsnaturen annat än genom jämförelser med de verklighetssurrogat som Strindberg och Maupassant försett honom med

[...] Liksom Flauberts romankaraktärer har han av litteraturen gjorts främmande för det verkliga livet.” (S. 184)

Doktor Glas ger exempel på en individ som inte längre kan leva direkt i nuet utan bara ”indirekt och passivt i reflexionen” där längtan efter kärlek, inte kärleken själv uppehåller honom och han plågas av ”saknad och tomhet efter en förlorad tro”. (S. 184 ff.) Ahlund sammanfattar sina observationer sålunda:

Doktor Glas är en synnerligen sammansatt och ständigt nya betydelser producerande text som rymmer många bottnar: det ljusa minnet av en socialradikal utopism, och inslag av en determinism som borde utplåna detta minne; en tro på kampen för den fria tanken, och en smärtsam insikt i sanningssökandets begränsningar och obehagliga konsekvenser; en romantisk eller om man så vill idealistisk syn på kärleken och samtidigt en sexualskräck som bottnar i en äckelupplevelse inför den egna kroppen. (S. 171) [...] I *Doktor Glas* iscensätter Hjalmar Söderberg en serie av konflikter kring samma problem som Bourget diskuterar i sina essäer: intellektualismens och det överdrivna sanningssökandets farlighet, hjärnans herravälde över hjärtat och de åtföljande ödesdigra konsekvenserna för spontanitet, erotik och inte minst moral [...] romanens verkliga centrum: steriliteten [...] skulle inte fortsätta att fascinera oss om den inte vore avspegling av en hel kulturs moderna ofruktbarhet. *Doktor Glas* är inte ett isolerat sjukdomsfall – vi kan ännu idag hävda att han är en av oss. (S. 187)

1995 Bernt Olsson, Ingemar Algulin *Litteraturens historia i Sverige* (L)

S. 354-356 om HJS.

Sin djärvaste satsning gjorde [...] Söderberg med idéromanen *Doktor Glas* [...] Den ställer problemet om en enskild individ kan ta den moraliska rätten i egna händer genom att beröva en vedervärdig varelse livet och i än högre grad om människan genom viljestyrda handlingar på något som helst avgörande sätt kan förändra tillvarons gång [...] *Doktor Glas* förgiftar den vulgärt brackiga prästen Gregorius till döds för att hjälpa prästens hustru, som han älskar, till lyckan, men han uppnår inte sitt syfte [...] Spänningen mellan determinism och vilja framträder tydligare än tidigare. Den mänskliga viljans fåfänglighet blir uppenbarligen Söderbergs svar på de frågor han med en skärpa som kan erinra om Dostojevskij ställer i detta arbete. Det behandlar centrala existensproblem som aktualiserades i en tid då inte längre någon gud framstod som absolut etisk norm och då darwinismens biologiska världsbild alltmer började forma människors medvetande. Var det möjligt för människan själv att skapa ett lyckorike – åt sig själv – åt andra? Hur långt kunde man gå i dessa strävanden att skapa lycka? *Doktor Glas* kan ses som en oroande reaktion på sådana frågor.

Det uttrycks att verket ”har kallats den bästa och mest fulländade av romaner”.

Om HJS anføres att han äger intellektualism, sensualism, skepticisism och ateism och konsekvent ”avvisar alla religiösa och mysticistiska lösningar, all ockultism och allt filosofiskt och politiskt charlataneri” och att ”arvet från åttitalets idéradikalism” är mer levande hos HJS än hos andra nittitalistdiktare. HJS har en ”ironiskt iakttagande analys”. Han ses vara en svensk motsvarighet till Guy de Maupassant och Anatole France ”som han mästerligt översatte” och till Turgenjev och Tjechov, J. P. Jacobsen och speciellt Herman Bang. Vidare sägs: ”Trots hans intellektuella och melankoliska livsattityd är det erotiken som är huvudmotivet i hans diktning, men det är snarast kärlekens omöjlighet han skildrar, och hans erotiska berättelser ger en intressant sociologisk diagnos av de låsta könsrollpositionerna i det borgerliga oscariska samhället.” Hans stil upphöjs: ”Hans impressionistiska men på samma gång journalistiskt durkdrivna stil saknar motstycke i svensk prosa när det gäller renhet och klarhet och professionellt medveten effektivitet.”

1996 *Litterära sällskap i Sverige* (E) s. 156-157.

Om *Doktor Glas* sägs här: ”Handlingen kulminerade med ett mord på en usel och okänslig man, ett etiskt mord. Intrigen är klar och tendensen är starkt prästfientlig. Det är en tänkebok.”

1996 och 2000 Göran Hägg *Den svenska litteraturhistorien* (L), om HJS s. 371-383.
Hägg anser att Doktor Glas är ett ”fulländat mästerverk” och beskriver innehållet:

Det är en dagboksroman med fiktionen att den skygge läkaren Glas för ordet suveränt hanterad [...] Pastor Gregorius tvingar sin fru till samlag. Den förälskade doktorn försöker hjälpa henne [...] Årstider och väderfenomen ackompanjerar skeendet från het försommar genom mordets röttnad till slutets kyliga höstdagar. Personerna är skickligt gestaltade. Den ensamme, sexuellt oerfarne mördaren är mycket olik erotikern Söderberg, som knappt kunde slå ihjäl en spindel, och ändå sympatisk. Den hycklande pastorn och hans hustru är mycket troliga karaktärer. Likaså bifigurerna [...] (s. 377)

Romanens enda svaghet är att ”doktorn knappast kunna skriva dagbokens bländande Söderbergprosa”, menar Hägg och påstår vidare att ”mottagandet varierade från försiktigt ursäktande hållning till moraliskt ursinne”. Han menar att verket fortfarande, även för dem som uppskattar HJS, är svår att hantera. (S. 377) Det är HJS’ ”livshållning och idékamp” som väckt störst intresse på senare tid men även hans roll som ”konstnärlig förnyare och vår kanske främste stilist” har blivit mer tydlig och han är, enligt Hägg, ”i det mesta Selma Lagerlöfs jämlike och alla andra dåtida prosaisters överman”. Han var enligt Hägg den ende ”bland mer framstående sekelskiftesförfattare” som valde att ”berätta om den samtida verkligheten” varför ”vår bild av sekelskiftets Sverige i huvudsak är hans” (s. 383)

1998 K Arne Blom ”Hjalmar Söderberg lekte en mycket allvarsam lek” *Tidningen Boken* (E)

Doktor Glas är en intensiv och närgången berättelse om mänskliga dolska och förintande krafter; ett slags såväl känslans som känslolöshetens kammerspel, där Stockholm är kammaren vari handlingen utspelas. Staden är närvarande som en spegel för Glas självständigt som tolkas i beskrivningarna. I stadens färger reflekteras Glas betryckthet och ensamhet. Det finns en sammansatthet i doktors mordmotiv. Hatar han Gregorius för att denne är den vämjelige fule och fränstötande mansperson Glas uppfattar honom som? Hatar han Gregorius för att denne är präst? Hatar han Gregorius för att denne är make till en kvinna som Glas trånar efter. Svaret är inte entydigt och kan finnas i en sammanvävd motivbild. Doktor Glas berättar om ett fruset självständigt i en iskall värld där känslans kristaller klirra hårt och ekande.

Blom ser Glas som i grunden omoralisk eftersom han ”tar på sig ett slags gudsroll och utifrån sin läkarroll skaffar sig kontroll över pastorns liv”. Blom saknar en aktning för medmänniskan. Det påpekas att Glas avskyr kärleksakten fast han drömmer om kärlek och Blom finner i verket ”ett känslans språk, som aldrig blir banalt eller kvalmigt” Inte heller tas det till övertoner, menar han. Det skapas en spänning i verket, genom språket.

[...] någon sympatisk människa är inte Tyko Gabriel Glas och han tycker dessutom själv att han är ful. Kanske ser han en avbild av sig själv i den förfärliga pastor Gregorius – eller ser han sig själv i pastorn utan att förstå att han gör det? [...] Handlar det månne om ett ställföreträdande självmord? Är det sig själv han försöker utplåna då han ger pastorn det dödspiller som han tillrett åt sig själv?

Hos HJS ”har spårats dragen av egocentricitet” och man finner hos Glas ”drag av egomani”. Glas saknar självaktning, anser att fattiga människor är osympatiska, beskriver begravingar som ett nöje för tjänstefolk, ser de flesta människor som patrasch och ”en alkoholist ur arbetarklassen är en slusk”. Glas hat och förakt mot andra fördjupas efterhand medan han själsligt förbereder sig för mordet. Människor är enligt Glas utan värde och han strävar inte efter livslycka för sig själv då det ej finns någon lycka endast sökandet efter vällust, anför Blom vidare. Glas förtränger alltmer sin ”trånad efter fru Gregorius”. Blom anför att det kan vara så att Glas kanske är ”stadsbarnet som av miljön formats till den känslösa mördaren” och kallar verket en magnifik liten roman ”så kort, men så gigantisk”.

1999 Blomqvist L-E o A. *Vem är vem i svensk litteratur författarlexikon från A-Ö* (L)
S. 212-213 (sammanlagt ung. en sida).

Här ägnas nästan en hel spalt åt *Doktor Glas* – vilket är mer utrymme än vad som tilldelas något av hans övriga verk. Här anförs bl a följande:

Dagboksromanen *Doktor Glas* [...] tar bl. a. upp det moralfilosofiska problemet om man under några omständigheter har rätt att ta livet av en misshaglig människa (jfr Dostojevskijs *Brott och Straff*). Den är en utpräglad reflexionsroman. Doktor Glas skildras som en oföretagsam, ensam människa, men när han någon gång verkligen handlar leder det inte till någon lycka. Prästen [...] är verkligen sällsynt hycklande och obehaglig [...] Genomgående i boken är doktor Glas replik: ”Liv, jag förstår dig inte.” Genomgående är också [...] de stämningsskapande årstidsväxlingarna.

HjS beskrivs som ”en av våra absolut skickligaste stilister” och ”få kan tävla med honom i konsten att skriva vacker och ren svenska”. Stilen anses vara föredömlig och den beskrivs som knapp, uttrycksfull, väl genomarbetad och behärskad. Han ses som en ”i ordets bästa bemärkelse modern människa” i och med sin ”skeptiskt analytiska inställning till livet, hans tankar kring de stora livsfrågorna, hans medkänsla och hans illusionslöshet”.

1999 Lönnroth, Delblanc *Den svenska litteraturen 2* (L)

(Björn Sundberg har skrivit om HjS) s. 406–420 om HjS (jfr Almquist 24 sidor, Strindberg 28 sidor). Om *Doktor Glas* s. 412-415, 2,5 spalt. En jämförelse görs med *Martin Bircks ungdom*: ”Bägge verken lever högt på de utsökta miljöskildringarna. Unkenheten liksom fräschören i sekelskiftets Stockholm slår emot oss i *Doktor Glas*.” Verket beskrivs:

i *Doktor Glas* tvinnas liv och tanke samman. Balansen mellan psykologisk gestaltning, fiktionsförlopp och diskursiva inslag förblir orubbad boken igenom [...] Offret är en till synes hygglig präst, vilken dock sedan lång tid tillbaka äcklat Glas [...] [det] skapas en klyfta mellan det som Glas öppet tillstår och vad läsaren anar under de skrivna orden. Mellan utsagt och outtalat skapas textens egenart.

HjS ”tvingar läsaren till insikt om den hävdvunna moralens relativa karaktär” där samhället framstår som ett ”godtyckligt bygge, där dolda intressen, lögn och hyckleri utgör viktiga fundament”. Det hävdas att HjS i verket utför ”ett intellektuellt dekonstruktionsarbete” i Nietzsches efterföljd. Det påpekas också att det är svårt för den nutida läsaren att låta bli att associera till Freud och psykoanalysen. Det hävdas att HjS genom hela verket växlar ”mellan allusioner, moralfilosofiska utläggningar, symboliska drömmar och episkt berättande”, och att han liksom i de tidigare böckerna har en stil som är skenbart konstlös och en förmåga att ”med grace fånga själarnas vemod och stadsnaturens växlingar”. Allt i verket samverkar och för med sig ett intryck av ett verk ”som på en gång är både en helstöpt roman och en tankebok”. (S. 414 f) [här tar de exakt HjS egna ord om verket]. Här anförs också HjS’ kamp mot ”‘ de usla makterna i tiden’, den fascistiska revolten i Spanien, Hitlers Tyskland och Mussolinis Italien”. (S. 420)

2000 Lars-Erik Böttiger *Diktade doktorer* (E)

Det mest genomförda läkarporträttet i hela den svenska litteraturen är Hjalmar Söderbergs *Doktor Glas* [...] (s. 28) Det är mot plikten som den svenska litteraturens mest kände läkare och mördare hela tiden lutar sig. [...] Plikten förbjuder honom att göra abort, men för att hjälpa en ung kvinna drar han sig inte för att mörda [...] Han skulle säkert ha blivit förvånad om han sett hur mycket de medicinsk – etiska grundförutsättningarna genom de vetenskapliga framstegen ändrats under de senaste decennierna, då tidigare helt okända medicin- etiska problem skapats – och undan för undan skapas. (S. 122)

Trots att han talar så mycket om plikten och om respekt för livet ”drar sig doktor Glas inte för att begå mord!”. Böttiger påpekar att doktor Glas inte är den ende läkaren i litteraturen som blir mördare och nämner Jonas Lies *När sol går ned*, vilkens slutord: ”Och så sitter man där i den stora stillheten medan ens sol går ned – och tänker tillbaka på hur litet man levat.”, enligt Böttiger hade kunnat vara en replik från doktor Glas. (S. 123 f) Både abort och eutanasi diskuteras av Glas, påpekar Böttiger: ”Alldeles i början av *Doktor Glas* säger han: ’.../ det var det adertonde fallet i min praktik, och likväl är jag inte kvinnoläkare.’” Och vad gäller eutanasi uttrycker Glas: ”Och när den tiden är mogen, skall varje obotligt sjuk – och varje ’brottsling’ också – äga rätt till läkarens hjälp, om han vill befrielsen.” Böttiger påpekar att tiden, efter nästan hundra år ännu inte är ’mogen’, även om det pågår en debatt om eutanasi. PC Jersilds roman *En gammal kärlek* skall ses som ett inlägg i den debatten, menar han. Böttiger tar också upp en roman av William Faulkner, *De vilda palmerna* (1939) där abortproblematiken diskuteras. Böttiger beskriver handlingen: Läkaren gör abort på sin kvinna som dör. Han döms till straffarbete, får ett cyanidpulver av hustruns förre man för att kunna ta livet av sig, men gör det inte. (S. 130 f) Även Graham Greene dras in i jämförelsen med *Doktor Glas*: ”Graham Greens doktor Colin har blivit en trolös skeptiker och hans doktor Plarr en man utan samvete beredd att döda av barmhärtighet – om inte, som hos doktor Glas, ’det egna intresset och respekten för polisen talar starkare än barmhärtigheten.’” (S. 168)

2001 Widing, Dick et al *Dialog Klassikerna* (L) s. 268-270 om HJS.

Det uppges att doktor Glas blir djupt förälskad i Helga när hon kommer för att be om hjälp, trots att han vet att deras kärlek är omöjlig då hon älskar en annan och att mordet i verket ”blir fullkomligt meningslöst”. Dostojevskijs *Brott och straff* och *Doktor Glas* anses båda belysa problemet huruvida det är rätt att under vissa omständigheter döda en annan människa och om man har rätt att sätta sig till doms över liv och död. Vidare kommenteras HJS syn på kärleken: ”Han menar att kärleken drabbar lika blint som ödet. Alltså är kärleken omöjlig. Människan tror sig kunna påverka sitt hjärtas val, men så är det inte. Antingen är kärleken obesvarad eller så är den otänkbar, eftersom de älskande sitter fast i konventioner och förpliktelser”. HJS anges ha varit ”en av våra mest stridbara och engagerade författare”, och det anförs att han under hela sitt liv kämpade ”mot intolerans, religiös fanatism och vidskepelse”. HJS kallas en författare ”i upplysningstidens anda, en svensk Voltaire”.

2001 David Eberhard ”Läkarna som lekte Gud, bedrog oss och räddade liv: Nio läkarporträtt och en patient från förra årtusendet som påverkat bilden av hur läkarkåren är” i *Moderna läkare* 5 2001 (E)

Hjalmar Söderbergs Dr Glas vägrar göra aborter på grund av respekten för livet. Samtidigt menar han att människor bör få välja när de skall dö. Han är en komplex figur som döljer sig bakom plikter och moral. Han är platoniskt förälskad i pastor Gregorius fru. När hon berättar för honom att maken förgripit sig på henne väljer han att mörda pastorn. Effekten blir inte vad han tänkt sig och änkan blir olycklig och ensam. Ett exempel på läkaren som tror sig kunna leka Gud.

2002 Ola Nordenfors ”Dekadensens kärleksdröm: Hjalmar Söderberg och Richard Wagner” *Samlaren* (F) s. 130-149.

Doktor Tyko Gabriel Glas är en desillusionerad medelålders privatpraktiserande läkare med egen skruppenhet. Hans sjukdom kan diagnosticeras som spleen, livsleda – den själsbeskaffenhet som närmast emblematiskt förknippats med fin de siècle-diktning [...] Musiken tycks, genom sin märkligt ogripbara men starka påverkningskraft, kunna ge lösningar (eller hopp om lösningar) till problem som inte låter sig förklaras i en språklig begreppsvärld. Detta gäller i hög grad Hjalmar Söderbergs prosa [...] Doktor Glas har många av de karakteristika man brukar förknippa med den dekadenta

romanhjälten – ålderdomskänsla, livsleda, främlingskap, en tilltagande misstro på absoluta värden o.s.v. (S. 130)

Stora likheter finner Nordenfors med Dostojevskijs *Brott och straff*: ”Där finns sommarhettan som ackompanjerar den ensamme huvudpersonens grubblerier, den fixa idén om mordet som biter sig fast i Glas sinne, drömmen om en handling, en verklig handling, som kan bryta upp tristessen och livsleda, diskussionerna som doktor Glas för med sig själv om mordets berättigande etc.”, men trots det ser Nordenfors skillnaderna mellan verken som mer intressanta: ”Doktor Glas drabbas inte som Raskolnikov av själsvåndor efter mordet [...]”. Han finner också likheter med Jonas Lies *Naar sol Gaar ned* (1895), som HJS själv uttryckt sig uppskattande om i en recension, och där mördaren också är en läkare. (S. 131) Gides *Les Caves du Vatican (Vatikanens Källare)* nämns som innehållande ett mord som är en lika impulsiv handling som i *Doktor Glas*. (s. 135 f) Nordenfors anger att hans intresse i artikeln inte rör ”mordet som motiv i dekadent litteratur” utan kärleksdrömmen, ”den positiva motbild” som han anser uppställs i bl. a. *Doktor Glas*: ”Källan till vårt skönhetssinne, till all dikt, all konst och all musik heter alltså inte kärlek utan drömmen om kärlek, konstaterar den melankoliske huvudpersonen i romanen.” Nordenfors finner också att dessa kärleksdrömmar i verket förknippas med den blå färgen och mot den står ”det röda, elden och blodet”. Den blå drömmen om kärleken ställs mot den röda, sinnliga verkligheten. Nordenfors ser händelsen, med Glas’ ungdomsförälskelse som drunknade, som något med livsavgörande betydelse för Glas. Den medför att han ”mister ambitionen att forska vidare [...] och nöjer sig med att vara en ’samvetsgrann och försiktig husläkare’ ” och blir ”en i förtid åldrad man” samtidigt som förhållandet till kvinnor ”får sig en avgörande knäck”. (s. 131 ff.) I och med mötet med Helga ser han ”sin ideala roll – han kan inverka i ett kärleksförhållande utan att behöva ta del i det”.

Det paradoxala – och för samtiden chockerande – i Söderbergs roman är alltså att andlighetens företrädare i samhället, pastor Gregorius, får representera den låga, orena synen på kärleken – den uteslutandeinriktade på låga lustar – medan materialisten doktor Glas förespråkar en till ytterlighet driven förändligad kärleksbild. (S. 136)

Doktor Glas jämförs med Wagner, framförallt *Lohengrin* som nämns i verket, en orkester spelar den och ”Du ska inte fråga” är en central fras i detta stycke:

Den fråga som inte får ställas i Wagners opera är den som hjältinnan Elsa von Brabant slutligen [...] inte kan avhålla sig från att ställa: ”Vem är du”. En okänd riddare (som egentligen är Lohengrin) har räddat Elsa från döden genom att besegra hennes fiende Telramund och lovat att stanna hos henne och bli hennes make. Men villkoret är att hon inte får fråga vem han är [...] När hon till sist inte kan besegra sin nyfikenhet tvingas Lohengrin lämna henne. Likheten med doktor Glas situation är [...] att Glas ”räddar” Helga Gregorius genom att ta livet av hennes plågoande samtidigt som han måste vara anonym [...] Lohengrin är just en sådan kysk, uppoffrande och renhjärtad hjälte som Glas gärna vill identifiera sig med [...] Lohengrin är en rakryggad ledargestalt som i ståndaktig självförsakelse vänder sig från kärleken. Uppmaningen ”Du skall icke fråga!” tjänar också som ett försvar för doktor Glas att inte tränga djupare in i självutforskandet. Musiken blir en blixtnlik förklaring och möjlig lösning på Glas livssituation. Bara genom att försona sig med det faktum att alla frågor inte får svar (och inte heller bör få svar) kan han träda in i den skyddande blå tryggheten hos den som inte vet för mycket. (S. 136 f)

Nordenfors har mer att säga vad gäller gemensamma drag i *Lohengrin* och *Doktor Glas*:

Lohengrin är Wagners egen läsning av myten en konstnärsgestalt [...] Han är den ofrånkomligt ensamme konstnären som försöker tränga in i omvärldens gemenskap, men misslyckas p.g.a. att det absoluta krav han ställer på den övriga mänskligheten inte uppfylls [...] I Wagners ögon är Lohengrin en uppenbarelse av det moderna medvetandet [...] Berättelsen är en träffande metafor för det tragiska

i den moderna samtiden [...] samtidigt som den representerar något djupt tidlöst – det gudomliga sökandet efter jordisk kärlek [...] Lohengrins situation blir ett uttryck för den sanne moderne konstnärens tragiska erfarenhet – han söker förståelse och gemenskap hos en kritisk och oförstående omvärld som inte är mottaglig för hans insikter. (S. 137 f)

Den mest ”ursprungliga matrisen för Glas handlande” kan vara myten om Psyche och Eros, i vilken den dröm om kärlek som Glas när, förkroppsligas, en dröm ”som även för Wagner är källan till vårt skönhetssinne”, menar Nordenfors. *Doktor Glas* ”skulle rentav kunna ses som en betraktelse över människans livslånga och mestadels fåfänga sökande efter kärleken” menar Nordenfors. Han tillägger att han tror att Wagner spelar en större roll än vad som tidigare uppmärksammats vad gäller *Doktor Glas*. (s. 138 f) Men han ser också en ”avslöjande skillnad”:

Där Wagner öppet hävdar att kärleken i sina sannaste yttringar strävar efter att uppleva den i full sinnlig verklighet och att njuta den med alla sinnen förtränger Glas sina kroppsliga behov och avvisar dem till en förbjuden del av medvetandet. Men det finns hos Wagner liksom hos doktor Glas en övertygelse om att förståelsen av kärleken är en ’obotligt ensam’ erfarenhet [...] (s. 139)

Även Chopin nämns i *Doktor Glas* och Nordenfors jämför med Strindbergs *Götiska rummen* (1904) där ”det förekommer en likartad och ungefär samtidig hänvisning till Chopins G-durnocturne”. En jämförelse görs också med Verner von Heidenstam där man, enligt Nordenfors, också möter ”den för flera svenska sekelskiftesförfattare så påfallande närmast andaktsfulla vördnaden för musiken. Musiken som uttolkare av inre hemligheter tränger inte bara undan litteraturen – den upphöjs till religion”. (S. 142 f)⁵⁷³

2002 Tommy Olofsson ”Söderbergsfejden: Striden om Doktor Glas” I *Ordets smedja: Festskrift till Pers Rydén* (F), s. 97-108.

Olofsson anför att HJS’ gestaltning av doktor Glas innefattar ”såväl klarsyn som patologi” och att det är den dubbelheten ”som gör att romanen både äger psykologisk trovärdighet och kan hävda sig som moralfilosofisk diskussion”. (S. 101) Olofsson påpekar att HJS’ ”ungdomsfiender, de som med början 1905 brännmärkte hans determinism och kallade den ’viljeförslappning’”, under 30-talet gjorde sig kända som försvarare av Hitler och nazismen, ”denna barbariska farsot vilken för Söderberg framstod som ett hot mot hela den västerländska kulturen”. (S. 108) De fiender som åsyftas är F. Böök, P. Bjerre och J. Landqvist, som tidigare nämnts i Olofssons text.

2002 nyutgåva i pocket av *Doktor Glas*, baksidestexten (E)

Här anges att temat för handlingen i verket är frågan om man har rätt att döda en annan människa för att rädda en annan och verket kallas för en klassiker. Vidare uppges att verket var ”oerhört provocerande för sin samtid” och att med sin ”psykologiska nerv och förälskade skildring av Stockholm är den lika aktuell idag”.

2002 Mikael Schöld *Psykologisk analys av en person i en skönlitterär bok* (F), 4 sidor. Glas analyseras utifrån humanistisk psykologi där Schöld bl. a. lyfter fram Hutchison: ”‘ starka drivkrafter för människans beteende är önskan om att utvecklas och få kunskap samt

⁵⁷³ Enligt N var Lohengrin ”överlägset mest framförd av operorna” på Stockholmsoperan i slutet av 1800-talet ” [...] i mitten av 1890-talet hade stockholmarna kunnat se den över 100 gånger. Och Hjalmar Söderberg var uppenbarligen en flitig och hängiven besökare på stockholmsoperan. Men Söderberg kunde möta Wagners musik på många andra ställen. I romanen är det en restaurangorkester som spelar förspelet till *Lohengrin* (vilket säger något om wagnermusikens genomslagskraft). Dessutom spelades Wagners musik i den närmaste vänskapskretsen.” S. 140.

behovet av att vara älskad och accepterad'.⁵⁷⁴ I analysen används också teorier av Carl Rogers som, enligt Schöld, menar att ett barn måste få uppleva sig värd att bli älskad för att kunna utveckla en positiv självuppfattning och att det då är viktigt att föräldrarna i sin fostran aldrig tar avstånd från barnet självt, bara från dess beteende. Schöld ser att Glas haft det svårt i sin barndom, fått mycket stryk av sin far och inte känt sig älskad annat än när han var lydig och gjorde bra ifrån sig i skolan.

Doktor Glas uttrycker ofta känslor och tankar om att han inte är värd att älskas och att ingen skulle kunna älska honom om de visste vem han egentligen var. Rogers teori kan också eventuellt förklara varför han kunde förlåta sin far när han blev oskyldigt straffad. Då fanns det inget samband till något dåligt beteende och därför var inte faderns handlande ett uttryck eller bevis för att han inte älskade Tyko villkorslöst. Därför kunde han i stället få en ädel känsla inom sig och kunde lätt förlåta honom. (S. 2)

Glas såg också mycket lite kärlek mellan föräldrarna (han uttrycker att han hatade fadern för att denne var elak mot modern), och han upplevde sig vara mindre älskad, av sin mor, än vad brodern var. Bristen på kärlek i familjen ”gör eventuellt att han skapar sig en orealistisk drömbild av hur kärlek skall vara”, vilket kanske medför att han inte lyckas skapa några verkliga kärleksförhållanden. Glas uttrycker ofta sin avsky för andra människor men drömmer hela tiden om kärlek som han önskar få uppleva samtidigt som han ej tycker sig vara värd den. En brist på intimitet är det centrala problemet i Glas liv. Schöld påpekar att Glas tyckte illa om Gregorius redan som barn och när hans fru bad Glas om hjälp var det ganska naturligt för honom att ställa upp. Helga visade ett stort förtroende för honom och gav också fysisk närhet i det att hon kysste hans hand och ”torkade sina tårar på den”. Schöld nämner att en annan kvinna var intresserad av Glas utan att få gensvar: ”Glas tyckte om henne men det stämde inte överens med hans självbild att någon verkligen kunde älska honom, han som var så ful och dålig på alla sätt.”

2003 Nils Sjöstrand et al *Viljans frihet och mordets frestelse: Iakttagelser angående Doktor Glas*. På 244 sidor avhandlas *Doktor Glas* ur skilda synvinklar. Nedan redovisas referat ur tre texter författade av Björn Sahlin, Lars Sjöstrand respektive Bure Holmbäck. ***Björn Sahlin i ”Viljans sjukdomar viljans skötsel”*** (F) s. 79-166, visar på att HJS’ beskrivningar, och psykologiska iakttagelser stämmer påfallande med samtidens uppfattningar även om det ej kan beläggas att HJS läst eller tagit intryck av några specifika verk:

Att Söderberg [...] var utomordentligt väl insatt i viljans problem framgår tydligt av [...] dagboksromanen *Doktor Glas* [...] Där är viljan och viljans frihet centrala teman – och behandlas *inte* ur filosofisk utan ur just den nya, framväxande psykologins synvinkel. Viljan framställs t.ex. som både påverkbar och skiftande från stund till stund. [...] ”Om man inte träffar ett val finns två jag”, förklarar Ribot i *Viljans sjukdomar*. Det skulle faktiskt kunna vara detta klyvningsfenomen Söderberg har försökt gestalta. Personlighetsklyvningen var ett vid den här tiden ytterst uppmärksammat fenomen [...] Spiritismen, som var den tidens nyandliga rörelse framför andra, hade sin utbredning inte minst bland högre samhällsklasser och fick för den skull stor massmedial uppmärksamhet. Även begreppet ’det undermedvetna’ aktualiserades i just detta sammanhang [...] (s. 87)

Diagnosen ”tvivelsjuka” som innebar en ”oförmåga att intellektuellt komma fram till en ståndpunkt och därmed också ett val”, tar Sahlin också upp. Enligt Ribot leder tvehågsenheten till ”en sänkning af lifstonus”, kraftlöshet och håglöshet, anför Sahlin. (S. 87) ”För gestaltandet av doktor Glas har det [...] funnits mycket som skulle kunna vara hämtat hos Ribot”, menar Sahlin. Han ser också att Helga egentligen suggererar Glas till gärningen och jämför med Arne Garborgs roman *Traette maend* (1891) där det enligt

⁵⁷⁴ s. 59 i Hutchison D. E. (1999). *Dimensions of human behavior*.

Sahlin finns en ”kort passus som mycket tydligt uttrycker det här sambandet mellan viljesvaghet och suggestibilitet ”.(S. 108 f)

Att det är suggestioner Hjalmar Söderberg låter fru Gregorius utsätta doktor Glas för är kanske inte så uppenbart för den moderne läsaren, för vilken suggestionspsykologin är okänd. Då romanen kom ut var det säkert tydligare, eftersom suggestion vid den tiden var ett så uppmärksammat och debatterat fenomen. Misstanken att det är just suggestioner Hjalmar Söderberg velat skönlitterärt gestalta stärks av förekomsten i *Doktor Glas* av andra ”psykiska” fenomen som i den dåtida psykologilitteraturen närmast regelmässigt förbands med suggestion: hypnos, tankeöverföring och prekognition [...] Detta säger oss varifrån Söderberg låtit sig inspireras, nämligen från den då pågående vetenskapliga granskningen av de spiritistiska fenomenen. Denna bedrevs i Sverige framför allt av Axel Herrlin. Troligen är det från Axel Herrlin [...] som Hjalmar Söderberg inspirerats [...] *Doktor Glas* erbjuder [...] även prov på prekognition [...] Det är inte så lite intressant att Hjalmar Söderberg låter doktor Glas avfärda ”varsel” såsom ”dumheter” och sedan låter varslet slå in. Det tycks som ett hugg mot en alltför begränsad, rationalistisk verklighetssyn. (S. 118-123)

Det undermedvetna nämns ej direkt av HJS i verket, men det förutsätts och det är ”till stor del på det undermedvetna planet handlingen i boken förs framåt”, menar Sahlin och finner också att det undermedvetna kommer till uttryck i glimtar framför allt i drömmarna.

Söderberg är i *Doktor Glas* märkligt modern, han tillhör samma nya skola som Freud. Det undermedvetna som manifesterar sig glimtvis består av bortträngt material, framför allt av sexuell natur. Det undermedvetna är hos Söderberg nära förbundet med hans determinism [...] Det är undermedvetet verkande krafter som leder doktorn fram till mordhandling – även om han själv tror att handlingen är hans eget rationella val. Söderberg demonstrerar en ny form av determinism, inte den gamla filosofiska, utan den samtida psykologins. Han håller fast vid determinismen, fast på nya grunder. (S. 132 f)

Trauma och psykisk chock berörs också i verket, enligt Sahlin och han berättar att Axel Herrlin i brev till Poul Bjerre, 12 juli 1906, anför att Glas är offer för en ”psykisk choc” efter den traumatiska händelsen då han i ungdomen förälskade sig i en flicka, som sedan drunknade. Sahlin pekar på att Glas berättar att de kvinnor han är intresserad av ej ser honom och tvärtom. Sahlin föreslår: ”kanske värjer han sig för risken att på nytt drabbas av smärtan att förlora den han älskar?” Och han fortsätter: ”Som så ofta sker måste *hela* känslolivet stängas av för att man vill undvika en enda outhärdlig känsla. Och eftersom känslorna styr viljan är doktorn rentav plågsamt blockerad även när det gäller viljelivet.” Sahlin menar att det i verket finns antydningar om något traumaskapande redan i Glas’ barndomsår då han uttrycker stark motvilja mot kroppslig närhet med fadern under simundervisning och att han en tid hatade honom då han också var elak mot Glas’ mor. Pojkens reaktion kan tyda på något oidipalt, enligt Sahlin. Modern dog när Glas var barn vilket, enligt Sahlin, visar på en allvarlig separation och flickans drunkning är ännu en separation. Men ”separationernas traumatiska effekter uppmärksammades först 1940 av Anna Freud och Dorothy Burlingham”. (S. 135 ff.) Hur hade då HJS fått dessa insikter:

Kan det vara så enkelt att han och Freud beskrev samma verklighet, den förre skönlitterärt, den senare på fackprosa? [...] det [är] när man ser och förstår orsakerna till doktor Glas’ hämningar och slutligen hans desperata handling, som medkänslan väcks [...] Poul Bjerre tycks inte ha sett orsakerna och hade följaktligen heller inget förbarmande med doktorn. (S. 138f)[...] vid en läsning av boken med Herrlins *Tillräknelighet och själssjukdom* som fond, framstår doktorn betydligt sjukare än vad som skulle ha behövts för att han skulle vara i stånd att begå ett mord [...] *Doktor Glas* framstår på detta sätt till sist som en psykiatrisk sjukdomskatalog, fast i skönlitterär form, precis som Poul Bjerre hävdade i sin stridsartikel. (S. 151 f)

Med utgångspunkt i HJS’ recension av Strindbergs *Tschandala* diskuterar Sahlin HJS’ inställning till rätten att döda. *Doktor Glas* ger inte ”ett tillfredställande svar på frågan”, då

doktors åsikter och gärningen beror på att han är psykiskt sjuk och dessutom ”står under en annans vilja” menar Sahlin och påpekar att det funnits misstankar om att HJS egentligen inte hade några invändningar mot mordet. Mot detta reserverar han sig och menar att om HJS verkligen velat argumentera för rätten att döda av subjektiva skäl, så har han misslyckats med det. Trots att Glas, pga alla ”nedslag i samtida psykologi”, kan uppfattas som en mycket konstruerad person så är han, menar Sahlin, ”märkvärdigt levandegjord” så pass att ”samtida läkare och psykologer lockades att ställa diagnos på honom”. (S. 155 ff.) Om likheterna som han tycker sig finna med samtida psykologisk och psykiatrisk litteratur stämmer anser Sahlin att HJS ”medvetet försökt gestalta en person med svår psykisk störning” och troligtvis har rådfrågat litteratur på området.

Jag tror [...] att förhållandet mellan doktorn och hans skapare är mer komplicerat än Söderberg vill låtsas om. Exempelvis skulle det kunna vara så som Söderberg själv beskriver det i en recension [...] 1893 [...] Huvudpersonen i Garborgs dagboksroman *Traette maend* [...] spelar enligt Söderberg rollen ”att vara författarens så att säga underjordiska jag – det jag, som gång på gång sticker hufvudet öfver ytan i ögonblick af sysslolöshet, i nattens obevakade drömmar. Han är den personlighet, som en författare undgår att blifva i verkligheten genom att låta honom lefva på papperet”. I vilket fall som helst är det uppenbart att Söderberg i *Doktor Glas* bearbetat en rad för honom personligen aktuella och centrala problem i vilka han sökt klarhet. (S. 161 f)

Lars Sjöstrand i ”Drömmen ett arkaiskt motiv hos Hjalmar Söderberg” (F) vill visa att HJS, när det gäller drömmar, ”befinner sig inom en historisk tradition med rötter långt tillbaka i tiden” (s.168) Han anser också att HJS’ psykologiintresse ”när sin fulla blomning i *Doktor Glas*” och att HJS behärskar dagboksromanens form ”till fulländning”.

Huvudpersonen heter inte för inte Glas, ett namn värdigt den psykologiska transparens som Hjalmar Söderberg förmår ge sin skildring. Namnet påminner oss också om att den man som kommer att utföra ett kallblodigt mord på en av sina patienter [...] också är en skör och känslig person. Handlingen i romanen utspelar sig på olika nivåer: i det faktiska skeendet med en tydlig kronologi, i reflexioner, i impressionistiska tillbakablickar och i drömmar. Glas har egentligen flera motiv för att utföra mordet [...] Redan innan han blivit invigd i Helga Gregorius situation känner han en instinktiv och djup avsky för hennes man, pastorn. [...] Visserligen är Glas, liksom Söderberg själv, en fritänkare och därför en person som med en stark övertygelse tar avstånd från allt det som pastor Gregorius representerar i sin prästerliga gärning. Men som doktors patient är han något annat än en representant för kyrkans lära. Glas’ avsky förefaller, för att använda en psykologisk term, överdeterminerad. (S. 174)

En nyckel till förståelsen av Glas’ avsky för pastorn är, enligt Sjöstrand, hans fadersrelation. Pastorn och Glas’ far ”glider över i varandra”. Detta är ganska tydligt i romantexten, menar Sjöstrand, och påpekar att det fört med sig psykoanalytiska tolkningar av verket och man har sett ett oidipuskomplex. Glas sökande efter argument för sin gärning sker på ett medvetet ”närmast överjagsplan”. Han dras in i Gregorius liv för att han älskar Helga och det är i det sammanhanget som drömmarna spelar en central roll, ”ty det är egentligen endast i dessa hans sexuella åtrå kan komma till uttryck”. Mordförberedelserna sker också framför allt i drömmarna, enligt Sjöstrand. Det är inte ”yttre objektiva betingelser” som gör att kärleken blir omöjlig för Glas, utan han själv som sexuellt hämmad på grund av sin personlighet med dess ”inslag av passivitet och narcissism”. Känslan av att vara unik, inte dela vanliga människors betingelser, en ”aristokratisk distans” till omgivningen samt cynism är framträdande. Detta blockerar förmågan till empati och känslomässig närhet och ger honom psykologiska förutsättningar för gärningen. Dessa personlighetsdrag hindrar honom också från normal sexualitet. Även om Glas ej verkar lida av samvetsqual efter mordet så återkommer offret som en vålnad när han drömmer. Sjöstrand påpekar att drömmar ”har fascinerat människan sedan urminnes

tider” och att antikens viktigaste skrift om drömtydning skrevs på 100-talet e. kr. av Artemidoros från Daldis. (S. 175 f)

Att människan i sitt inre rymmer motstridiga känslor och att hon styrs av passioner som hon egentligen inte vill kännas vid, är också en gammal insikt. Nära en modern uppfattning kom Platon [...] [som har] likheter med Freuds [...] beskrivning av [...] överjag, jag och det. Platon, menade att själen är tredelad i förnuft, mod och begär [...] I *Staten* tar han upp drömmar på ett sätt som direkt föregriper Freud [...] samt vad som framkommit om doktor Glas’ drömmar. Platon berättar om vad som händer när förnuftet under sömnen är satt ur spel. Då störtar den onda delen av själen upp – den som rymmer alla förbjudna begär och önskningsar [...] dessa idéer från 1800-talet, som handlar om det omedvetna, om sexualitetens betydelse och drömmarna som en spegel av detta, har sina rötter i antiken [...] Hjalmar Söderberg befann sig under påverkan av ett idéflöde, vars underströmmar säkert inte alltid vara klara för honom själv [...] Därför är det berättigat att uppfatta drömmarna som både ett mycket modernt och ett arkaiskt inslag i hans författarskap. (S. 181 f) [...] I Hjalmar Söderbergs upptagenhet av drömmotivet finns en personligt färgad insikt om livets tragiska dimension, dess ogripbarhet, dess flyktighet och människans hjälplöshet inför sitt inre psykiska kraftspel. Det är också en arkaisk insikt. (S. 186)

Bure Holmbäck (E) menar att stilen i *Doktor Glas* ”kanske [...] når allra högst i ett författarskap som med all rätt brukar framhållas som ett av de främsta i den svenska litteraturen”. (S. 9) Ett av huvudmotiven i verket är ”det plågsamma mötet mellan människans rena önskningsar och drömmar, och livets fula, vulgära och obehagliga verklighet”. (S. 199)

2003 Radioprogrammet *Läshunger*, P1 29/4 2003. ”Doktor Glas sköra moral”.
Ur programbeskrivningen:

Är det rätt att döda för ett högre syfte? Frågan har ställts på sin spets gång på gång i skuggan av Irakkriget, men i *Läshunger* handlar det om en läkare och hans samvete. Doktor Glas ser en kvinna plågas av sin man. Är det då inte hans moraliska skyldighet att befria henne ifrån honom? Att han samtidigt själv åtrår henne, den bleka pastorskan Gregorius, har det någon betydelse? Erkänner den oförvitlige doktorn denna svaghet inför sig själv? Stina Ekblad, Stephen Farran-Lee, Måns Hirschfeldt och Maarja Talgre fördjupar sig i Hjalmar Söderbergs obarmhärtiga klassiker.

De medverkande har läst om verket och de synes ha det gemensamt att de är mycket sympatiskt inställda till HJS i allmänhet. I programmet uttrycks att verket är välskrivet, välkomponerat och har underbara Stockholmsskildringar, är en av 1900-talets stora klassiker, beundransvärd då det är en ny sorts roman som är en slags blandning mellan tankebok och essä. Någon tycker att verket är HJS’ bästa, medan andra uttrycker sig mer positivt om *Den allvarsamma leken*. Vidare uttrycks att doktor Glas och författaren glider ihop, antagligen avsiktligt och att doktor Glas är en obehaglig person. Och inte griper. Vid omläsningen upplevdes verket inte lika positivt som första gången. Det är ”skirt”, vackert en ”särskild klang” i verket, också ”fruktansvärda känslostormar” under ytan vilket inte upplevdes första gången verket lästes, ej heller minns man att Glas var en så ”förskräcklig människa”. Det finns ett drag av ”manligt koketteri” som man retar sig på. Det ”spills ut bitterhet över äktenskapet” som härrör från HJS, ”lite barnsligt”. HJS ”stör” i verket, det är ej bara Glas som talar i det. Det finns en obehaglig beskrivning av kvinnor: ”ljuva kvinnoblomman”, ”hennes lätta hjärna”. Glas är självförhärligande och har obehagliga synpunkter, det är också lite synd om honom – han har haft en fruktansvärd barndom. Hans behov av att känna verklig ånger är centralt – en av drivkrafterna bakom handlingen då han ej förstår sin ångest och försöker skapa en anledning till denna. Det uttrycks att man ej vill tro att det finns några av HJS’ åsikter i verket – men att man vet att det gör det. HJS’ antinazistiska inställning etc. understryks och att verket inte ger klart uttryck för detta vilket verkar uppfattas som oroande och förvirrande. Citatet om viljan att bli älskad (och i

brist därpå fruktad och om kontakt till varje pris och själens rysning inför tomheten) reciteras som exempel på en fin fras, samtidigt kommenteras att man kan se mentaliteten som skapade världskrigen i detta – viljan att bli fruktad och tomheten som måste fylla med något. Det uttrycks att det är kristallklart och friskt skrivet men en unken handling.

2003 Lars Ring, Recension av Doktor Glas i Flincks uppsättning, Svenska Dagbladet 2003-09-04. ”Romanen om Doktor Glas är ju en Jekyll/Hyde-variant. Det går att förstå Glas och den man han hatar, pastor Gregorius, som en person. Glas lider av berörings- och sexualskräck, formulerar sig istället för handlar. Gregorius är liderlig och ful – ett freudianskt underjag som Glas symboliskt dödar.”

2003 Thorsten Flinck, Teateruppsättning av Doktor Glas Vasateatern

I programbladet nämner Flinck att föreställningen ges som den sista i en trilogi med det gemensamma temat ”förakt för svaghet”.⁵⁷⁵ Uppsättningen lyfter särskilt fram ett tema i verket som gestaltas av två utsagor. I annonsen för pjäsen står orden: ”Inget förringar och drar ned en människa så, som medvetandet om att icke vara älskad.”⁵⁷⁶ I pjäsen förs jämte denna fras också fram: ”Man vill bli älskad, i brist därpå beundrad, i brist därpå fruktad, i brist därpå avskydd och föraktad. Man vill ingiva människorna någon slags känsla. Själens ryser inför tomrummet och vill kontakt till vad pris som helst.” Dramatiseringen följer bokens text med några få undantag, så t ex avslutas den med ett sammanbrott där aktören vänd med ryggen mot publiken ömsom talar med Gregorius röst och kroppsspråk (som han har gestaltats i pjäsen), ömsom med Glas’ och Helgas.⁵⁷⁷ Det framgår också tydligt i programbladet att HJS tog ställning mot sådant som nazism och fascism. Han nämns tillsammans med andra dåtida och nutida inom kulturens värld som Flinck ser som förkämpar för en bättre värld. De som på något vis offrat sig i denna kamp, ”som Hjalmar Söderberg, genom att dö i den minut nazisterna öppnar sin mördareld o sina blykulor mot ett försvarslöst Köpenhamn”, hyllas av Flinck:

Likt riddartidens svärd gjutna i stål och järn, står deras själars namn som tusen ton av kärlek till människan, för alltid cementerade i jordskorpan, ja ta mig fan ända under magman under jorden, omöjliga att rubba, omöjliga att glömma, omöjliga att låta bli att ses och minnas som de godas seger över den svartaste ondskan. Precis som i sagan [...] Dessa personer, händelser och företeelser har och kommer alltid att vara det stoff som sagor vävas av. Verkligheten påtaglig här och nu. Magisk, förtrollad, smärtsam, vacker och absolut sann [...]

⁵⁷⁵ Flinck uppger i programbladet att de två tidigare dramatiseringarna var ”Paria” och ”Flinck goes Wilde: Balladen om fångelset i Reading”.

⁵⁷⁶ se bilaga 5.

⁵⁷⁷ Beskrivningen grundar sig på min egen observation när jag såg föreställningen 21/9 2003.

Bilaga 4 Ur Margaret Atwoods förord i engelsk nyöversättning av *Doktor Glas* 2002.

Margaret Atwood 2002. Förord till den engelska nyöversättningen av *Doktor Glas*, här i en översättning av Lena Rosendahl, publicerad i *Sydsvenskan* 2003-03-02.

[...] Doktor Glas är inte polemisk, ingen försvarsskrift. Tvärtom är den en elegant, kraftfull och hårt sammanhållen psykologisk studie av en komplicerad individ som finner sig stående vid en farlig men lockande dörröppning utan att kunna bestämma sig för om han vill stiga över tröskeln eller varför [...] Hans röst är omedelbart övertygande: intelligent, tankfull, egensinnig, otillfredsställd, ömsom rationell och irrationell och obehagligt modern [...] Glas är en romantisk idealist som har drabbats av *fin-de-siecle*-sjukan – en blandning av kräsen esteticism, längtan efter det ouppnåeliga, skepsis inför de etablerade moralsystemen och avsky för den rådande verkligheten [...] Det han allra helst vill ha är handling [...] I romantiska berättelser kräver sådana bedrifter ofta en riddare, ett troll och en fången jungfru som måste räddas. Och det är den sortens omständigheter som ödet serverar doktor Glas [...] Kommer han att upptäcka att han är en modig riddare, en vanlig ängslig nolla eller ett troll som Gregorius, men ett mordlystet sådant? Han bär alla tre inom sig. Också hans namn är tredubbelt. Tyko hänför sig till den store danske astronomen Tycho Brahe som ständigt betraktade stjärnorna – så långt ifrån världens världslighet – liksom Glas så ofta gör i romanen. Gabriel är namnet på bebådelsens ängel, han som förkunnar den Heliga födelsen, men som också sägs vara den Förgörande ängeln, utsänd för att utplåna Sodom och Gomorra, och dessutom Yttersta domens ängel [...] Och Glas är glas: liksom dagboksformen i sig är det en reflekterande yta, en spegel i vilken man ser sig själv [...] hårt och ogenomträngligt men lätt att krossa, och från vissa vinklar är det genomskinligt [...] Kanske hatar han Gregorius så mycket för att mannen på ett omedvetet plan påminner Glas om den fader som brukade straffa honom [...] Eller kanske är det för att Gregorius är hans ohygglige dubbelgångare, en [...] personifikation av den lust han inte tillåter sig leva ut.

Bilaga 5 Annonser för teateruppsättning av *Doktor Glas* 2003

Maremma produktion presenterar

DOKTOR GLAS

Av Hjalmar Söderberg

...ingenting drar ner och föringar en människa så mycket som vetenskapen om att icke vara älskad...

Regi och medverkan Thorsten Flinck
Kostym Inger Petrusson Scenografi Peter Gaszynski

Premiär 2 september

Föreställningar: måndag 8 september 20.00, tisdag 9 september 20.00,
söndag 14 september 16.00 och 20.00, söndag 21 september 20.00,
måndag 22 september 20.00, tisdag 23 september 20.00.
Plats: Vasateatern, biljettpris: 220:-

Kom i god tid och upplev atmosfären i foajén...

Biljettbokning: BiljettDirekt Ticker tel 077-170 70 70, www.ticnet.se,
ATC-ombud i hela Sverige, gruppbokning: 08-662 69 00

maremma

